พระโอวาท

ธรรมบรรยาย

เล่ม ๑

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช

วัดบวรนิเวศวิหาร

ประทานแก่นวกภิกษุ พรรษาปี พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๔๘๓

อุปกรณ์นักธรรม และ ธรรมศึกษาชั้นตรี

คู่มือนวกภิกษุ และ นักศึกษาธรรมทั่วไป

#94308 ส๓๕

พลอากาศเอก หะริน หงสกุล
มอบให้ห้องสมุดรัฐสภา

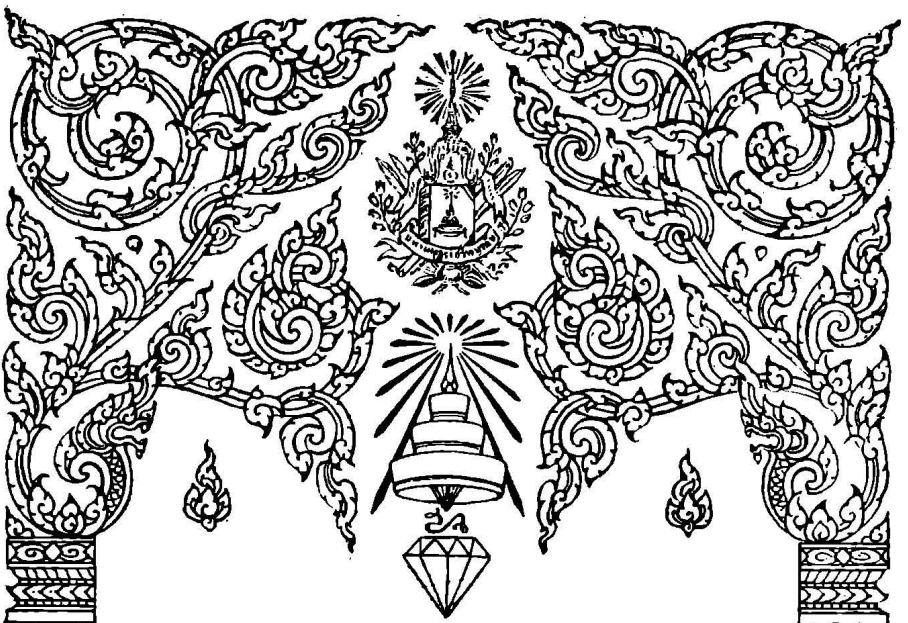

พระโอวาท

ธรรมบรรยาย

เล่ม ๑

สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช

วัดบวรนิเวศวิหาร

ประทานแก่นวกภิกษุ พรรษาปี พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๕๔

อุปกรณ์นักธรรม และ ธรรมศึกษาชั้นตรี

คู่มือนวกภิกษุ และ นักศึกษาธรรมทั่วไป

สถิติการพิมพ์ พระโอวาท ธรรมบรรยาย

ครั้งที่ ๓/๒๔๙๘ จำนวน ๓,๐๐๐ ฉบับ

ครั้งที่ ๔/๒๕๑๕ „ ๑,๐๐๐ ฉบับ

ลิขสิทธิ์เป็นของมหามกุฏราชวิทยาลัย

๕/๕๐

(เก้าบาทห้าสิบสตางค์)

คำนำ

พระโอวาทธรรมบรรยายนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช ได้ประทานแก่นวกภิกษุในวัดบวรนิเวศวิหาร นวกภิกษุ ๒๔๙๐ ได้จดบันทึกด้วยชวเลข แล้วจัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในศกนั้น ด้วยพระอนุญาตของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ดังแจ้งอยู่ในพระ-ลิขิตคำนำแล้ว. ต่อมา มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้จัดพิมพ์ขึ้นเผยแผ่ตามปรารภเหตุที่แจ้งอยู่ในคำชี้แจงของท่านผู้อำนวยการ ฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ปรากฏว่ามีผู้ปรารถนาต้องการมากขึ้น จนหนังสือที่พิมพ์ในครั้งนั้นเหลือน้อยลง จึงจัดพิมพ์ขึ้นอีก.

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้แยกออกเป็น ๒ เล่ม คือ จัดธรรมในธรรม-วิภาค ในนวโกวาท และพระโอวาทปกิณณกะอื่น ๆ ที่ควรรวมเข้า ตั้งต้นแต่เรื่องการบวช รวมเข้าเป็นเล่ม ๑ จัดธรรมนอกนวโกวาท โดยมากเป็นธรรมในธรรมวิภาคปริจเฉท ๒ และพระโอวาทพระธรรมเทศนาปกิณณกะอื่น ๆ ที่ควรรวมเข้า ตั้งต้นแต่เรื่องการบวช (ทรงสอนต่างศกกับในเล่ม ๑) รวมเข้าเป็นเล่ม ๒ และได้รวมพระโอวาทที่ทรงแสดงสอนนวกภิกษุศก ๒๔๙๓ เฉพาะข้อที่ต่างกันเข้าไว้ด้วย. พระโอวาทศก ๒๔๙๓ นี้ นวกภิกษุศกนั้นได้บันทึกไว้ด้วยเครื่องบันทึกเสียงแล้วพิมพ์อัดสำเนาแจกกันเป็นภายใน ต่อมาเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชได้ทรงตรวจแก้บ้างแล้วประทานพระอนุญาตให้พิมพ์เฉพาะข้อที่ไม่ซ้ำกับที่ได้ทรงแสดงสอนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาประเสริฐศุภกิจ (เพิ่ม ไกรฤกษ์) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นครั้งแรก.

การที่แยกออกเป็น ๒ เล่มดังกล่าว ก็ด้วยมุ่งให้เป็นหนังสืออุปกรณ์แก่การศึกษานักธรรมและธรรมศึกษาชั้น ตรี–โท และเพื่อให้เล่มหนังสืออยู่ในขนาดพอดี และทั้ง ๒ เล่มก็ควรใช้เป็นอุปกรณ์แก่นวกภิกษุและนักศึกษาธรรมทั่วไป.

แผนกตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑ มกราคม ๒๔๙๘

คำชี้แจง

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๔๙๓

พระโอวาทนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช พระวชิรญาณวงศ์ องค์สกลมหาสังฆปริณายก ซึ่งเป็นนายกกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย ประทานแก่นวกภิกษุวัดบวรนิเวศวิหาร พ. ศ. ๒๔๙๐ เป็นกิจประจำวันภายในพรรษา.

การอบรมสั่งสอนนวกภิกษุนั้น ในวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ปฏิบัติติดต่อมาแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปกครองวัด มีบางท่านซึ่งอุปสมบทในสมัยนั้น จดบันทึกไว้และพิมพ์แจกในงานก็มี. ต่อมาสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงปกครองวัด ได้ทรงอบรมยิ่งขึ้น จนถึงยกขึ้นเป็นองค์นักธรรมชั้นตรี ทรงแต่งหนังสือเพื่อการนี้หลายเรื่อง เฉพาะ "นวโกวาท" ก็ทรงแต่ย่อ ๆ มีแต่หัวข้อวินัย หัวข้อธรรมะ ไม่มีคำอธิบาย เพื่อให้เหมาะแก่นวกภิกษุ. ส่วนคำอธิบาย นวกภิกษุบันทึกกันไว้เอง ในเวลาทรงสอน แต่ก็ไม่สู้สมบูรณ์. เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ครั้งอุปสมบทเป็นภิกษุเมื่อ ร. ศ. ๑๒๖ (พ. ศ. ๒๔๕๐) ได้ทรงจำไว้และนำไปบรรยายอบรมนักเรียนแพทย์ที่เรียกว่าจรรยาแพทย์ ได้ความชัดดีมาก แต่ก็เป็นเพียงเอกเทศยังไม่หมด สมเด็จพระวันรัต (เขมจารี) วัดมหาธาตุ ครั้งเป็นพระศรีวิสุทธิวงศ์กับพระร่วมคณะ มาเฝ้าขอฟังเพื่อศึกษาเป็นแบบอย่าง เมื่อกลับไปก็รีบอธิบายให้พระในวัดมหาธาตุฟังและช่วยกันจำไว้หลายรูป นี้ก็เป็นเพียงมุขปาฐะ ไม่ปรากฏว่าได้จดบันทึกเป็นหลักฐาน จึงน่าเสียดายมาก.

แม้สมัยเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชองค์ปัจจุบัน ทรงปกครองวัด ทรงอบรมสั่งสอน มีผู้บันทึกไว้เป็นเวลานานมีมาแล้ว แต่ก็ไม่สู้สมบูรณ์เหมือนกัน มา พ. ศ. ๒๔๙๐ นี้ พระจรูญ อาภาโส (บียัมปุตระ) ได้บันทึกไว้อย่างบริบูรณ์ ในพระอุปการะของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงศบริพัตร เมื่อครั้งทรงผนวช ผลอันนี้จึงเกิดขึ้น ท่านผู้นี้ชื่อว่าได้ทำการไว้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนทั้งแก่ผู้อื่นต่อไปอีกนาน และยังมอบลิขสิทธิ์ไว้ให้แก่มหามกุฏราชวิทยาลัยอีกด้วย.

พระโอวาทนี้ มีคำอธิบายทั้งพระวินัยทั้งธรรมะพร้อมด้วยเหตุผลและหลักฐาน กระจ่างแจ้งกว้างขวางดีมาก เป็นแนวทางให้เกิดความรู้ และเป็นปัจจัยให้พิจารณาธรรมะในข้ออื่น ๆ อีก เป็นประโยชน์ทั้งแก่นวกภิกษุ ทั้งแก่นักศึกษา ทั้งแก่ผู้สนใจในธรรมะ ทั้งทางศึกษา ทั้งทางปฏิบัติ. เป็นคู่มืออย่างดี. ผู้มาอุปสมบทใหม่มีไว้ประจำตนแล้ว จักได้ผลสมกับที่ตั้งใจเข้ามาบวช เห็นประโยชน์อย่างนี้ จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น เพื่อเป็นการเผยแผ่ศาสนธรรมและเพื่อความสะดวกแก่ผู้ต้องการ.

ขออนุโมทนาสาธุการแก่นวกภิกษุ พ. ศ. นั้น ผู้บำเพ็ญประโยชน์นี้ไว้.

ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย

สำนักงานมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๐ เมษายน ๒๔๙๓

คำนำ

ในพรรษากาลปี พ. ศ. ๒๔๙๐ นี้ ข้าพเจ้าได้สอนนวกภิกขุตามเคย. ธรรมะที่แสดงสอน ก็เลือกธรรมในหนังสือนวโกวาทเป็นพื้น, เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเรียงไว้แต่หัวข้อโดยอุเทศ ด้วยมีพระประสงค์จะให้สั้น, ผู้เรียนจักได้จำน้อย พอควรแก่ที่บวชพรรษา ๑, ให้อาจารย์ผู้สอนพรรณนาอัตถะและแสดงอธิบายให้อีกต่อหนึ่ง, กับได้เลือกธรรมะที่มาในที่อื่น แต่ก็ในธรรมวิภาคปริจเฉท ๒ เป็นพื้น ที่เห็นสมควรรู้ไว้มาแสดงบ้าง.

ส่วนพระวินัยแสดงแต่บางข้อ ที่เห็นว่ามติไม่ตรงกับของพระอัตถกถาจารย์, นอกนั้นให้อ่านดูเอาเองในหนังสือวินัยมุข, เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้าผู้ทรงเรียบเรียง ได้ทรงพรรณนาไว้ดีแล้ว ทั้งมีครูสอนอยู่ในโรงเรียนแผนกหนึ่งด้วย.

ถ้อยคำสำนวนที่แสดงสอน ก็ใช้ที่เห็นว่าง่ายและพูดซ้ำ ๆ ไม่ใช้อย่างสำนวนเรียงความ เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายเป็นประมาณ. อัตถะที่แสดงก็เป็นไปตามมติ บางข้อก็ไม่ตรงกับของพระอาจารย์.

ในพรรษานี้มีนวกภิกขุรูปหนึ่งเป็นนักจดชวเลขิ ขออนุญาตจดไว้, ครั้นแล้วหลายท่านได้ขออนุญาตพิมพ์. เห็นว่า ถ้าจะพิมพ์ก็ควรแก้สำนวนให้เป็นความเรียง จะได้ค่อยสละสลวย, แต่ก็มีผู้ขอให้พิมพ์ตามที่สอนนั้น, ก็เป็นอันอนุญาตให้พิมพ์ตามประสงค์ เป็นแต่แก้บ้าง

---

๑. พระอาภาโส (จำรูญ ปียัมปุตระ ธ.บ.)

ในส่วนที่เห็นว่าพูดซ้ำกันเกินไป.

บางคราวที่สอน รู้สึกว่าไม่สะดวกในการหาคำพูดมาพูดให้ได้เหมาะสมใจ คิดว่าคงเป็นเพราะหย่อนในนิรุตติและปฏิภาณ และอาจในอัตถะด้วย, แต่ก็ต้องแสดงไปตามคราว.

เพราะฉะนั้น ขอท่านผู้อ่านและพิจารณา พึงนึกว่าเป็นมติของผู้หนึ่ง ในคราวที่แสดง, ถ้าไม่เห็นด้วยก็พึงแก้ตามที่เห็นว่าถูกเถิด.

ว. ญ. ว.

วันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๔๙๐

บัญชีการประทานพระโอวาทแก่นวกภิกขุ

พุทธศักราช ๒๔๙๐

ครั้งที่	๑. ๑๒ ส. ค. ๙๐	การบวช.
,,	๒. ๑๓ ส. ค. ๙๐	พระพุทธศาสนา.
,,	๓. ๑๔ ส. ค. ๙๐	อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนและการปฏิบัติธรรม.
ครั้งที่	๔. ๑๗ ส. ค. ๙๐	ธรรมมีอุปการะมาก ๒.
,,	๕. ๑๘ ส. ค. ๙๐	ขันธ์ ๕, อายตนะ ๖, ธรรมเป็นโลกบาล ๒.
,,	๖. ๑๙ ส. ค. ๙๐	สัมผัสส์ ๖, สัจจะ ๒, ธรรมอันทำให้งาม ๒.
ครั้งที่	๗. ๒๐ ส. ค. ๙๐	ธาตุ ๖, บุคคลหาได้ยาก ๒.
,,	๘. ๒๑ ส. ค. ๙๐	พระพุทธคุณบท อรหำ, พระพุทธคุณบท สมฺมาสมฺพุทฺโธ.
ครั้งที่	๙. ๒๒ ส. ค. ๙๐	พระพุทธคุณบท วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน, อริยทรัพย์ ๗.
ครั้งที่	๑๐. ๒๖ ส. ค. ๙๐	พระพุทธคุณบท สุคโต, สติปัฏฐาน ๔, วิเคราะห์ศัพท์ "อุบาย."
ครั้งที่	๑๑. ๒๗ ส. ค. ๙๐	พระพุทธคุณบท โลกวิทู, ปธาน ๔.
,,	๑๒. ๒๘ ส. ค. ๙๐	อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕.

ครั้งที่ ๑๓.	๒๙ ส. ค. ๙๐	พระพุทธคุณบท อนุตฺตโร ปุริสทมฺม-สารถิ, สตฺถา เทวมนุสฺสานํ, โพชฌงค์ ๗.
ครั้งที่ ๑๔.	๒ ก. ย. ๙๐	มรรคมีองค์ ๘ เฉพาะข้อสัมมาทิฏฐิ.
,, ๑๕.	๓ ก. ย. ๙๐	มรรคมีองค์ ๘ (ต่อ), พระพุทธคุณบท พุทฺโธ, ความเป็นมาของพระพุทธ-ศาสนา.
ครั้งที่ ๑๖.	๔ ก. ย. ๙๐	บุญญกิริยาวัตถุ ๓—๑๐, พระพุทธคุณ บท ภควา.
ครั้งที่ ๑๗.	๕ ก. ย. ๙๐	วุฑฒิ ๔, จักร ๔, พระธรรมคุณ ๖ บท.
,, ๑๘.	๖ ก. ย. ๙๐	อคติ ๔, อธิษฐานธรรม ๔, พระสังฆคุณ.
,, ๑๙.	๙ ก. ย. ๙๐	อารักขกัมมัฏฐาน ๔, พรหมวิหาร ๔, คำศัพท์บางคำในพระพุทธศาสนา.
ครั้งที่ ๒๐.	๑๐ ก. ย. ๙๐	คารวะ ๖, สุขทุกข์ ๒.
,, ๒๑.	๑๑ ก. ย. ๙๐	โลกธรรม ๘.
,, ๒๒.	๑๓ ก. ย. ๙๐	ธาตุกัมมัฏฐาน, อนันตริยกรรม, พุทธะ ๓ หรือ ๔, อัปปิจฉา กับ สันตุฏฐี, วิเวก ๓.
ครั้งที่ ๒๓.	๑๗ ก. ย. ๙๐	สัปปุริสธรรม ๗, พระวินัยเรื่องการ พรากภูตคามในภูตคามสิกขาบท, ศัพท์ ปรินิพพาน.

ครั้งที่ ๒๔. ๑๘ ก. ย. ๙๐ บารมี ๑๐, พระวิจารศัพท์บางศัพท์ใน พระราชนิพนธ์บัตติทานคาถา.

ครั้งที่ ๒๕. ๒๐ ก. ย. ๙๐ อุปกิเลส ๑๖, พระวิจารคำว่าผลานิสงส์.

,, ๒๖. ๒๖ ก. ย. ๙๐ ธรรมสมาทาน ๔, อนุตตริย ๓.

,, ๒๗. ๒๔ ก. ย. ๙๐ ขันธ์ ๕ โดยพิสดาร, สังขตธรรม กับ อสังขตธรรม.

ครั้งที่ ๒๘. ๒๕ ก. ย. ๙๐ สรีรยนต์คือสังขาร ๓, สัทธรรม ๓, ปริญญา ๓, ญาณ ๓, กับอนุตตริย ๓ โดยอรรถอันเดียวกัน, ภาวนา ๓, นิมิตต์ ๓.

ครั้งที่ ๒๙. ๒๗ ก. ย. ๙๐ อุปาทาน ๔, ภพ ๓, ผู้สร้าง.

,, ๓๐. ๓๐ ก. ย. ๙๐ นาถกรณธรรม.

,, ๓๑. ๔ ต. ค. ๙๐ อภิณหปัจจเวกขณ์ ๕, อนุสสติ ๑๐.

,, ๓๒. ๕ ต. ค. ๙๐ สัปปุริสบัญญัติ ๓, ปฏิสัมภิทา ๗.

,, ๓๓. ๙ ต. ค. ๙๐ อาหาร ๔, กรรม ๑๒.

,, ๓๔.๑๑ ต. ค. ๙๐ ทวาร ๓, กรรม ๓, อบาย ๔, มนุษย์ ๕, จริต ๖.

ครั้งที่ ๓๕.๑๒ ต. ค. ๙๐ ปีติ ๕, มาร ๕.

ครั้งที่ ๓๖. ๑๖ ต. ค. ๙๐ ธรรมที่เป็นเหตุให้ผู้พังธรรมบรรลุถึงทางที่ชอบในกุศล ๖, อัณณวะ โยคะ,

		โอฆะ ๔, วิมุตติ ๕, สังโยชน์ ๑๐.
ครั้งที่ ๓๗.๑๗	ต. ค. ๙๐	การละสังโยชน์ของพระอริยะ, วิบัสสนาญาณ ๙.
ครั้งที่ ๓๘.๑๘	ต. ค. ๙๐	ปฏิจจสมุปบาท.
,, ๓๙.๒๐	ต. ค. ๙๐	ปฏิจจสมุปบาท (ต่อ).
๔๐.๒๑	ต. ค. ๙๐	พระโอวาทวันทูลลา เพื่อลาสิกขา ของนวกภิกขุ ๒๔๙๐.

สารบาญพระโอวาท เล่ม ๑

ธรรมเบื้องต้น

เรื่อง	หน้า
การบวช–	
ว่าด้วยประเพณีการบวช	๑
ว่าด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าปฏิบัติเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้	๒
ว่าด้วยญาณ ๓	๓
ว่าด้วยชั้นแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้า	๙
ว่าด้วยความมุ่งหมายของการบวช	๑๐
พระพุทธศาสนา–	
ว่าด้วยสาสนธรรม–สัจจธรรม	๑๑
ว่าด้วยศัพท์ว่า ศึกษา	๑๓
ว่าด้วยพระพุทธศาสนาแยกเป็น ๒-๓	๑๓
ว่าด้วยศาสดาแทนพระองค์	๑๔
ว่าด้วยพระอภิธรรม เดิมก็อยู่ในพระสูตร	๑๕
ว่าด้วยธรรมทั้งหมดแยกออกเป็น ๓	๑๖
คำสอนของพระพุทธเจ้าและการปฏิบัติธรรม–	
ว่าด้วยอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน	๑๙

เรื่อง หน้า

ว่าด้วยการเรียนและปฏิบัติธรรม ๒๐
ว่าด้วยสมถะ และวิปัสสนา ๒๒

ธรรมในนวโกวาท

หมวด ๒

ธรรมมีอุปการมาก ๒–
ว่าด้วยสติเป็นต้น ตามลำดับ ๒๔
ธรรมเป็นโลกบาล ๒–
ว่าด้วยหิริเป็นต้น ตามลำดับ ๒๗
ธรรมอันทำให้งาม ๒–
ว่าด้วยขันติเป็นต้น ตามลำดับ ๓๐
บุคคลหาได้ยาก ๒–
ว่าด้วยบุพพการีเป็นต้น ตามลำดับ ๓๒
ว่าด้วยบุคคล ๒ ฝ่าย ๔ คู่ ๓๓

หมวด ๓

อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง– ๓๙
สัจจธรรม ๔๓
พระโอวาท ๓–
ว่าด้วยการไม่ทำบาป ๔๗

เรื่อง หน้า

ว่าด้วยการยังกุศลให้ถึงพร้อม ๔๘

ว่าด้วยการชำระจิตต์ ๕๐

ว่าด้วยศีล ๕๔

อกุศลมูล ๓ กุศลมูล ๓–

ว่าด้วยอกุศลมูลและกุศลมูล ตามลำดับ ๕๖

สัปปุริสบัญญัติ ๓–

ว่าด้วยทานเบื้นต้น ตามลำดับ ๕๘

บุญญกิริยาวัตถุ ๓ บุญญกิริยาวัตถุ ๑๐–

ว่าด้วยบุญญกิริยาวัตถุ ๓ ตามลำดับ ๖๐

ว่าด้วยบุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ และสงเคราะห์เข้าใน ๓ ๖๑

สามัญญลักษณะ ๓–

ว่าด้วยอนิจจตาเบื้นต้น ตามลำดับ ๖๔

หมวด ๔

วุฑฒิ ๔–

ว่าด้วยสัปปุริสสังเสวะเบื้นต้น ตามลำดับ ๖๘

จักร ๔–

ว่าด้วยปฏิรูปเทสวาสะเบื้นต้น ๗๐

อคติ ๔–

ว่าด้วยศัพท์และฉันทาคติเบื้นต้น ตามลำดับ ๗๓

เรื่อง	หน้า
อธิษฐานธรรม ๔–	
ว่าด้วยบัญญาเบื้นต้น ตามลำดับ	๗๔
ว่าด้วยพระสตรที่แสดงอธิษฐานธรรม	๗๖
อารักขกัมมัฏฐาน ๔–	
ว่าด้วยพุทธานุสสติเบื้นต้น ตามลำดับ	๗๘
พรหมวิหาร ๔–	
ว่าด้วยเมตตาเบื้นต้น ตามลำดับ	๘๐
ธาตุกัมมัฏฐาน ๔–	
ว่าด้วยอาการ ๓๑-๓๒ และกายคตาสติ อสุภกัมมัฏฐาน	๘๒
หมวด ๕–๖	
อนันตริยกรรม ๕ และพุทธะ ๓ หรือ ๔–	
ว่าด้วยความหมายของคำ	๘๔
ว่าด้วยพุทธะ ๓-๔	๘๕
ว่าด้วยอนันตริยกรรม ๕ และอนันตริยกรรมฝ่ายดี	๘๕
อภิณหปั่จจเวกขณ์ ๕–	
ว่าด้วย ชราธมฺโมมฺหิ เบื้นต้นตามลำดับ	๘๖
สรีรยนต์	
ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ วิญญาณ ๖–	
ว่าด้วยรูปกายผะสมกับวิญญานธาตุหรือจิตต์	๙๓

เรื่อง	หน้า
ว่าด้วยขันธ์ ๕	๙๔
ว่าด้วยอายตนะ ๖	๙๗
ว่าด้วยวิญญาณ ๖	๑๐๐
สัมผัสส์ ๖ เวทนา ๖–	
ว่าด้วยอินทรีย์ ๖ หรือทวาร ๖ กับอารมณ์ ๖	๑๐๑
ว่าด้วยสัมผัสส์ ๖	๑๐๓
ว่าด้วยเวทนา ๖	๑๐๕
ว่าด้วยสัญญา ๖	๑๐๕
ว่าด้วยสังขาร ๓	๑๐๕
ว่าด้วยปรมัตถ	๑๐๘
ว่าด้วยสัจจะ ๒	๑๐๙
ว่าด้วยบัญญัติศีล ๕	๑๑๑
ธาตุ ๖–	
ว่าด้วยธาตุ ๖ ธาตุ ๑๘	๑๑๓
ว่าด้วยผัสสายตนะ ๖	๑๑๔
ว่าด้วยมโนปวิจาร ๑๘	๑๑๕
ว่าด้วยเวทนาและวิธีกำหนดดูเวทนา	๑๑๖
คารวะ ๖–	
ว่าด้วยพุทธคารวะ เป็นต้น ตามลำดับ	๑๑๗
ว่าด้วยบุคคล ๔ คู่ ๘ จำพวก	๑๑๙

เรื่อง	หน้า
ว่าด้วยปฏิสันถาร ๒ สองปริยาย	๑๒๓
สาราณียธรรม ๖–	
ว่าด้วยศัพท์และจำแนกธรรม ๖ ประการ ตามลำดับ	๑๒๖
ว่าด้วยสีลสามัญญตา	๑๒๗
ว่าด้วยทิฏฐิสามัญญตา	๑๒๘
หมวด ๗	
อปริหานิยธรรม ๗–	
ว่าด้วยธรรม ๗ ข้อตามลำดับ	๑๓๐
ว่าด้วยวิเวก ๓ อุปธิ ๔	๑๓๒
อริยทรัพย์ ๗–	
ว่าด้วยทรัพย์	๑๓๗
ว่าด้วยอริยทรัพย์ ๗-๕ และสัทธา ๔ ประเภท	๑๓๙
ว่าด้วยทานกับจาคะ	๑๔๓
ว่าด้วยบัญญา ๓	๑๔๕
สัปปุริสธรรม ๗–	
ว่าด้วยธัมมัญญู อัตถัญญู เป็นต้นตามลำดับ	๑๔๖
หมวด ๘	
โลกธรรม ๘–	
ว่าด้วยลาภเป็นต้น ตามลำดับ	๑๕๑

เรื่อง หน้า

อัปปิจฉา กับ สันตุฏฐี–

ว่าด้วย อิจฉา อิสสา และสันโดษ ๓ ๑๕๖

หมวด ๑๐

นาถกรณธรรม ๑๐–

ว่าด้วยนาถะ และ กรรม และข้อธรรมตามลำดับ ๑๕๙

อนุสสติ ๑๐–

ว่าด้วยพุทธานุสสติเบื้นต้น ตามลำดับ ๑๖๒

หมวดเบ็ดเตล็ด

อุปกิเลส ๑๖–

ว่าด้วยอภิชฌาวิสมโลภเบื้นต้น ตามลำดับ ๑๖๙

ว่าด้วยมานะในทางธรรมกับในทางวินัย ๑๗๒

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

สติปัฏฐาน ๔–

ว่าด้วยกายคตาสติเบื้นต้น ตามลำดับ ๑๗๔

ว่าด้วยศัพท์ว่าอุบาย ๑๘๑

สัมมัปปธาน ๔–

ว่าด้วยสังวรปธานเบื้นต้น ตามลำดับ ๑๘๒

อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕–

ว่าด้วยอิทธิบาท ๔ ๑๘๔

เรื่อง	หน้า
ว่าด้วยอินทรีย์ ๕ พละ ๕	๑๘๖
ว่าด้วยธรรมอาศัยกัน	๑๘๙
โพชฌงค์ ๗	
ว่าด้วยสติสัมโพชฌงค์เป็นต้น ตามลำดับ	๑๙๐
มรรคมีองค์ ๘	
ว่าด้วยมรรค	๑๙๒
ว่าด้วยสัมมาทิฏฐิ	๑๙๓
ว่าด้วยทุกข์ ๑๑ อย่าง	๑๙๔
มรรคมีองค์ ๘ (ต่อ)	
ว่าด้วยสัมมาสังกัปปะเป็นต้น ตามลำดับ	๑๙๙
ว่าด้วยมัคคสามัคคี	๒๐๑
ว่าด้วยธรรมทุกหมวดอาศัยกันเป็นโพธิปักขิยธรรม	๒๐๒
สรุปเรื่องพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา-	
ว่าด้วยพระพุทธประวัติและการประกาศศาสนา	๒๐๔
ว่าด้วยประโยชน์ของการปฏิบัติตามพระธรรม	๒๐๖
ว่าด้วยมาร ๕	๒๐๗
ว่าด้วยพระพุทธเจ้าชนะมาร	๒๑๑

จบภาค ๑

การบวช

ในชั้นต้นนั้น จะว่าถึงการบวชเสียก่อนว่า ทำไมเราจึงบวชกัน. ที่เราบวชกันก็บวชตามพระพุทธเจ้า.

ว่าถึงการบวช ที่จริงมีมาแต่ครั้งเก่าก่อน ก่อนที่พระพุทธเจ้าได้เกิดขึ้น, เช่นท่านอาฬารดาบส และท่านอุทกดาบส ก็บวชเป็นฤษีมาก่อน, พระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ก็ยังได้ไปเรียนในสำนักของท่านดาบสทั้งสอง.

ตามประวัติแสดงว่า คนชั้นที่มีความรู้สูง ๆ เห็นว่าไม่ใช่ฉะเพาะแต่เทวะหรือเทพเจ้า ที่บันดาลให้เป็นไป คงต้องมีกรรมอะไรที่ซับซ้อนกันมาอีกส่วนหนึ่ง, เมื่อเป็นเช่นนี้จึงหาวิธีหรือหาทางที่จะทำดีทำชอบทำดีทำชอบอย่างไร ? ก็คือปลีกตนออกไปอยู่ในที่สงัดแล้วทำใจให้สงบ. เพราะเหตุนี้จึงมีเรื่องเล่าว่า กษัตริย์ก็มี พราหมณ์ก็มี ออกไปบวชเป็นฤษี. ในวิธีของพราหมณ์สอนกันว่า ในปฐมวัยให้เรียน ในมัชฌิมวัยครองเรือน ในปัจฉิมวัยออกบวช, เขามีประเพณีกันเช่นนั้น, และก็มีผู้ประพฤติตามกันอยู่บ้าง. ส่วนพระพุทธเจ้าของเราไม่ปรากฏตามเรื่องว่าทรงนึกถึงประเพณีเช่นนั้น. ตามเรื่องแสดงว่า พระองค์เป็นผู้มีปกติไม่จม คือไม่จมอยู่ในภูมิหรือภพเดิม มุ่งที่จะทำชอบให้ยิ่งขึ้นไป, เพราะฉะนั้น แม้จะเกิดในสกุลสูง มั่งมี รูปงาม ผิวงาม เฉลียวฉลาด ได้รับทำนุบำรุงให้เป็นสุขทั้งกลางวันกลางคืน ก็ไม่ทรงจมอยู่ในภูมิหรือภพที่เป็นอยู่นั้น ถึงคราวเรียน ๆ ได้เป็นอย่างดี จนประกาศให้ปรากฏ

ในหมู่คนได้, เมื่อถึงคราวปกครองก็ปกครองดี ไม่มีข้อที่จะพึงติเตียน, แม้ได้ทรงรับคำทำนายไว้ว่า ถ้าทรงเป็นฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ คือพระราชาเอกในโลก แต่ก็ทรงเห็นว่า แม้จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์, ชีวิตความเป็นอยู่ก็คงจมอยู่ในภพหรือภูมิเดิมนั่นเอง ไม่ยิ่งขึ้นไป, ทั้งในเวลาที่เป็นอยู่เช่นนั้น ภัยที่ไม่มีใครจะช่วยแก้ได้ คือความแก่ ความเจ็บ ความตาย มารุกรานอยู่เสมอ. เมื่อความแก่ ความเจ็บ ความตายมารุกรานอยู่เช่นนี้, ทรัพย์สินผู้คนอะไรต่ออะไรที่มีอยู่ก็ไม่มีอะไรจะช่วยให้พ้นจากแก่เจ็บตายได้ จึงทรงมุ่งหมายที่จะแสวงหาคุณความดีให้ยิ่งขึ้น จนถึงต้องการพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย, เมื่อทรงพิจารณาเห็นว่าไม่อาจจะแสวงหาได้ในเวลาที่ทรงครองสมบัติของฆราวาสอยู่ จึงได้ทรงละออกไปแสวงหาปฏิปทาทางดำเนิน. ในชั้นต้น ในพุทธประวัติหรือพุทธานุพุทธประวัติก็แสดงไว้แล้ว, แต่เมื่อกล่าวรวบโดยย่อคือ ได้ทรงทำเหตุหรือประพฤติเหตุที่ดีที่ชอบจนถึงสูงสุด จึงได้บรรลุถึงผลสูงสุด, เหตุที่พระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ทรงปฏิบัตินั้นอ้างชื่อต่าง ๆ กัน เช่นอ้างว่าทรงบำเพ็ญพระบารมี ๑๐ เป็นเหตุบ้าง ทรงบำเพ็ญอริยมรรคมีองค์ ๘ บ้าง หรือว่าตามพระพุทธภาษิตในตอนหลัง ก็คือ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา, แม้มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน แต่เมื่อรวมความลงแล้วเป็นอย่างเดียวกัน คือ ตั้งใจสละพัสดุสิ่งของที่เคยยึดถือไว้ว่าเป็นของตัว อย่างหนึ่ง ตั้งใจเว้นจากความประพฤติชั่วทางกายทางวาจา อย่างหนึ่ง ตั้งใจแน่วแน่มั่นคงในอารมณ์ที่ยึดหน่วงที่ดี อย่างหนึ่ง เป็นลำดับกันมา, เมื่อจิตต์แน่วแน่มั่นคงแล้วจึงทรง

น้อนจิตต์ไปพิจารณาเพื่อรู้จริงเห็นจริง. ตามพระประวัติแสดงว่าได้ทรงระลึกชาติได้ ซึ่งเรียกในทางพระพุทธศาสนาว่า ปุพเพนิวาสญาณ หรือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปุพเพนิวาสญาณ แปลว่า รู้ที่อยู่อาศัยในกาลก่อน, ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ แปลว่ารู้ตามระลึกได้ถึงที่อาศัยอยู่ในกาลก่อน ตั้งแต่ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติเป็นลำดับมา รู้ว่าในชาตินั้นมีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีสีสันอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีที่สุดอายุอย่างนั้น นี่เป็นพระญาณที่ต้น, ต่อมาท่านแสดงว่า มีพระประสงค์จะทรงทราบว่า ทำไมสัตว์หรือว่าฉะเพาะคนก็ตาม ที่เกิดมา แม้โดยลำดับชาติมาตั้งแต่ชาติที่ ๑ ชาติที่ ๒ ชาติที่ ๓ เป็นต้น หรือมุ่งฉะเพาะปัจจุบันนี้ก็ตาม จึงเป็นต่าง ๆ กัน; บางคนเกิดในสกุลสูง บางคนปานกลาง บางคนต่ำ บางคนรูปพรรณสันฐานงาม บางคนปานกลาง บางคนเลว, บางคนมั่งมี บางคนปานกลาง บางคนจน, บางคนเฉลียวฉลาด บางคนปานกลาง บางคนโง่, ก็ทรงระลึกรู้ได้ถึงเหตุที่ทำให้สัตว์ต่างกัน เรียกทางพระพุทธศาสนาหรือทางภาษาบาลีว่า จุตูปปาตญาณ คือ จุติอุปปาตญาณ รู้จุติ คือความเคลื่อนจากภพอันหนึ่ง ๆ ไป และรู้อุปปาตหรืออุปบัติ คือความเข้าถึงภพหนึ่ง ๆ ว่าเป็นเพราะกรรมที่เป็นเหตุทำให้ดีชั่วต่างกัน; ผู้ทำกรรมดีทางกาย ทางวาจา ทางใจ มีความเห็นชอบ ประพฤติปฏิบัติแต่ในทางที่ดีที่ชอบด้วยสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นชอบ ตั้งแต่กายแตกทำลายถึงความตายไปแล้ว อุปบัติคือเข้าถึงภพใหม่ ก็เป็นผู้เข้าถึงสุคติ คติที่ดี และโลกสวรรค์ คือโลกที่มีอารมณ์อันดีงาม, ผู้ประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา

ทางใจ มีความเห็นชั่วเห็นผิด ประกอบกิจการงานตามความเห็นชั่วเห็นผิดซึ่งเรียกว่ามิจฉาทิฏฐิ ตั้งแต่กายแตกตายไป เข้าถึงภพใหม่ ก็เป็นผู้เข้าถึงภพที่ชั่วไม่มีความเจริญ นี้แสดงว่ากรรมเป็นเหตุ.

ศัพท์ว่า กรรม นี้ คนไทยเราไม่นึกหรือไม่พูดตามหลักพระพุทธศาสนา ไปพูดตามความเข้าใจกัน หมายเอาว่าความชั่ว พูดคู่กับบุญ ดังคำว่า บุญทำกรรมแต่ง: บุญหมายเอาส่วนดี กรรมหมายเอาส่วนชั่ว, แต่ไม่ถูกตามหลักพระพุทธศาสนา. เพราะหลักพระพุทธศาสนาแสดงว่า กรรมเป็นกลาง ดีก็ได้ชั่วก็ได้: ถ้าทางดีก็เรียกว่าบุญกรรมหรือกุศลกรรม กรรมอันเป็นกุศล, ถ้าทางชั่วก็เรียกว่าบาปกรรม กรรมชั่ว หรืออกุศลกรรม กรรมอันเป็นอกุศล. ว่าฉะเพาะที่เราพอจะเห็นได้ในชาตินี้: ตั้งแต่เราเกิดมาจำความได้มาจนบัดนี้ ลองนึกสอบขึ้นไปว่า ในครั้งนั้น ๆ เราเป็นอย่างไร แล้วเลื่อนมาตามลำดับจนถึงบัดนี้ ร่างกายที่พอจะนึกได้ในชั้นต้นก็เล็กนิดเดียว แล้วก็โตมาโดยลำดับ จนหนัก ๆ เข้าก็เป็นคนแก่ วิญญาณความรู้สึก, เวทนากิริยาที่เสวยสุขหรือทุกข์ หรือไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข สัญญากิริยาที่จำหมายอะไรต่าง ๆ, สังขารอาการที่นึกคิดเรื่องราว, เราเคยผ่านมากี่มากน้อยแล้ว, ในคราวหนึ่งเรามีสุข อีกคราวหนึ่งเรามีทุกข์ อีกคราวหนึ่งไม่มีสุขไม่มีทุกข์, บางคราวจำหมายอย่างนั้น บางคราวจำหมายอย่างนี้ บางคราวจำหมายอย่างโน้น, บางคราวคิดเรื่องดี บางคราวคิดเรื่องชั่ว บางคราวคิดเรื่องกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว, แต่แล้วก็หายไป แล้วก็คิดใหม่ แล้วก็หายไปจนนับไม่ถ้วน. ที่นี้ลองมาดูตัวเราเองตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ เราไม่เคยรู้สึกว่าเราเป็นสองคนเลย เมื่อเป็นเด็กยังเล็กวิ่งเล่นอยู่

ก็คนนั้นแหละ มาจนบัดนี้ก็คนนั้นแหละ, นึกดูให้ดี เรากับรูป และวิญ-ญาณเป็นต้น แต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้ผิดกันมากมาย, แต่เราคงเป็นคนเดียว ไม่เคยเป็นสอง, บางคราวเราสุขสบายมีคนชม บางคราวเราทุกข์ยาก ลำบากมีคนติเป็นต้น, เหล่านี้เป็นส่วนผล. คราวเราสุขสบายก็เพราะมีเหตุให้เกิดสุข. คราวเราทุกข์ยากลำบาก ก็เพราะมีเหตุให้เกิดทุกข์. บางคราวเขาชมเราว่าดี ก็เพราะเราทำดี, บางคราวเขาติว่าเราชั่ว, ก็เพราะเราทำชั่ว, เหตุผลมีเนื่องกัน แม้ในปัจจุบันก็พอที่เราจะน้อมใจไปนึกตรวจเทียบดูได้, นี้แสดงให้เห็นว่า ร่างกาย วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร เกิดแล้วดับไป แล้วก็เกิดใหม่ แล้วดับไป เปลี่ยนมาถึงบัดนี้จนนับไม่ถ้วน, แต่เรายังมีคนเดียว ตั้งแต่จำความได้จนบัดนี้ไม่เป็นสอง, นี้นึกเทียบเอาที่ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้ระลึกชาติได้ ตั้งแต่ชาติ ๑,๒,๓,๔,๕, มา และระลึกได้ว่าบางคราวสุข บางคราวทุกข์ บางคราวดี บางคราวชั่ว เป็นต้น ก็เพราะกรรมเป็นเหตุนั่นเอง. พระญาณสองพระญาณนี้สันนิษฐานว่า น่าจะได้แก่ความเห็นตามเป็นจริงของความเป็นไปของร่างกาย เพื่อปล่อยความยึดถือร่างกายว่าเป็นตัวเป็นตนเป็นเรา, แต่ถึงเช่นนั้นก็ยังมี เรา ยังมีกิเลสอยู่, ท่านจึงแสดงญาณที่ ๓ เรียกว่า อาสวักขยญาณ แปลว่า รู้สิ้นอาสวะ, ความชั่วอย่างละเอียด เรียกตามพระพุทธศาสนาว่าอาสวะ คือกิเลสที่ดองหมักหมมจมอยู่ เหมือนดังตะกอนที่นอนอยู่ใต้น้ำ, น้ำข้างบนใสเพราะตะกอนนอนอยู่ข้างก้น. อาสวะโดยมากท่านแจกเป็น ๓ คือ กามาสวะ อาสวะคือกาม ได้แก่ความใคร่. ภวาสวะ อาสวะคือภพ ได้แก่ความมีความเป็น คือเป็น

ตัวเป็นตน, อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ได้แก่ความไม่รู้ตามเป็นจริง. พูดว่าไม่รู้ เราเข้าใจยาก, แต่ถ้าพูดว่าไม่รู้ตามเป็นจริงก็พอเข้าใจ คือจริงอย่างหนึ่ง แต่เรารู้อีกอย่างหนึ่ง ผิดจากความจริง นี่เรียกว่า อวิชชา. อาสวะเหล่านี้เมื่อแสดงอาการหยาบออกมาก็เป็นชั้นกลาง คือ รุมจิตต์ะ กามก็ให้เกิดความใคร่ปรารถนาออกมา, ภวะให้เกิดความเป็น คือเป็นนั่นเป็นนี่เป็นโน่นออกมา, อวิชชาก็คือรู้ แต่รู้ผิดออกมา เช่น เห็นชั่วเป็นดี เห็นดีเป็นชั่ว. เพราะกิเลสหรืออาสวะเหล่านี้ที่แสดงออกมา ชั้นต้นก็มารู้ร่างกายที่มีอยู่ด้วยกันทุกคน เพราะมีอยู่ด้วยกัน แต่ก็รู้ผิดจากความเป็นจริง (อวิชชา), เมื่อรู้จักร่างกายที่ทุกคนมีอยู่ด้วยกัน ก็ยึดร่างกายเป็นเราเป็นตัวเป็นตน (ภพ) เมื่อยึดเป็นตัวเป็นตนขึ้นแล้ว ก็ใคร่ที่จะให้ได้สิ่งที่กายนี้ชอบ, ชอบอย่างไร ก็ใคร่ที่จะให้ได้อย่างนั้น (กาม), นี่สืบมาจากอวิชชา รู้ผิดจากความเป็นจริง คือไม่รู้จักความจริงว่ากายไม่ใช่ตน. นึกดูแต่เล็ก ๆ มา กายเปลี่ยนไปเท่าไรกว่าจะถึงบัดนี้ เก่าดับไปใหม่เกิดขึ้นแทน ถ้ากายเป็นเรา เราก็จะเป็นหลายร้อยหลายพัน. แต่นี่ไม่เช่นนั้น เพราะอวิชชา ความรู้ผิดจากความเป็นจริง เมื่อรู้จักกายก็ยึดกาย, เมื่อยึดกายเป็นเราก็เป็นภพ, เมื่อยึดกายเป็นเราเป็นภพก็ต้องการ คือใคร่สิ่งที่กายต้องการ ก็เป็นกามต่อเนื่องกันอยู่เช่นนี้. ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้ารู้จักอริยสัจจ์ ๔ ก็คือรู้จักทุกข์อันได้แก่กายนี้อย่างหนึ่ง, รู้จักอาสวะ คือกิเลสอย่างละเอียดที่นอนจมอยู่กับจิตต์มีอาการเป็น ๓ ดังแสดงมาแล้วอย่างหนึ่ง, เมื่อรู้ตามเป็นจริง กิเลสทนบั๋ญญาไม่ได้ก็เสื่อมหายไป. กายที่เป็นทุกข์อย่างตามธรรมดา เกิดมีมา

เพราะกรรมเก่า ก็เป็นอยู่อย่างนั้น. แต่ท่านผู้รู้ตามเป็นจริงหมดอาสวะ ก็ไม่เป็นทุกข์ไปตามกาย, นี้เรียกว่า อาสวักขยญาณ รู้สิ้นอาสวะเป็นชั้นปัญญาหรือญาณ ที่ท่านแสดงว่าเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้า, เมื่อสิ้นอาสวะไม่มีอาสวะ ก็เป็น พุทโธ ผู้รู้ จนเป็นผู้ตื่น หรือตื่นเพราะรู้ตามเป็นจริง, ก่อนแต่ตรัสรู้ท่านเรียกว่า โพธิสัตว์, เมื่อตรัสรู้แล้วจึงเรียกว่า พุทธะ พระพุทธะไม่ใช่ร่างกายแต่เป็นส่วนที่รู้หรือเป็นผู้รู้ มีเรื่องเล่าว่า ในคราวหนึ่งพระวักกลิ บวชในพระพุทธศาสนาด้วยเห็นพระกายของพระพุทธเจ้างดงามนัก ดูไม่รู้จักเบื่อ ไม่รู้จักอิ่ม จึงคิดว่าถ้าจะไม่บวชก็จะไม่ได้แลเห็นพระพุทธเจ้าเสมอ, เพราะฉะนั้น บวชแล้วก็เที่ยวตามดูพระพุทธเจ้าไป ดูไม่รู้จักเบื่อไม่รู้จักอิ่ม. พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงตรัสเตือนว่า ประโยชน์อะไรด้วยกายเน่านี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นพระองค์, นี่แสดงว่า พระกายเป็นส่วนหนึ่งซึ่งมีความเกิดในเบื้องต้น ต้องแปรปรวนไปจนในที่สุดก็ต้องแตกสลาย, แต่พระพุทธะท่านผู้รู้เป็นผู้รู้จักกาย เป็นผู้รู้จักกิเลส ไม่ได้แปรปรวนเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายไปตามกาย จึงเป็น ตาที ผู้คงที่, เมื่อพระพุทธเจ้าไม่เป็นพระกาย เป็นผู้รู้, ความแก่ ความเจ็บ ความตายมีแก่กายที่เกิด, พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระกาย ก็พ้นจากแก่ พ้นจากเจ็บ พ้นจากตาย พ้นจากเกิด, รู้จนตื่น หรือตื่นเพราะรู้ตามเป็นจริง หรือความเข้าใจถูก หรือรู้แจ่มแจ้ง รวมเรียกว่า วิชชา, ความพ้นจากความไม่รู้ที่เคยมีมาแต่เดิม และเป็นเหตุให้ยึดถือสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นเราเป็นของเรา ตลอดถึงพ้นจากแก่ เจ็บ ตาย และเกิดทั้งหมด รวมกันเรียกว่า วิมุตติ วิชชาวิมุตติ นี้เป็นคุณสูงสุดทางพระพุทธศาสนา.

พระพุทธเจ้าปรากฏเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นก็เพราะวิชชาวิมุตติ นี้กล่าวโดยย่อ. พระพุทธเจ้าแม้ได้บัลลุวิชชาวิมุตติ และอาจจะทรงสงบอยู่ด้วยวิชชาวิมุตตินั้นได้ แต่อาศัยพระกรุณาสงสารแก่คนอื่น ๆ จึงทรงแสดงคำสั่งสอน. คำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงมีเป็นคราว ๆ และมุ่งจำเพาะบุคคลผู้ฟัง; คนที่มีอัธยาศัยยังต่ำอยู่ ยังมุ่งที่จะตั้งตัวตั้งตนอยู่ในโลก ก็ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ตั้งตัวได้ในโลก เรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ชั้นปัจจุบัน. นี้เป็นชั้นหนึ่ง. พวกที่เห็นว่าตั้งตัวได้ในปัจจุบันพอสมควรแล้ว ต้องการว่าถ้าตายแล้วไปเกิดอีก ขอให้เกิดในภพที่ดีที่ชอบ เป็นคนดีเป็นคนมีสุข, พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ประพฤติปฏิบัติ อันเป็นส่วนเหตุที่จะนำไปสู่คติภพที่ดีที่ชอบเป็นสุขต่อไปข้างหน้า เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในภายหน้า. ส่วนคนที่มีความคิดเห็นสูงขึ้นไป เห็นว่าจะเกิดเป็นอะไรในชาติไหนก็ตาม เมื่อเกิดเบื้องต้นแล้วก็ต้องแก่ เจ็บในท่ามกลาง ตายในที่สุด ไม่พ้นไปได้ ต้องการพ้นจากทุกข์เช่นนี้, พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมที่ละเอียดให้พิจารณาเห็นกายตามเป็นจริง แล้วไม่ยึดถือเป็นตัวเป็นตน เรียกว่า ปรมัตถะ แปลว่า ประโยชน์อย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อแยกตามภูมิตามชั้นจึงเป็น ๓ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ ๑ สัมปรายิกัตถะ ๑ และ ปรมัตถะ ๑, แต่ถึงเช่นนั้นก็ยังแสดงต่าง ๆ กันไปอีก เพราะคนอัธยาศัยไม่เหมือนกัน บางคนชอบฟังส่วนหยาบ ๆ บางคนชอบฟังอย่างไพเราะประณีต, พระพุทธเจ้าทรงผ่อนผันให้เหมาะแก่จริตความประพฤติ และอัธยาศัยพื้นเพของคนนั้น ๆ, เพราะฉะนั้น

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีมากมาย, และเมื่อท่านทำสังคายนาก็รวบรวมกันเข้าไว้, จำเพาะแต่คำสั่งสอนในทางธรรม และว่าด้วยเรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ เรียกว่าพระสูตร, แต่ถึงจะมากมายเท่าไร ก็ชั้น จะชั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นสูงก็ล้วนแต่แสดงสัจจธรรมประกาศสัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริง, แต่ว่าขั้นต้น สัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริงเพียงแค่เหตุผล, ต่อสูงขึ้นไปจึงอยู่เหนือเหตุผล อยู่เหนือโลก, ที่ท่านเรียกว่าโลกุตตรธรรมอยู่เหนือโลก. เหตุผลเป็นส่วนโลก โลกทั้งหมดเป็นเหตุผล แต่ว่าเป็นเหตุผลชั้นต้นหรือชั้นต่ำบ้าง เลื่อนสูงเป็นชั้นกลางและชั้นละเอียดบ้าง จะชั้นไหนก็คงเป็นเหตุผลอยู่นั่นเอง แต่ถ้าสูงสุดก็เป็นโลกุตตระอยู่เหนือโลก. เหตุผลท่านเรียกว่าโลก, ธรรมที่ยังเกี่ยวกับโลกเรียกว่าโลกิยธรรม, ธรรมที่อยู่เหนือโลกเรียกว่า โลกุตตรธรรม. พึงรู้เค้าของพระพุทธเจ้าและคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยย่อเพียงเท่านี้ก่อน.

ต่อไปจึงจะแสดงถึงธรรมข้อหนึ่งหรือหมวดหนึ่ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ และพระอาจารย์แต่ปางก่อนท่านรวบรวมร้อยกรองไว้ ซึ่งเรียกว่า สังคายนา.

เพราะพระพุทธศาสนาสอนชั้นสูง ซึ่งเป็นโลกุตตระอยู่เหนือโลก พ้นจากแก่ จากเจ็บ จากตาย จากเกิดเป็นที่สุด. การปฏิบัติเช่นนั้น แม้ตั้งแต่เริ่มต้นขึ้นไป ก็เป็นอันก้าวเข้าไปสู่ทางดี เป็นบุญเป็นกุศล. ด้วยเหตุนี้แหละ เมื่อมีผู้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ความเชื่อความเลื่อมใสที่แรงกล้า จึงบวชตามพระพุทธเจ้า, ที่อ่อนลงมาเพียงแต่นับถือ แต่ไม่ถึงการบวช จึงแยกสาวกของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๒

เป็นบรรพชิตพวกหนึ่ง เป็นคฤหัสถ์หรือฆราวาสผู้ครองเรือนพวกหนึ่ง.

ทีนี้ มาถึงตอนเรา, เราบวชทำไมกัน แม้บางคนก็รู้อยู่แล้วว่าจะบวชเพียงชั่วคราว ๓ เดือน หรือ ๔ เดือนแล้วก็จะสึกออกไป, แต่ถึงเช่นนั้น ผู้บวชนั้นเองด้วย ผู้ปกครอง คือผู้ใหญ่ เช่นมารดาบิดาเป็นต้นด้วย ต้องการให้บวช บวชแล้วก็สึก อย่างที่บวชแล้วสึกเป็นกองสองกอง. ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ? ความมุ่งหมายของการบวชโดยตรงคือ เว้นจากกิจกังวลของผู้ครองเรือน มาตั้งใจศึกษาทางพระพุทธศาสนา ได้ชื่อว่า บากทางหรือเข้ามาสู่ทางที่จะไปถึงที่สุดทุกข์ แม้กำลังใจจะสามารถทำได้ชั่วคราว ก็ได้ชื่อว่าเริ่มต้นหรือบากทางเข้าไว้แล้วในชีวิตนี้, เมื่อยังไปไม่ถึง ก็หวังว่าจะไปถึงในภพ ชาติต่อไป. เพราะฉะนั้น ผู้ตั้งใจบวชด้วยตนเองและสึก ก็มุ่งเช่นนี้, ผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ปกครอง ก็มุ่งที่จะให้คนที่อยู่ในการปกครองของตัวได้ประพฤติดี ได้ประพฤติชอบ ได้บากทางเริ่มไปสู่ที่สุดทุกข์ เป็นความกรุณาของท่านส่วนหนึ่ง. และท่านช่วยอุดหนุนให้บวชก็เป็นบุญเป็นกุศลของท่าน, เพราะอุดหนุนคนให้ดีก็เป็นบุญ, ถ้าอุดหนุนคนให้ชั่วก็เป็นบาป. อนึ่ง การบวช เมื่อบวชดีและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ก็ชื่อว่าได้บำเพ็ญบุญกุศลชั้นสูง ซึ่งจักให้ผลดี เป็นสุข ประณีต ยิ่งขึ้น และช่วยสืบอายุพระศาสนา แม้ชั่วคราว. การบวชจึงสืบต่อมาจนกระทั่งถึงบัดนี้.

๑/๑๒ ส. ค. ๕๐.

พระพุทธศาสนา

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรียกว่า สาสนธรรม ธรรม คือคำสั่งสอน, คำสั่งสอนก็ประกาศแสดงสัจจธรรม ธรรมที่เป็นตัวจริง, ธรรมที่เป็นตัวจริงที่พระพุทธเจ้าแสดง โดยตรงแสดงที่คน ไม่ได้แสดงนอกจากคนออกไป, แต่ที่มีแสดงเกี่ยวกับโลกภายนอกบ้าง ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าเกี่ยวกับคนอย่างไร แต่โดยตรงแสดงที่คน. ในส่วนธรรม พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติหรือกำหนดโทษ, ใครเรียน ใครจำ ใครพิจารณา ใครปฏิบัติ ก็ได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่กิจการที่ได้ทำ, ถ้าใครไม่ทำ, ก็ไม่ได้รับประโยชน์เอง เป็นอันลงโทษอยู่ในตัว. แต่เมื่อมีผู้บวชมากขึ้น, ผู้บวชในชั้นต้นนั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงกำหนดอายุ เพราะฉะนั้น ผู้บวช บวชอายุน้อย ๆ ก็มี และบวชไม่ใช่ด้วยสัทธาความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใสก็มี, เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เกิดมีผู้บวชซึ่งเรียกว่า บรรพชิต (ในชั้นต้นมีแต่ภิกขุเท่านั้น) ประพฤติไม่ดีไม่ชอบ, พวกภิกขุด้วยกันบ้าง พวกชาวบ้านบ้าง ได้รู้เห็นเข้าก็ติเตียนโพนทะนากันไป จนความทราบถึงพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าก็ทรงสอบสวน เมื่อทรงทราบความแน่นอนแล้วก็บัญญัติพระวินัย, บัญญัติหมายความว่าแต่งตั้งขึ้นด้วยกำหนดโทษแรงบ้าง หย่อนลงมาบ้าง, อย่างแรงก็ให้ต้องปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกขุ หย่อนลงมาก็สังฆาทิเสส หย่อนลงมาก็อาบัติถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาษิต. เพราะฉะนั้น จึงมีพระวินัยขึ้นในพระพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง พระธรรม

เป็นคำสั่งสอนที่ชี้แจงแสดงสัจจธรรม คือ ธรรมที่เป็นจริงสำหรับให้ผู้ศึกษาได้รู้.

ศัพท์ว่า ศึกษา นี้ ทางพระบาลีหรือทางพระศาสนาใช้ครอบมาตั้งแต่เรียนจำ เช่นอย่างนั่งพึ่งกันอยู่เช่นนี้ ก็เรียกว่าศึกษา ท่องบ่นก็ศึกษา พิจารณาเนื้อความก็ศึกษา ปฏิบัติก็ศึกษา, เพราะฉะนั้นคำว่าศึกษา หรือภาษาบาลีว่า สิกขา ใช้ครอบมาตั้งแต่ต้น. ส่วนไทยเราเอามาใช้เช่น กระทรวงศึกษาธิการ หรือกรมศึกษาธิการ เป็นจำเพาะแต่เรียนเท่านั้น ไม่สู้ตรงกันนัก เพราะฉะนั้น การศึกษาธรรมก็เพื่อให้รู้จักว่าธรรมเป็นอย่างไร แล้วก็ปฏิบัติธรรมไป เป็น ปฏิบัติธรรม จนได้บรรลุถึงผลซึ่งเรียกว่าปฏิเวธธรรม.

ส่วนพระวินัยเป็นพระบัญญัติ คือข้อที่พระพุทธเจ้าแต่งตั้งขึ้นเป็นกฎหมายสำหรับบรรพชิต ผู้บวชนั้นเอง; เพราะฉะนั้น จึงมีการลงโทษกันตามหนักและเบา, รวมเข้าก็เป็น ธรรม ๑ วินัย ๑, พระพุทธศาสนาจึงแยกเป็นสอง คือ พระธรรมสำหรับศึกษาปฏิบัติฝึกหัดจิตต์อย่างหนึ่ง วินัย สำหรับปฏิบัติกายวาจาให้เรียบร้อยสม่ำเสมอเหมือน ๆ กันอีกอย่างหนึ่ง.

ครั้งพุทธกาล พระพุทธศาสนาแยกออกไปเป็น ๒ คือ ธรรมกับวินัยเท่านั้น ยังไม่มีศัพท์ว่า ไตรปิฎก หรือ ติปิฎก ภาษาบาลีว่า ติปิฎก หรือ เตปิฎก, ติ หรือ เต แปลว่า ๓, เอา ติ หรือ เต เป็น ไตร จึงเรียกว่าไตรปิฎก แปลว่า ปิฎกสาม, ปิฎก หรือ ปิฎกะ แปลว่าตะกร้าหรือกระจาด, ไตรปิฎกก็คือตระกร้าสามใบ. แต่ว่าความมุ่งหมายของท่าน

ไม่ใช่เช่นนั้น มุ่งหมายถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่าพระพุทธศาสนา แยกออกเป็น ๓, ที่แยกออกเป็น ๓ ก็ปรากฏในตอนที่พระพุทธเจ้านิพพานแล้ว. เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว พระสงฆ์รวมกันเข้าประชุมกันทำสังคายนา. เรื่องสังคายนาเป็นอย่างไรไว้รู้กันทีหลัง หรือจะอ่านดูในสังคีติกีได้. ที่ว่าแยกออกเป็น ๓ เรียกว่าไตรปิฎกนั้น เพราะท่านแยกพระธรรมออกเป็น ๒ คือ ส่วนที่มีเรื่องราวเช่นครั้งนั้นพระพุทธเจ้าประทับที่นั่น ทรงแสดงธรรมชื่อนั้น แก่บุคคลนั้นหรือพวกนั้น เหมือนดังแสดงธรรมจักกัปปวัตนสูตร แก่พระปัญจวัคคีย์ที่อิสิปตนมฤคทายวัน เช่นนี้เรียกว่าพระสูตรหรือ สุตตันตะ ส่วนที่เป็นพระสูตร. ส่วนที่ไม่กล่าวถึงบุคคลไม่กล่าวถึงเรื่องราว กล่าวแต่ธรรมล้วน ๆ เช่น ท่านแสดงไว้ว่า กุศลธรรม ธรรมที่เป็นกุศลส่วนดี อกุศลธรรม ธรรมที่เป็นอกุศลส่วนชั่ว อัพยากตธรรม ธรรมที่ท่านไม่ยืนยันว่าดีหรือชั่ว, ท่านไม่พูดถึงคน พูดแต่ธรรมะเท่านั้น เช่นนี้เรียกว่า **อภิธรรม** แปลว่าธรรมอย่างยิ่ง หรือ **ปรมัตถ** หมายความว่ามีเนื้อความเป็นอย่างยิ่ง ไม่กล่าวถึงบุคคลและเรื่องราวอะไรต่าง ๆ อีกส่วนหนึ่ง จึงเป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัย ๑ พระสูตร ๑ พระอภิธรรมหรือพระปรมัตถอีก ๑. แต่เรื่องสังคายนาครั้งที่ ๑-๒ ที่มีในวินัยปิฎก ไม่ได้กล่าวแยกเป็น ๓, น่าจะแยกเป็น ๓ หลังจากสังคายนาครั้งที่ ๒ แล้ว. เดี๋ยวนี้เรียกว่า **ไตรปิฎก** เป็นพื้น.

รวมความว่า แต่ครั้งพุทธกาล (พุทธกาลหมายถึงเวลาที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่) พระพุทธศาสนาแยกเพียง ๒ คือ

พระธรรม ๑ พระวินัย ๑ ดังกล่าวมาแล้ว ปรากฏในพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระภิกขุมีพระอานนท์เป็นต้น ความว่า "โดยกาลล่วงไปแห่งเราธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว เป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย" แต่เมื่อพระสาวกทำสังคายนา เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว จึงแยกออกเป็น ๓ ด้วยแยกพระธรรมออกเป็น ๒ คือพระสูตร หรือสุตตันตะ ๑ พระอภิธรรมหรือพระปรมัตถอีก ๑.

พึงสังเกตุว่า ศาสนาอื่น ๆ ที่ปรากฏ เช่นศาสนาคริสต์ เมื่อพระเยซูตายหรือขึ้นสวรรค์ก็ตาม ไปแล้ว ก็มีหัวหน้าเป็นผู้แทนสืบมาจนถึงบัดนี้. ในศาสนาอิสสลาม เมื่อพระมหะหมัดตายไปแล้วก็มีผู้แทนมาเป็นลำดับสืบมาซึ่งเรียกว่า "กาหลิบ" แต่ทางพระพุทธศาสนา แม้มีพระสาวกที่เป็นผู้ใหญ่เช่นพระมหากัสสป พระอานนท์ พระอนุรุทธเป็นต้น พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงมอบให้ใครเป็นผู้แทนพระองค์, แต่ให้ธรรมวินัยที่พระองค์ทรงแสดง ทรงบัญญัติ เป็นศาสดาแทนพระองค์. ถ้าพิจารณาก็จะเห็นได้ว่า ถ้าให้บุคคลเป็นผู้แทนแล้ว ก็คงมีผู้แทนต่อ ๆ กันมาโดยลำดับ. ผู้แทนในชั้นต้นถึงจะเป็นคนดี เช่นในทางพระพุทธศาสนาพระมหากัสสป เป็นพระอรหันต์ มีความมักน้อยสันโดษ แต่ว่าท่านก็คงอยู่ได้ชั่วคราวและคงต้องนิพพานไป, ก็คงมีผู้แทนต่อ ๆ มา. ถ้าผู้แทนเป็นคนชั่ว ก็จะนำหมู่บรรพชิตไปในทางชั่ว ถ้าผู้แทนเป็นคนดีก็จะนำหมู่บรรพชิตไปในทางดี เป็นการไม่แน่ แต่ถ้าให้ธรรมและวินัยเป็นผู้แทนแล้วแน่กว่า. เพราะอะไร ? เพราะธรรมวินัยคงยืนเป็นหลักอยู่ในพระพุทธศาสนา, แม้จะมีผู้เรียนพิจารณาเนื้อความแยกกันไป

หรือแตกต่างกันไป นั่นก็เป็นความเห็นของบุคคล, แต่หลักพระพุทธศาสนาซึ่งแยกเป็นธรรม ๑ วินัย ๑ หรือต่อมาแยกเป็นไตรปิฎกยังคงเป็นหลักอยู่.

ในประเทศต่าง ๆ ที่ถือพระพุทธศาสนา แม้มีหัวหน้าของบรรพชิตก็เป็นไปในทางปกครอง อย่างประชุมชนหมู่หนึ่ง ๆ ก็ต้องมีหัวหน้าในทางปกครอง. หัวหน้าจะบัญชาการให้ผิดไปจากหลักพระธรรม หลักพระวินัยไม่ได้ ถ้าบัญชาการผิดไป, เขาไม่เชื่อเขาไม่พึ่ง ก็ไม่มีอำนาจที่จะไปบังคับเขาได้โดยธรรม. หลักแห่งการสืบมาของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้.

ว่าถึงเรื่องอภิธรรม ที่แยกออกจากพระธรรม เป็นส่วนหนึ่ง มีเรื่องเล่าไว้ในนิทานธรรมบทว่า พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปแสดงธรรมโปรดพระพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์. เทวดามาพึ่ง ธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่เทวดาบนชั้นดาวดึงส์ แสดงแต่จำพวกอภิธรรม หรือปรมัตถ ไม่แสดงเรื่องพระสูตร, และไม่ใช่แสดงในเมืองมนุษย์ แต่แสดงบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาบางท่านพิจารณาเห็นว่า พระอภิธรรมหรือพระปรมัตถ เดิมก็อยู่ในพระสูตรนั้น ที่รวมเรียกว่าธรรมหรือธรรมะ, แต่ว่าท่านเก็บเอาแต่ธรรมล้วน ๆ ไม่กล่าวถึงเรื่องราวออกมาไว้เป็นพวกหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่ขึ้นไปแสดงบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นแต่ท่านผู้รู้ครั้งก่อน เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว เก็บข้อธรรมในพระสูตรแยกออกมาไว้เสียพวกหนึ่ง ไม่กล่าวถึงเรื่องราว เรียกว่า อภิธรรม หรือปรัตถ. แต่

จะแน่นอนอย่างไรก็แล้วแต่จะพิจารณาเห็นความจริง. ในอภิธรรมแสดงว่า กุสลา ธมฺมา ธรรมที่เป็นส่วนดี อกุสลา ธมฺมา ธรรมที่เป็นส่วนไม่ดี อพฺยากตา ธมฺมา ธรรมที่เป็นอัพยากตะ ท่านไม่ยืนยันว่าเป็นดีหรือไม่ดี ก็อยู่ที่คนไม่ใช่ที่อื่น, ถ้าไม่มีคนแล้วก็ไม่มีธรรมที่เป็นกุศล ไม่มีธรรมที่เป็นอกุศล ถ้าจะมี ก็แต่ธรรมที่เป็นอัพยากตะ คือธรรมดา. แต่เพราะมีคน คนทำดี การทำดีเป็นกุศล, คนทำชั่ว การทำชั่วเป็นอกุศล. เพราะฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงโดยตรงก็ทรงแสดงที่บุคคลไม่ได้ทรงแสดงที่อื่น ตั้งแต่ต้นขึ้นไปจนถึงเบื้องบน เบื้องสูง, พระนิพพานที่เป็นธรรมชั้นสูง หรือวิชชาวิมุตติก็ทรงแสดงที่บุคคล ไม่ใช่แสดงที่อื่นนอกจากบุคคล เพราะฉะนั้น ธรรมกับคนจึงเนื่องกัน. ถ้าไม่มีคนในโลกนี้ทั้งหมด, ธรรมที่เป็นกุศลก็ไม่มี ธรรมที่เป็นอกุศลก็ไม่มี. แต่เพราะมีคน จึงมีธรรมที่เป็นกุศล และธรรมที่เป็นอกุศล.

ทีนี้ว่าถึงธรรมรวมทั้งหมด, เมื่อพิจารณาแยกออกไปจะได้ ๓ ประการคือ ธรรมที่เป็นส่วนเหตุ จะเป็นส่วนเหตุที่ดีก็ตาม จะเป็นส่วนเหตุที่ชั่วก็ตาม นั่นเป็นส่วนเหตุส่วนหนึ่ง. ธรรมที่เป็นส่วนผล จะเป็นผลที่ดีก็ตาม จะเป็นผลที่ชั่วก็ตาม ก็คงเป็นผลอีกส่วนหนึ่ง. ธรรมที่เป็นอุปการะ คืออุดหนุนเหตุ อุดหนุนทั้งให้ทำดีทั้งให้ทำชั่ว นี่อีกส่วนหนึ่ง. เหมือนดังเช่นคนจะทำดี แม้ในทางโลก เช่น เล่าเรียนศึกษาความรู้ หรือในทางพระพุทธศาสนาเล่าเรียนพระธรรมวินัย และปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งเป็นส่วนเหตุให้สำเร็จได้ ก็ต้องมี

อุปการธรรม คือ ฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความบากบั่น จิตตะ ความส่งใจ วิมังสา พิจารณาสอบสวนเลือกเฟ้นเพื่อให้กิจการดำเนินไปด้วยดี, เพราะฉะนั้น ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา จึงเป็นอุปการะ. แต่ถ้าทำชั่ว เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ปล้นสะดม อะไรต่าง ๆ อันเป็นกรรมที่ชั่ว จะสำเร็จได้ก็ด้วยอุปการะเหมือนกัน คือต้องพอใจจะทำชั่ว ต้องมีความบากบั่นในการทำชั่ว ต้องส่งใจไปในการทำชั่ว ต้องพิจารณาหาทางทำชั่วให้สำเร็จ, การทำชั่วจึงจะสำเร็จไปได้. ฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความบากบั่น จิตตะ ความส่งใจ วิมังสา ความเลือกเฟ้น แต่ลำพังตัวธรรมเหล่านี้ไม่บอกว่าดี ไม่บอกว่าชั่ว เช่นนี้แหละได้ชื่อว่าอัพยากตะ ธรรมที่ไม่ยืนยันว่าดีหรือชั่ว อย่าง ๑. เพราะเอาไปใช้ทางดี ก็อุดหนุนให้สำเร็จการดี เอาไปใช้ทางชั่ว ก็อุดหนุนให้สำเร็จการชั่ว นึกดูตรวจดูเรา เราคงเคยทำดีมา เช่นเล่าเรียนศึกษาทำกิจการงานที่ดี, และคงเคยทำชั่วมา มากก็ตาม น้อยก็ตาม. ที่เราทำดีสำเร็จมาได้เพราะอะไร ก็เพราะอุปการธรรม ธรรมที่อุดหนุน, และที่เราทำชั่ว สำเร็จเพราะอะไร เพราะอุปการธรรมเหมือนกัน.

ท่านทั้งหลายที่มาบวชนี้ ในชั้นต้นก็ต้องมีฉันทะความพอใจด้วยพิจารณาเห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง มีวิริยะบากบั่นผลักดันปฏิบัติกิจการที่จะบวช จิตตะส่งใจไปในการที่จะบวช วิมังสาเลือกพิจารณาว่าอย่างไรจะดีจะชั่ว แล้วจึงสำเร็จการบวชนี้. เมื่อบวชแล้วจะเรียนธรรมเรียนวินัย หรือจะเกียจคร้านไม่เรียนธรรม ไม่เรียนวินัย

จะประพฤติดีตามธรรมวินัย หรือจะประพฤติผิดจากธรรมวินัย ก็ด้วยอุปการธรรมนี้เอง, ถ้าอุปการธรรมตั้งต้นแต่ฉันทะอุดหนุนไปในทางดี ก็ให้ตั้งใจเรียนตั้งใจพิจารณา ให้ตั้งใจปฏิบัติดี, แต่ถ้าฉันทะอุดหนุนไปในทางชั่ว ก็ให้เกียจคร้าน ให้ไม่พอใจที่จะพิจารณา ไม่พอใจที่จะปฏิบัติ. รวมธรรมเข้าทั้งหมดจึงแยกเป็น ๓ คือ เหตุ ๑ ผล ๑ อุปการธรรม ๑ ดังนี้.

๒/๑๓ ส. ค. ๘๐

คำสอนของพระพุทธเจ้า

และการปฏิบัติธรรม

คำสอนของพระพุทธเจ้ารวมลงก็มีอาการเป็น ๓ คือ: สอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้ คือรู้เรื่องราวอย่างหนึ่ง ได้ในภาษาบาลีว่า อภิญฺญาย โข โส ภควา ธมฺมํ เทเสสิ โน อนภิญฺญาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อรู้ ไม่ทรงแสดงธรรมเพื่อไม่รู้. รู้ในที่นี้หมายถึงเข้าใจ ไม่ใช่รู้แต่เพียงฟังได้ความเท่านั้น. อีกข้อหนึ่งทรงแสดงธรรมมีเหตุมีผล ไม่ไร้เหตุไม่ไร้ผล ได้ในภาษาบาลีว่า สนิทานํ ธมฺมํ เทเสสิ โน อนิทานํ ทรงแสดงธรรมพร้อมทั้งเหตุ หมายความว่ามีเหตุมีผล ไม่ทรงแสดงธรรมไร้เหตุ คือไม่มีเหตุไม่มีผล เช่นบางศาสนาว่าทำอย่างนั้น ๆ ตายแล้วไปสวรรค์ หรือทำอย่างนั้น ๆ จะไปนรก รู้ไม่ได้ว่าจะไปนรกหรือสวรรค์จริงหรือไม่, เพราะว่าไม่แสดงเหตุที่อาจตรองตามให้เห็นจริงได้ เช่นนี้เรียกว่าไม่มีเหตุไม่มีผล. พระพุทธเจ้าไม่ทรงสอนเช่นนั้น ทรงสอนมีเหตุมีผล ว่าเหตุอย่างนี้ ผลอย่างนี้. อีกข้อหนึ่งทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ได้ในภาษาบาลีว่า สปฺปาฏิหาริยํ ธมฺมํ เทเสสิ โน อปฺปาฏิหาริยํ ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่ทรงแสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ ปาฏิหาริย์ในที่นี้หมายถึงผลที่ได้ประสพเพราะได้ปฏิบัติเหตุ เมื่อปฏิบัติเหตุอย่างใด ก็ประสพผลอย่างนั้น ไม่ใช่หมายถึงชาติหน้าเท่านั้น หมายถึงชาตินี้เองด้วย, นี้เรียกว่าปาฏิหาริย์ รวมเป็นอาการ ๓

คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อรู้ไม่ใช่ทรงแสดงธรรมเพื่อไม่รู้อย่างหนึ่ง, ทรงแสดงธรรมมีเหตุ คือมีเหตุมีผล ไม่ทรงแสดงธรรมไร้เหตุ คือไม่มีเหตุไม่มีผลอย่างหนึ่ง, ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่ทรงแสดงธรรมไร้ปาฏิหาริย์อย่างหนึ่ง.

ทีนี้ ว่าถึงการปฏิบัติธรรม การปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนาท่านแยกเป็น ๒ เบื้องต้น คือ เรียนพระพุทธวจนะ หรือศาสนธรรม หรือธรรมวินัย หรือพระไตรปิฎกก็อย่างเดียวกัน เรียกอะไรก็ได้. เรียนให้ได้ความรู้ความเข้าใจตามหลักที่ท่านทรงแสดงไว้ พึ่งมาก ทรงจำ, สั่งสมด้วยปาก คือ ท่อง, เพ่งด้วยมนะหรือมนัส, ขบหรือเจาะด้วยทิฏฐิ. เพ่งด้วยมนะหรือมนัส หมายความว่าพิจารณาจับเหตุจับผล สอบที่ตน, ขบหรือเจาะด้วยทิฏฐิ คือความเห็น หมายเอาว่าตัดสินด้วยใจ. ตามเรื่องของคนก็มีความตัดสินอยู่ในใจด้วยกัน เช่นเมื่อเรียนอะไรหรือทำอะไรก็เกิดความเข้าใจว่าอย่างนั้นอย่างนี้ นี่เป็นขบหรือเจาะด้วยทิฏฐิ, ผู้พึ่งมากคือทรงจำตลอดถึงขบหรือเจาะด้วยทิฏฐิ ท่านจัดเป็นพหุสูต นี้อย่างหนึ่ง. อีกอย่างหนึ่ง ปฏิบัติธรรม คือเมื่อพึ่งมาก ทรงจำ หรือถ้าเห็นสมควรก็ท่อง พิจารณาให้ได้เนื้อความ ขบหรือเจาะด้วยทิฏฐิคือความเห็น แล้วควรปฏิบัติอย่างไรก็ปฏิบัติไป. การปฏิบัตินั่นแหละเป็นปฏิปัตติธรรม ธรรมคือการปฏิบัติ, ปฏิบัติหมายความว่าดำเนินไป ปฏิบัติทางกายก็เรียกว่าดำเนินทางกาย ปฏิบัติทางวาจาก็เรียกว่าดำเนินทางวาจา ปฏิบัติทางใจก็เรียกว่าดำเนินทางใจ, การปฏิบัติ

ทางกายทางวาจาก็สงเคราะห์เข้าในศีล. การปฏิบัติทางใจจัดเข้าได้ทั้งในสมาธิทั้งในปัญญา. ทำใจให้สงบด้วยมุ่งยึดอารมณ์อันใดอันหนึ่งเป็นสมาธิ, พิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง เป็นปัญญา. คำหรือศัพท์ว่า อารมณ์ ในทางพระพุทธศาสนาใช้กันมาก ว่าถึงความหมาย หมายถึงที่ยึดที่หน่วง, ใจไปนึกอะไร อันนั้นแหละได้ชื่อว่าเป็นอารมณ์ของใจ. คนเราไม่ค่อยได้หัดทำใจให้ตั้งมั่นคงอยู่ที่ ปล่อยใจให้เป็นไปตามอารมณ์ที่นึก, นึกอารมณ์นั้นอารมณ์นี้ อารมณ์โน้น. อารมณ์ที่ใจยึดหน่วง ถ้าเป็นอารมณ์ที่ชั่ว ใจไปมุ่งอยู่กับอารมณ์ที่ชั่ว ก็เป็นความชั่วทางใจหรือเป็นใจที่ชั่ว และเกิดทุกข์, ถ้าอารมณ์เป็นเรื่องที่ดี ใจไปมุ่งอยู่กับอารมณ์นั้น ก็เป็นใจที่ดีและเกิดสุข, ถ้าอารมณ์เป็นเรื่องที่ไม่ดีไม่ชั่ว ใจไปมุ่งอยู่กับอารมณ์นั้น ก็เป็นใจไม่ดีไม่ชั่ว และไม่เกิดสุขไม่เกิดทุกข์. อารมณ์ที่เป็นที่ยึดหน่วงของใจ ที่ควรกำหนดนึกนั้นมีมากในทางพระพุทธศาสนา แต่ว่าจำเพาะง่าย ๆ ท่านให้กำหนดลมหายใจ คือ ลมหายใจออก ก็นึกกำหนดอยู่กับลมหายใจออก, ลมหายใจกลับก็นึกอยู่กับลมหายใจกลับ. แต่คนที่ยังไม่เคยฝึกหัดการกำหนดทางใจ คอยแต่จะเผลอไปก็กำหนดไม่ค่อยได้. เพราะฉะนั้นพระอาจารย์แต่ก่อน ท่านจึงสอนให้นับเสียก่อน คือ เมื่อหายใจออกก็นับว่าหนึ่ง หายใจเข้าก็นับว่าหนึ่ง, หายใจออกสอง หายใจเข้า สอง, หายใจออก สาม หายใจเข้า สาม, หายใจออก สี่ หายใจเข้า สี่, หายใจออก ห้า หายใจเข้า ห้า, แล้วก็เริ่มต้นใหม่หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า จนถึงหก ถึงเจ็ด ถึงแปด ถึงเก้า ถึงสิบ

แล้วก็นับหนึ่งสองไปใหม่ ถึงห้า แล้วก็กลับนับใหม่ นับไปจนถึงสิบ จนไม่ลืมไม่เผลอ. ที่นี้ก็หยุดนับ กำหนดดูลมหายใจออก กำหนดลมหายใจกลับ กำหนดไป แต่อย่าเร่งอย่าผืน. ถ้าไปเร่งไปผืนเข้าอาจหอบเหนื่อยทำไม่ไหว ต้องปล่อยตามเรื่องของเขา จะยาวหรือสั้นตามเรื่องของเขา เป็นแต่กำหนดให้รู้, เมื่อกำหนดเช่นนั้น ลมหายใจจะละเอียดเข้าโดยลำดับจนถึงรู้สึกว่าไม่หายใจ แต่ที่จริงหายใจ หายใจอย่างละเอียด, นี่อย่างหนึ่ง เรียก สมถะ แปลว่า สงบระงับ เพราะระลึกอยู่ในอารมณ์อันเดียว. เมื่อระลึกลมหายใจออกกลับอยู่, ใจก็ไม่พุ้งสร้านซัดส่าย สงบ, ท่านว่าใจที่สงบนั้น มีรัสมีรุ่งเรืองเสมือนดังเปลวเทียนที่จุดอยู่ไม่ถูกลมพัดก็มีแสงสว่าง, ถ้าเทียนที่จุดถูกลมพัดวอบแวบไปทางโน้นทางนี้ แสงก็ไม่สว่าง, ทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้หัดทำใจให้สงบ จะนึกถึงสิ่งอื่นเป็นอารมณ์ก็ได้ แต่ให้มุ่งอยู่ในสิ่งนั้น แต่อย่าบังคับข่มขืน ให้ทำไปตามเรื่อง อีกอย่างหนึ่ง พิจารณากายนี้, การพิจารณากายนี้ ท่านแสดงไว้หลายอย่าง พิจารณาโดยอริยสัจจ์ ๔ ก็ได้ พิจารณาโดยไตรลักษณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็ได้ พิจารณาตามธาตุ ๔ ก็ได้ ตามอาการ ๓๑ ก็ได้ นั่นแล้วถึงจะพูดกันต่อไป, ว่าถึงจะพิจารณาร่างกายโดยไตรลักษณ์ ตั้งแต่เกิดมาแล้วแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเสมอ นี่เรียกว่าไม่เที่ยง, ทนอยู่อย่างหนึ่งอย่างใดก็ไม่ได้ ชอบใจอยากให้ทนก็ทนไม่ได้ ต้องดับไป แล้วเกิดใหม่แล้วก็ดับไป นี่ชื่อว่าเป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้. บังคับให้เป็นตามที่เราชอบไม่ได้ เป็น อนัตตา เช่นตั้งแต่เกิดมาแล้วจะ

ให้เที่ยงอยู่ตามเดิมก็เที่ยงอยู่ไม่ได้ แปรปรวนเรื่อยมาจนบัดนี้แล้ว ยังจะแปรปรวนต่อไปอีก จะให้มันทนก็ทนอยู่ไม่ได้ บังคับให้เป็นไปตามใจหวังก็ไม่ได้. เพราะฉะนั้น ไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ที่มีแก่กายก็คือ ไม่เที่ยง สิ่งใดที่ไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา. พิจารณาจนผู้พิจารณาเป็นผู้พิจารณา ส่วนกายก็เป็นกาย ให้เห็นตามเป็นจริง นี่เป็นทาง วิปัสสนา หมายความว่าเห็นแจ้ง คือเห็นตามเป็นจริง. ในชั้นต้นนี้ยังจะเข้าใจไม่ได้ดี ก็พึงเพียงให้รู้ไว้ แล้วต่อไปจึงค่อยให้เข้าใจยิ่งขึ้น. รวมหลักทางปฏิบัติก็มี ๒ คือทำใจให้สงบ ที่เรียกว่า สมถะ หรือ สมาธิ กับพิจารณาให้เห็นจริง ให้เห็นแจ้ง ที่เรียกว่า วิปัสสนา.

๓๑/๔ ส. ค. ๖๐

ธรรมในนวโกวาท

หมวด ๒

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง

ธรรมที่มีอุปการะมาก ๒ อย่าง คือ สติ สัมปชัญญะ. การระลึกได้ หรือการระลึกเรียกว่า สติ, ความรู้ตัวเรียกว่า สัมปชัญญะ.

สติ ระลึก หรือระลึกได้นี้ ระลึกอะไร ? ตามที่ท่านแสดงไว้ในที่มาต่าง ๆ รวมเข้าเป็น ๒ ชะนิด คือระลึกได้ถึงการที่ทำ คำที่พูดแม้ล่วงมาแล้วนานได้ ทั้งนี้นับรวมถึงการระลึกธรรมที่ได้เล่าเรียน ได้อ่าน ได้ยิน ได้ฟังทั้งหมด นี่เรียกว่า สติ อย่างหนึ่ง, ระลึกในบัจจุบัน คือในเวลาที่จะทำอะไร ก็ระลึกในเวลานั้น นี่ก็เรียกว่า สติ อย่างหนึ่ง. ระลึกถึงการที่ทำ คำที่พูด แม้ล่วงแล้วมานาน มีพระบาลีแสดงว่า ปรเมน สติเนปกฺเกน สมนฺนาคโต จิรกตมฺปี จิรภาสิตมฺปี สริตา อนุสฺสริตา ประกอบด้วยสติเป็นธรรมรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงการที่ทำ คำที่พูด แม้ล่วงแล้วมานาน, ระลึกในบัจจุบันก็ได้ ในที่มาคือสติบัฏฐาน ตั้งสติระลึกกาย เวทนา จิตต์ ธรรม. แต่ถ้าเป็นเช่นนี้แล้วยังแยกกัน คือ อย่างหนึ่งระลึกได้ถึงการที่ทำคำที่พูด หรือธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว นั่นไปน้าวเอา โน้มเอาของเก่าเข้า

มา, อีกอย่างหนึ่งระลึกในบัจจุบัน ทำอะไรในบัจจุบัน ก็ระลึกอยู่ในสิ่งนั้น, เช่นนั้นจะปฏิบัติพร้อมกันไม่ได้. แต่ถ้าพิจารณาดูให้ดีจะเห็นได้ว่าไม่ขัดแย้งกัน ต้องรวมกัน, เราจะทำอะไรในบัจจุบันต้องระลึกอยู่ในเวลาที่ทำหรือการที่ทำ. แต่จะทำอย่างไรให้ถูก ก็ต้องไปนึกถึงการที่แล้วมา ที่เราเรียนมารู้มาแล้ว เข้าประกอบอาศัยกันและกันไป, เช่นการเขียนหนังสือ การเขียนหนังสือเป็นบัจจุบัน, แต่เราจะเขียนหนังสือให้ถูกได้ ก็ต้องไประลึกได้ถึงอักขระที่เราได้เรียนมาแล้วเข้ามาประกอบกัน ไม่เช่นนั้นเราจะเขียนไม่ได้, คนที่อ่านหนังสือไม่ออกจะให้เขียนหนังสือ ระลึกในบัจจุบัน ก็เขียนไม่ได้ เพราะเขาไม่รู้หนังสือ. ต่อเมื่อเรียนหนังสือรู้แล้วจำได้ และเขียนหนังสือในบัจจุบัน ก็ระลึกเอาเรื่องหนังสือที่เรียนไว้เก่าเข้ามาประกอบกัน จึงจะเขียนหนังสือได้, นี่เป็นอาการของสติ.

ส่วน สัมปชัญญะ ความรู้ตัว คือในเวลาที่ทำอะไรก็รู้อย่างนั้น เช่นเขียนหนังสือก็รู้ว่าเราเขียน อ่านหนังสือก็รู้ว่าเราอ่าน ฟังเทศน์ทางธรรมะก็ตาม ทางวินัยก็ตาม ก็รู้ว่าเราฟัง, หรือเดินก็รู้ว่าเดิน นั่งก็รู้ว่านั่ง ยืนก็รู้ว่ายืน นอนก็รู้ว่านอน, รู้ตัวอยู่เช่นนี้เป็นสัมปชัญญะ. ถ้ามีแต่สติ ขาดสัมปชัญญะ การงานก็ไม่สำเร็จ ต้องอาศัยสัมปชัญญะเข้ามาประกอบ, เหมือนคนเขียนหนังสือ นึกได้ถึงหนังสือที่ตัวได้เรียนรู้มาแล้วและเขียนในบัจจุบัน แต่ถ้าไม่มีสัมปชัญญะรู้ตัวว่าเขียนอยู่ ส่งใจไปนึกถึงเรื่องอะไรแม้สักเล็กน้อย ก็เขียนหนังสือผิดตัวหรือตก, ต่อเมื่อมีสติสัมปชัญญะเขียนหนังสือ เวลาเขียนหนังสือ

ก็ใช้สตินึกได้ถึงตัวหนังสือที่ได้เรียนมา และ เขียนในบัจจุบันก็เอาความรู้หนังสือที่เรียนมาแล้วนั้นมาเขียน และก็ประกอบด้วยสัมปชัญญะ คือรู้ตัว รู้ว่าเขียนอยู่ไม่ส่งใจไปอื่น ในเรื่องอื่น เช่นนี้จึงจะเขียนหนังสือได้เรียบร้อย.

การทำกัมมัฏฐาน หรือการงานอื่น ๆ ก็เหมือนกัน ต้องนึกได้ถึงเรื่องเก่า ๆ ที่ได้ผ่าน ๆ มา กับนึกได้ในบัจจุบัน มาประกอบกัน และอาศัยสัมปชัญญะ ความรู้ตัวว่าทำอย่างนั้นประกอบเข้าด้วยกัน เช่นนี้จึงจะทำการสำเร็จ ถ้าขาดก็ทำไม่สำเร็จ. มีแต่สัมปชัญญะไม่มีสติ ก็ไม่รู้ว่าจะไปเอาอะไรมาทำ, มีแต่สตินึกได้ถึงเรื่องที่ผ่าน ๆ มาแล้วมาทำในบัจจุบัน ถ้าขาดสัมปชัญญะ คือไม่รู้ตัว ก็ทำไม่ได้เรียบร้อย ผิด ๆ พลาด ๆ เป็นอย่างนี้ทุกอย่างของการงาน. ทำกัมมัฏฐานก็เช่นนั้น ต้องมีสติระลึกได้ถึงธรรมะ หรือข้ออะไรที่ท่านแนะให้ทำที่ได้ฟังมาแล้วเข้ามาทำในบัจจุบัน, และต้องมีสัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าทำเช่นนั้นอยู่, ถ้าไม่มีสัมปชัญญะแล้วทำกัมมัฏฐาน ใจก็ส่งไปยึดอารมณ์โน้นอารมณ์นี้ หนัก ๆ เข้าก็ทำไม่ได้ เหนื่อย จึงต้องมีสัมปชัญญะเข้ามาประกอบ.

สติ สัมปชัญญะ เป็นอุปการะมาก ช่วยให้สำเร็จกิจการงาน ท่านจึงว่าไว้ว่ามีอุปการะมาก, แต่ก็เป็นอุปการธรรมซึ่งอาจจะอุดหนุนให้สำเร็จกิจการในทางดีก็ได้ สำเร็จกิจการในทางชั่วก็ได้, เพราะฉะนั้นท่านจึงจัดสติเป็น ๒ คือ สัมมาสติ ระลึกชอบ, มิจฉาสติ ระลึกผิด. ส่วน สัมปชัญญะ ไม่ปรากฏว่ามีที่มาว่า สัมปชัญญะชอบ สัม-

ปชัญญะผิด; แต่ถึงเช่นนั้นก็น่าจะอนุโลมเข้าตามสติ. ผู้ทำกัมมัฏฐาน หรือทำอะไรก็ตาม ต้องตั้งสติ และต้องมีสัมปชัญญะประกอบกัน ดังกล่าวมาแล้ว. เมื่อทำกัมมัฏฐานก็ต้องอาศัยสติ สัมปชัญญะ เป็นอุปการธรรม, ไม่เช่นนั้นก็พลาด, เพราะคนที่ไม่เคยกำหนดตั้งใจอยู่ในอารมณ์ คือที่ยึดเหนี่ยวอันเดียว เคยปล่อยจิตต์ให้รับอารมณ์ต่าง ๆ, ครั้นถึงคราวที่ทำกัมมัฏฐาน รวมจิตต์ให้อยู่ในอารมณ์อันเดียวก็ทำได้ยาก เพราะคอยพลาด จึงต้องอาศัยสติสัมปชัญญะ เป็นอุปการะช่วยอุดหนุน.

๔/๑๗ ส. ค. ๕๐

ธรรมเป็นโลกบาล คือ คุ้มครองโลก ๒ อย่าง

ธรรมส่วนหนึ่ง คือ หิริ โอตตัปปะ ที่ท่านว่าเป็น โลกบาล, โลก แปลว่าโลก. บาล ภาษาบาลี ท่านเรียกว่า ปาล แปลว่า รักษา, โลกบาล แปลว่า รักษาโลก. ศัพท์ว่า โลก แปลว่า สิ่งที่ต้องชำรุดทรุดโทรม. สิ่งใดที่เป็นโลก สิ่งนั้นต้องชำรุดทรุดโทรมหมด มักหมายถึงพิภพที่เป็นที่อาศัยอยู่นี้อันเรียกว่า โอกาสโลก. แต่โลกในธรรมหมวดนี้ ไม่ใช่หมายถึงโอกาสโลก หมายถึงสัตว์ที่อาศัยโลกอยู่ คือสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะอยู่นอกโลกไม่ได้ จะต้องอาศัยโลกอยู่, เมื่อมีโลกเป็นที่อาศัยก็เรียกว่าโลกเช่นเดียวกัน, เพราะฉะนั้น ในบางแห่งท่านจึงเรียกว่า สัตวโลก หรือ สัตตโลก แปลว่าโลกคือสัตว์, สัตต เป็นภาษาบาลี สัตว เป็นภาษาสันสกฤต, โลกบาล รักษาโลก หมายเอารักษา สัตวโลก คือ สัตตโลก

หิริ ได้แก่ความละอายใจต่อความชั่ว. ความชั่วแยกโดยทวาร เป็น ๓ กายทวาร ช่องกาย, วจีทวาร ช่องปาก, มโนทวาร ช่องมนะหรือมโน. คนทำชั่วก็ทำทางกาย คือกายทวารบ้าง ทำทางวาจา คือวจีทวารบ้าง ทำทางใจ คือนึกคิดชั่วทางมโนทวารบ้าง, หิริ ความละอายแก่ใจต่อความประพฤติชั่วหรือทำชั่ว ทางกายทวาร ทางวจีทวาร ทางมโนทวารนั้น. ความสะดุ้งความหวาดกลัวต่อความชั่ว ทางกาย ทางวาจา ทางใจนั้นเองเรียกว่า โอตตัปปะ. ท่านแสดงอาการเปรียบเทียบไว้ว่า ความละอายแก่ใจต่อความชั่ว เหมือนดังคนสะอาด ไม่อาจจะแตะต้องของสกปรกโสโครก ขยะแขยง, หิริก็เป็นเช่นนั้น ละอายแก่ใจไม่กล้าจะทำชั่วเพราะเห็นความชั่วเป็นของสกปรกน่าขยะแขยง. โอตตัปปะท่านเปรียบเหมือนดังคนขลาดกลัวตาย ไม่อาจจะเข้าใกล้สัตว์ร้าย เช่น งู หรือ เสือ อันจะผลาญชีวิตหรือทำให้ร่างกายเจ็บช้ำลำบาก ต้องหลบหนีไปให้ไกล, โอตตัปปะความหวาดกลัวต่อความชั่วก็เป็นเช่นนั้น เห็นความชั่วเหมือนดังสัตว์ร้ายไม่อาจเข้าใกล้ ไม่อาจจะแตะต้อง. ละอายใจต่อความชั่วและหวาดกลัวในใจต่อความชั่วเป็นอย่างเดียวกัน แต่มีอาการต่างกัน ที่ละอายเหมือนคนสะอาดขยะแขยงต่อของโสโครก โอตตัปปะ เหมือนคนหวาดกลัว ไม่กล้าเข้าใกล้สัตว์ร้ายที่จะทำอันตรายแก่ชีวิตหรือร่างกาย.

ทำไมจึงเรียกว่า โลกบาล รักษาโลก? คนเราทุก ๆ คนมีร่างกาย มีอวัยวะครบถ้วนที่จะทำชั่วอย่างไรก็ทำได้ตามสามารถ, แต่ที่

ไม่ทำแม้มีช่องทางที่จะทำ ก็เพราะ หิริบ้าง โอตตัปปะบ้าง. ส่วนคนที่ทำชั่ว สามารถทำชั่วก็เพราะไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะจึงทำได้, อย่างภิกษุเรานี้ เมื่อบวชขึ้นมาแล้ว ต่างองค์ต่างก็มีกุฏิเป็นที่อยู่ ไม่ได้มีคนคอยคุมขังวังล้อม อาจจะหาช่องโอกาสไปทำชั่วประพฤติชั่วอย่างไรก็ได้, แต่ว่าไม่ทำเช่นนั้นเพราะอะไร, ก็เพราะมีหิริ ความละอายใจ, ต่อความชั่วบ้าง เพราะมีโอตตัปปะ ความหวาดกลัวต่อความชั่วบ้าง จึงอยู่ด้วยกันได้เป็นหมวดหมู่ที่ดี, ส่วนภิกษุที่ชั่วเหลวไหลเลอะเทอะ ก็เพราะไม่มีหิริ โอตตัปปะ จึงสามารถทำชั่วได้. ยิ่งถ้าไม่มีหิริโอตตัปปะด้วยกันทั้งหมด ต่างคนก็ทำชั่วไปด้วยกันหมด ก็อยู่ด้วยกันไม่ได้ แหลกลานหมด แต่เพราะมีหิริโอตตัปปะน้อยบ้าง มากบ้าง จำเพาะหมู่บ้าง ใหญ่ออกไปบ้าง จึงอยู่ด้วยกันพอเป็นไปได้. ในที่หรือในหมู่ที่ยุ่งเหยิงนั้น. พิจารณาดูจะเห็นได้เพราะขาดหิริ โอตตัปปะ. ถ้ามีหิริโอตตัปปะแล้วก็ไม่ยุ่งเหยิงเลย.

๕/๑๘ ส.ค. ๕๐

ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง

ว่าถึงธรรมอันทำให้งาม ๒ คือ ขันติ โสรัจจะ.

ธรรมที่ทำให้งามในที่นี้ หมายเอางามทางจรรยา คืองามทางกาย เพราะกายไม่ประพฤติทุจจริต, งามทางวาจา เพราะวาจาไม่กล่าวทุจจริต, งามทางใจ เพราะใจไม่คิดทุจจริต นี่เป็นงามทางธรรม, ส่วนทางโลกเขาไปเอาทางรูป ต้องการให้รูปร่างสะสวย ทาปาก เขียนคิ้ว แต้มโน่น แต้มนี่ แต่งโน่น แต่งนี่ ให้รูปงาม นี่เป็นเรื่องของโลก, แต่ทางพระพุทธศาสนาไม่นิยมทางโลก, เพราะทางโลกจะคบแต่งให้งามไปได้ก็ตาม แต่ถ้าทางความประพฤติชั่วร้ายเสียหายแล้ว งามไม่ได้. คนรูปร่างสะสวยงดงาม แต่มีความโลภจัดจนถึงไปขะโมยฉ้อฉลเขาบ้าง, โกรธขึ้นมาประหัตประหารผู้อื่นบ้าง, คิดชั่วร้ายเสียหายให้แก่กันและกันบ้าง เช่นนี้ก็งามไม่ได้. ทางพระพุทธศาสนาจึงหมายเอาถึงงามทางจรรยา อันเนื่องมาจากงามทางใจ, รวมกล่าวสั้น ๆ ก็คือ :

ขันติ อดทนต่อโลภะหรือราคะ, โลภอยากได้ขึ้นมาแล้วจะให้ถือเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน, อดทนไม่ทำตามอำนาจของความโลภ นี่เป็นขันติอย่างหนึ่ง. โกรธขึ้นมามุ่งล้างผลาญเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทำลงไป อดทนไว้ เรียกว่าขันติอีกอย่างหนึ่ง, คิดชั่วร้ายให้แก่กันและกัน หรือให้แก่ตัวเองเพราะเข้าใจผิด เห็นผิด แต่ไม่ทำลงไปตามอำนาจความคิดที่ผิด อดทนไว้ หรือไม่ทำไปตามอำนาจความหลงอดทนไว้ได้ นี่เป็นขันติอีกอย่างหนึ่ง. ท่านแสดงขันติอดทนหลาย

อย่างด้วยกัน อดทนต่อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะ คือ เรื่อง ที่มาแหย่ให้เกิดความยินดี เกิดความโลภ, อดทนต่อรูปเป็นต้น เหล่านั้น, ที่แหย่ให้เกิดความยินร้ายโกรธแค้นคิดล้างผลาญ, อดทนต่อ รูปเป็นต้นเหล่านั้น, ที่แหย่ให้เกิดความหลงงมงายจะให้ทำผิดพลาดไป อดทนต่อรูปเป็นต้นเหล่านั้น, อดทนต่อเย็น ร้อน หิว กระหาย แล้วทำดี ทำชอบ ก็เรียกว่าอดทน, เย็นไป ร้อนไป หิวระหายหรืออะไรต่าง ๆ อันจะทำให้เกิดประพฤติไม่ถูก ไม่ชอบ อดทนไว้ นี่เรียกว่าอดทนต่อ ทุกขเวทนา, แต่ทุก ๆ อย่างที่ท่านแสดงรวมลงก็คือ อดทนต่อโลภะ อดทนต่อโทสะ อดทนต่อโมหะนั่นเอง, ไม่ทำล่วงไปด้วยอำนาจโลภะ หรือ ราคะ โทสะ โมหะ นี่งามทางกายทางวาจาตลอดถึงทางมนะหรือ ทางใจ.

แม้อดทนไว้เช่นนั้นไม่ทำล่วงไปจริง แต่ว่าในใจเดือดร้อน เช่น เราอยากได้อะไรแล้วจะไปฉวยเอาของเขามา อดทนไว้ได้ นี่เป็นขันติ หรือโกรธใครอยากจะล้างผลาญแต่ไม่ทำไป อดทนไว้ก็เป็นขันติ เรา หลงงมงายเห็นดีเป็นชั่วเห็นชั่วเป็นดี เห็นผิดเป็นถูกเห็นถูกเป็นผิด อยากจะทำลงไป แต่อดทนไว้ก็เป็นขันติ, แต่ใจยังเดือดร้อนอยู่ เพราะมีแต่ขันติ, ท่านจึงสอนให้พิจารณาให้เห็นโทษของการประพฤติ ชั่ว แล้วทำใจให้สงบเสงี่ยม สงบจากความคิดที่จะทำชั่ว ที่จะพูดชั่ว ที่จะคิดชั่ว, ทำใจให้สงบระงับสงบเสงี่ยมเช่นนี้เป็น โสรัจจะ ถ้า เป็นเช่นนี้แล้ว ใจก็จะไม่เดือดร้อน ไม่พลุ่งพล่านสบาย. เพราะฉะนั้น

ขันติ และ โสรัจจะ จึงเป็นธรรมที่ทำให้งาม คือ ทำใจให้งามก่อน, เมื่อใจงามแล้ว กายก็งาม วาจาก็งาม ความคิดเรื่องราวต่าง ๆ ก็งาม, การทำอะไรด้วยอำนาจอโลภะ ไม่โลภ ด้วยอำนาจอโทสะ ไม่โกรธ ด้วยอำนาจอโมหะ ไม่หลง ก็เป็นการทำที่ดีที่ชอบ, นี่งามทางความประพฤติ. พระพุทธศาสนาไม่มุ่งรูปงามภายนอก ซึ่งเป็นเรื่องของโลก ซึ่งเขาตบแต่งกัน, แต่มุ่งให้งามภายใน จึงสอนให้มีขันติโสรัจจะ, เพราะขันติโสรัจจะเป็นธรรมที่ทำให้งาม, และท่านแสดงว่าเมื่อใจงาม หรือจรรยาความประพฤติงามแล้ว แม้ชาตินี้รูปกายจะไม่งาม เพราะเป็นผลของกรรมเก่าที่ทำมา แต่ต่อไปชาติหน้าจะไปเกิดใหม่ก็ต้องมีรูปงาม เพราะมีใจหรือจรรยางามเป็นเหตุ, แม้ในชาตินี้เอง ใจก็แสดงออกมาถึงผิวพรรณะ คนโลภจัดหน้าตาผิวพรรณก็ไม่งาม, โกรธจัดหน้าตาก็เป็นยักษ์เป็นมาร, หลงจัดหน้าตาก็มืนซึมทึบ, ถ้าไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ แล้ว ใจก็จะแจ่มใส หน้าตาก็จะแช่มชื่น ผิวพรรณก็ผ่องใส.

๖/๑๙ ส. ก. ๙๐

บุคคลหาได้ยาก ๒ อย่าง

ทีนี้จะว่าถึงบุคคลที่หาได้ยาก ๒ อย่าง คือ บุพพการี ๑ กตัญญูกตเวที ๑. บุพพ แปลตามศัพท์ว่า ก่อน การี แปลว่า ทำ บุพพการี แปลว่า ผู้ทำก่อน หมายความว่าผู้ที่ทำอะไร ๆ ให้ก่อน โดยตรงท่านหมายเอาอุปการคุณ, ผู้ทำอุปการคุณก่อน เรียกว่า บุพพการี. กตัญญู แยกออกเป็น กต หมายถึงอุปการ

ที่ท่านทำแล้ว ๑ อัญญู แปลว่ารู้ ๑, กตัญญู แปลว่า รู้อุปการที่ท่านได้ทำแล้ว หมายความว่า รู้อุปการคุณที่ท่านได้ทำแล้วแก่ตน คือเขาทำอะไรที่เป็นคุณเป็นประโยชน์แล้ว ก็รู้จักคุณของท่านที่ท่านได้ทำแล้ว นี่เรียกว่า กตัญญู. กตเวที แยกออกเป็น กต แปลว่า อุปการกิจที่ท่านได้ทำแล้ว อย่างเดียวกัน. เวที แปลว่า ทำให้แจ้ง คือประกาศ, รวมกันเข้าก็เป็น กตเวที แปลว่าผู้ประกาศอุปการคุณที่ท่านได้ทำแล้ว โดยตรงก็หมายถึงฉลองคุณท่าน หรือตอบแทนคุณท่าน, เช่นท่านทำอุปการคุณอะไรแก่เรา, ถ้าเรารู้ไว้ในใจ รู้คุณไม่ลืม ก็เป็น กตัญญู, ถ้าได้ตอบแทนท่าน เรียกว่าทำอุปการคุณของท่านให้ปรากฏ หรือประกาศอุปการคุณของท่านให้ปรากฏ คือฉลองคุณตอบแทนท่าน ประกาศออกไปภายนอก เป็น กตเวที, เมื่อรวมเข้าก็เป็นกตัญญูกตเวที แปลว่า ผู้รู้อุปการคุณที่ท่านได้ทำแล้ว และผู้ประกาศอุปการคุณที่ท่านได้ทำแล้ว ได้แก่ฉลองคุณท่าน นี่รวมกันเข้าเป็นอีกผู้หนึ่ง.

คนที่เกิดมาและเป็นอยู่ในโลก เมื่อแยกออกเป็น ๒, ฝ่ายหนึ่งต้องเป็น บุพพการี อีกฝ่ายหนึ่งก็มีหน้าที่เป็น กตัญญูกตเวที, เราเองเมื่อแรกยังเป็นเด็กเล็ก ๆ ก็ได้รับอุปการคุณของท่านที่ท่านได้ทำมาแล้ว คือจาก บุพพการี, เราก็มีหน้าที่เป็นกตัญญูกตเวที, ครั้นต่อมาเมื่อมีกำลังแก่กล้าเจริญวัย ก็มีหน้าที่เป็นบุพพการีอีก, ผู้ที่ได้รับอุปการคุณของเราต่อไป ก็มีหน้าที่เป็นกตัญญูกตเวที สืบเนื่องกันไปเช่นนี้แหละ.

ถ้าจัดตามหลักในทางศาสนา พระศาสดาได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนแก่สาวก ก็ด้วยเมตตา. ปรารถนาสุข ด้วยกรุณา ปรารถนาให้พ้นทุกข์, ไม่หวังผลตอบแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง, เช่นพระพุทธเจ้าทรงพระกรุณาอุตสาหะเที่ยวแสดงธรรมสั่งสอน แต่ไม่ได้หวังการตอบแทนอะไรจากผู้ฟัง มุ่งแต่เมตตา กรุณาเท่านั้น นี่เป็นบุพพการี. ส่วนผู้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่า สาวก ผู้ฟัง ก็มีหน้าที่เป็นกตัญญูรู้พระคุณที่ท่านได้ทำแล้ว และมีหน้าที่เป็นกตเวที คือตอบแทนพระคุณท่าน เช่น ผู้นับถือพระพุทธศาสนา นึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ นี่เป็นกตัญญู แล้วก็กราบไหว้บูชาต่าง ๆ ด้วยดอกไม้ ธูป เทียน หรืออะไรก็ตาม หรือด้วยสร้างอะไรเป็นที่ระลึกก็ตาม นี่เป็นกตเวที.

ในทางสกุล มารดา บิดา เป็นบุพพการีโดยตรงของบุตรธิดา เพราะมีหน้าที่ทำอุปการคุณแก่บุตรและธิดาก่อนกว่าผู้อื่น; บุตรและธิดาก็มีหน้าที่เป็นกตัญญูกตเวที คือ รู้พระคุณของท่านและฉลองพระคุณท่าน, เป็นเช่นนี้เป็นชั้น ๆ ตั้งแต่บู๋ทวด ตาทวด และต่อขึ้นไปอีก คือท่านเป็นบุพพการี เพราะเป็นมารดาบิดาของบู๋ย่าตาทวด, บู๋ย่าตาทวด ก็มีหน้าที่กตัญญูกตเวที แล้วก็ต่อ ๆ กันมาจนถึงมารดาบิดาของเรา ท่านก็เป็นบุพพการีของเรา, เราก็เป็นกตัญญูกตเวทีของท่านต่อไป, เมื่อเรามีลูกเราก็เป็นบุพพการีของลูกชายลูกหญิง, ลูกชายลูกหญิงก็มีหน้าที่เป็นกตัญญูกตเวทีสืบเนื่องกันเช่นนี้ นี่อีกสายหนึ่ง.

ในทางสอนความรู้ อาจารย์ก็มีหน้าที่เป็นบุพพการี คือตั้งใจ

สอนศิษย์ให้ได้ความรู้ในศิลปวิทยาตามสามารถของตน ด้วยเมตตา ปรารถนาสุข ด้วยกรุณาปรารถนาให้พ้นทุกข์ ไม่ได้คิดหวังการตอบแทนหรือสิ่งของตอบแทนจากศิษย์ นี่เป็นบุพพการี, ศิษย์มีหน้าที่เป็นกตัญญูกตเวที คือรู้พระคุณของท่านเป็นกตัญญู แล้วตอบแทนพระคุณท่านเป็นกตเวที นี่อีกสายหนึ่ง.

ในทางปกครอง ท่านผู้เป็นหัวหน้า ตั้งต้นแต่ในครอบครัวหนึ่งก็มีหัวหน้าผู้ปกครองครอบครัว ต่อไปถึงหมู่บ้าน ก็มีหัวหน้าปกครองหมู่บ้าน ต่อไปถึงตำบลก็มีหัวหน้าปกครองตำบล ต่อไปถึงจังหวัดก็มีหัวหน้าปกครองจังหวัด ต่อไปถึงเขตต์หรือภาค หรือมณฑล ก็มีหัวหน้าปกครอง จนถึงรวมเป็นประเทศก็มีหัวหน้าปกครองประเทศ, ท่านผู้ที่เป็นหัวหน้าปกครอง ถ้ามุ่งตั้งใจจะให้คนที่อยู่ในปกครองเป็นสุขสำราญปราศจากทุกข์ยากลำบาก ไม่ได้ต้องการสิ่งตอบแทน นี่เป็นบุพพการีโดยตรง, ผู้อยู่ในปกครองก็มีหน้าที่เป็นกตัญญูรู้พระคุณของท่าน และเป็นกตเวทีตอบแทนพระคุณของท่าน. ในทางอื่น ๆ ถ้าจะมีอีกก็เป็นเช่นเดียวกัน.

เพียงเท่านี้อาจจะเห็นว่าไม่ใช่หายากลำบากอะไร เพราะมีพ่อแม่ก็มีลูก, มีอาจารย์ก็มีศิษย์, มีผู้ปกครองก็มีผู้อยู่ในปกครอง, จะหายากอะไร, แต่ที่ท่านว่าหายาก หมายถึงว่าผู้ทำถูกต้องตามหน้าที่.

ท่านผู้เป็นศาสดา แต่ว่าสั่งสอนแนะนำสาวกไม่ใช่ด้วยเมตตาปรารถนาสุข ไม่ใช่ด้วยกรุณาปรารถนาให้พ้นทุกข์ มุ่งประโยชน์แก่ตัวให้เขาเชื่อตัว แล้วจะได้รวบรวมผู้ที่เชื่อตัวเข้าเป็นหมวดเป็นกอง

แล้วต่อสู้ข้าศึกหรือปราบปรามข้าศึก เช่นนี้ไม่ใช่บุพพการีโดยตรง เพราะหวังประโยชน์แก่ตน, ผู้ที่มีหน้าที่เป็นกตัญญูกตเวที ก็ต้องไปเข้ารวมหมู่ แล้วไปต่อสู้หรือปราบข้าศึก ล้มตายหายจาก อะไรไปต่าง ๆ.

ในทางสกุล มารดาบิดาทำอุปการคุณแก่บุตรธิดา ไม่ได้มุ่งประโยชน์ตอบแทน ทำด้วยเมตตากรุณาจริง ๆ, แต่ว่ามารดาบิดาบางคนรักลูกชายลูกหญิง รักจนเกินไปไม่อยากขัดใจ ไม่บังคับ ไม่ให้เล่าเรียน กลัวจะยากลำบาก, ลูกทำผิดก็ไม่แนะนำสั่งสอน ไม่ลงโทษ คอยแต่ตามใจเรื่อยไป, ลูกไปชะโมยไปปล้นเขาก็ไม่ว่ากล่าว กลับยกย่องชมเชย เช่นนี้ทำผิดหน้าที่ของบุพพการี ไม่ถูก, หน้าที่ของบุพพการี ต้องทำให้ถูกตามหน้าที่. ผู้เป็นกตัญญูกตเวทีก็ต้องทำให้ถูก เมื่อรู้จักคุณของท่านแล้ว จะไปตอบแทนท่านในทางทำชั่ว เช่นนี้ก็ไม่ถูก. หรือละเลยเสียไม่ตอบแทนก็ไม่ถูก ต้องบ่ายเบี่ยงทำอย่างไรให้เป็นคุณตอบแทนพระคุณท่านในทางที่ไม่มีโทษ จึงจะถูก.

ในทางศึกษา อาจารย์ที่สั่งสอนศิษย์ด้วยใจมุ่งสินจ้างไม่เชิงเป็นบุพพการีโดยตรง เพราะมุ่งสินจ้าง แต่จะว่าไม่ใช่บุพพการีเลยทีเดียวก็ไม่ได้ เพราะคนเราต้องเลี้ยงชีวิต ก็ต้องมีบั่จจัยสำหรับเลี้ยงชีวิต, เมื่อไม่ได้บั่จจัยสำหรับเลี้ยงชีวิต จะเอาอะไรมาเลี้ยงชีวิต ก็ต้องมีการเรียกค่าสอนจากศิษย์, แต่ถึงเช่นนั้น ถ้ามุ่งแต่เพียงค่าสอนจากศิษย์ ไม่มีเมตตากรุณาที่จะให้ศิษย์ได้ความรู้จริง ๆ จัง ๆ ก็ไม่ใช่บุพพการีโดยตรง, ต้องมีเมตตากรุณามุ่งจะให้ศิษย์ได้ความรู้ดีรู้ชอบ

จนถึงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จึงจะเป็นบุพพการีได้. แต่เดิมอาจารย์ของเราสอนศิษย์ไม่ได้มุ่งค่าจ้าง สอนให้เปล่า ๆ, แต่เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น การหากินลำบากขึ้น จึงมีเงินเดือนสำหรับครูอาจารย์ หรือครูอาจารย์เรียกจากศิษย์ นี่เป็นไปตามกาลสมัย.

ในทางปกครอง ผู้มีหน้าที่ปกครองถ้าไม่ประกอบด้วยเมตตากรุณา คือไม่มุ่งสุข ไม่มุ่งกำจัดทุกข์ ให้แก่ผู้อยู่ในปกครอง มุ่งจะขูดเลือดผู้อยู่ในปกครองเข้ามาใส่ตัวหรือพวกพ้อง ก็ไม่ใช่บุพพการีที่ดีที่ถูก. บุพพการีที่ดีที่ถูก ต้องสละ ต้องบริจาค ต้องช่วยผู้อยู่ในปกครองว่าจะเป็นสุขได้อย่างไร จะพ้นทุกข์ได้อย่างไร, ก็ออกกำลังกาย กำลังความคิด กำลังทรัพย์ ช่วยด้วยเมตตากรุณา จึงจะเป็นบุพพการีที่ถูก, ผู้เป็นกตัญญูกตเวทีก็ต้องระลึกถึงคุณของท่าน เป็นกตัญญู แล้วก็ตอบแทนคุณท่านเป็นกตเวที. ผู้รู้สึกพระคุณที่ท่านได้ทำเป็นกตัญญูอยู่ในใจ, ตอบแทนท่านให้ปรากฏเป็นกตเวที, ว่าถึงการปกครองบ้านเมือง ราษฎรต้องสละทรัพย์ สละกำลังกาย สละกำลังความคิด อุดหนุนการปกครองหรืออุดหนุนผู้ปกครอง นี่เป็นกตเวที.

ผู้มีหน้าที่เป็นบพพการี หรือมีหน้าที่เป็นกตัญญูกตเวที แต่ทำไม่ถูกไม่ดี คนเช่นนี้ไม่ใช่หายาก ต่อเมื่อได้ทำถูกตามหน้าที่จริง ๆ จึงหายาก.

รวมความว่า ผู้มีหน้าที่เป็นบุพพการีในทางศาสนาก็ตาม ในทางสกุลก็ตาม ในทางศึกษาก็ตาม ในทางปกครองก็ตาม ถ้าทำให้ถูกต้องตามหน้าที่ จึงจะเป็นบุพพการีที่หายาก, ฝ่ายผู้กตัญญูกตเวทีก็

เหมือนกัน เมื่อได้รับอุปการคุณของท่านมาแล้ว ไม่นึกถึงคุณของท่าน ก็ขาดการเป็นกตัญญู, แม้เป็นกตัญญู แต่ไม่ตอบแทนพระคุณท่านก็ขาดกตเวที ต้องมีทั้งกตัญญูทั้งกตเวที ทำให้ถูกต้องตามหน้าที่เช่นนี้แหละจึงจะเป็นผู้ที่หาได้โดยยาก, ทั้งสองฝ่ายที่ทำหน้าที่ถูกต้องของกันและกันเป็นผู้หาได้โดยยาก. ทางพระพุทธศาสนาแสดงเช่นนี้ก็มุ่งหมายว่า เมื่อบุคคลมีหน้าที่เป็นบุพพการีก็ให้ทำหน้าที่ของบุพพการีให้ดี เมื่อมีหน้าที่กตัญญูกตเวทีก็ให้ทำหน้าที่ของผู้ที่เป็นกตัญญูกตเวทีให้ดีให้ถูกต้อง. ถ้าทำตามหน้าที่ของตน ๆ ให้ถูกต้องแล้ว ความเป็นไปของประชุมชนตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งขึ้นไป จนถึงประเทศชาติก็จะอยู่ด้วยกันด้วยความสงบเรียบร้อยเป็นสุข, แต่ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำผิดหน้าที่แล้ว ก็ยุ่งเหยิง อยู่ด้วยกันไม่เป็นสุข พิจารณาดูก็จะเห็นได้.

๗/๒๐ ส. ค. ๙๐

หมวด ๓

อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๓ อย่าง และสัจจธรรม

วันนี้ ว่าถึงอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน หรือแสดงธรรมสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนา.

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ

๑. สั่งสอนเพื่อให้รู้ หมายถึงเข้าใจด้วย พระบาลีแสดงข้อนี้ไว้ว่า อภิญฺญาย โข โส ภควา ธมฺมํ เทเสติ โน อนภิญฺญาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อรู้ ไม่ทรงแสดงธรรมเพื่อไม่รู้.

๒. พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมมีเหตุ ซึ่งหมายความว่ามีเหตุมีผล ไม่ใช่แสดงส่ง ๆ ไป ไม่มีเหตุมีผล ได้ในภาษาบาลีว่า สนิทานํ ธมฺมํ เทเสติ โน อนิทานํ ทรงแสดงธรรมมีนิทาน ซึ่งแปลว่าเหตุ หมายความว่าเหตุที่จะให้ผล ไม่ทรงแสดงธรรมไร้เหตุ. ศัพท์ว่านิทานนี้ เราเอามาพูดกันหมายถึงเรื่องต่าง ๆ แต่ก็นับว่าเป็นเหตุ, เพราะเมื่อแสดงนิทานหรือเรื่องต่าง ๆ ไปแล้ว ผู้ฟังรู้เรื่อง ก็เข้าใจถึงผลที่มีเพราะเหตุว่าเป็นอย่างไร. คนไม่เข้าใจก็ไปหมายเอานิทานว่าเรื่อง, ที่จริงก็ถูก เพราะเรื่องนั่นแหละเป็นเหตุที่ให้ผล, เพราะเมื่อคนฟังนิทานเป็นเหตุแล้วรู้ความเข้าใจความเป็นผล, นี่อีกข้อหนึ่ง.

๓. เมื่อทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้เพื่อเข้าใจ และมีเหตุผลเช่นนี้แล้ว. ผู้ฟังปฏิบัติตามย่อมประสพผลด้วยตนเอง ไม่ต้องรอใครมา

หยิบยื่นให้ ได้ในภาษาบาลีว่า สปฺปาฏิหาริยํ ธมฺมํ เทเสติ โน อปฺปาฏิหาริยํ ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ไม่ทรงแสดงธรรมไร้ปาฏิหาริย์ เพราะปฏิบัติเหตุและได้ผลในชาตินี้เอง ไม่ต้องรอไปถึงชาติหน้า เช่นการเว้นจากฆ่ากันและกันเป็นเหตุ ก็ให้ผลเป็นคนที่มีใจเมตตากรุณา เป็นที่ไว้ใจของผู้อื่นว่าจะไม่ฆ่า เช่นนี้เป็นต้น.

พระพุทธศาสนาทรงแสดงธรรมด้วยอาการ ๓ อย่างนี้ ตรงกันข้ามกับบางศาสนาที่เป็นแต่สอนให้เชื่อเท่านั้น ไม่ต้องการให้รู้ให้เข้าใจ เป็นแต่เชื่อตามคำสั่งสอนก็เป็นแล้วกัน และยังเรียกผู้ที่ไม่ปลงใจเชื่อว่าเป็นผู้เชื่อน้อย หรือมีความเชื่อน้อยก็มี. เพราะพระพุทธเจ้าสอนให้รู้ ไม่ใช่สอนให้ไม่รู้ จนถึงเข้าใจ มีเหตุมีผล เมื่อบุคคลมาปฏิบัติเองก็ได้ประสพผลในปัจจุบันนี้ ไม่ต้องไปรอถึงชาติหน้า ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว. เพราะเหตุนี้แหละ พระพุทธเจ้าเมื่อประกาศหรือแผ่พระศาสนา ในชั้นต้นจึงได้เสด็จไปสั่งสอนแก่นักบวชด้วยกัน เช่น ทรงแสดงคำสั่งสอนแก่พระปัญจวัคคีย์, ต่อไปก็ทรงแสดงธรรมสั่งสอนแก่ชฎิล ๑,๐๐๐ องค์ ต่อไปก็ทรงสั่งสอนแก่ปริพพาชกเก่า ที่มีพระสารีบุตร พระโมคคัลลาน เป็นต้น ต่อไปก็ทรงสั่งสอนแก่พระเจ้าแผ่นดินและอำมาตย์ พราหมณ์, ยังไม่ทรงแสดงคำสั่งสอนแก่คนสามัญ หรือจะเรียกว่าชั้นต่ำก็ได้. ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ? เพราะพระพุทธเจ้าสอนให้รู้มีเหตุผล คนปฏิบัติตามย่อมได้ประสพผลได้ด้วยตนเอง จึงจำต้องแสดงแก่นักบวชด้วยกัน ที่มุ่งจะรู้มุ่งจะเข้าใจ และต้องการรู้เหตุรู้ผล ต้องการปฏิบัติ ถึงพระเจ้าแผ่นดินอำมาตย์และ

พวกพราหมณ์ก็เป็นผู้คงแก่เรียน อาจจะพังรู้เข้าใจได้ง่ายกว่าคนสามัญที่ไม่ได้คงแก่เรียน และจะรู้จักเหตุผลได้ดี จนถึงปฏิบัติได้ประสพผลด้วยตนเอง. ส่วนบางศาสนาสอนให้เชื่อไม่ใช่สอนให้รู้ และก็ไม่มีเหตุมีผล สอนแต่ให้เชื่อเท่านั้น, และอ้างว่า ถ้าเชื่อแล้วตายไปจะได้ไปเกิดในสวรรค์, ถ้าไม่เชื่อตายไปจะไปเกิดในนรก, ไปอ้างเอาชาติหน้าเท่านั้น, เพราะฉะนั้น จึงสอนคนสามัญหรือชั้นต่ำ ๆ ได้สะดวก, เพราะเขาไม่ต้องการใช้ปัญญาพิจารณา, แม้ว่าเมื่อคนที่เชื่อคำสั่งสอนของศาสดาเช่นนั้น ในชั้นต้นจะมีน้อย แต่ต่อ ๆ ไปหลายชั่วอายุคนเข้า ก็มีลูกหลานสืบ ๆ กันไป, คนที่เชื่อศาสนาของศาสดาเช่นนั้นก็มาก ๆ ออกไป, จนถึงบางศาสดาสอนไม่ให้พิจารณาคำสอนของศาสดานั้น. ตรงกันข้ามกับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้เชื่อพระองค์ แต่สอนให้รู้และมีเหตุมีผล, คนปฏิบัติตามได้ประสพด้วยตนเอง ตั้งแต่ชาตินี้ไปทีเดียว. เพราะฉะนั้น การแผ่ศาสนาของพระพุทธเจ้าจึงต่างกันกับศาสนาอื่น คือทรงแผ่ไปในคนชั้นสูง หรือคนคงแก่เรียนก่อน, และก็สอนด้วยปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง คือให้รู้จริงเห็นจริง. การสอนแสดงประโยชน์อย่างยิ่งจะไปแสดงแก่คนสามัญไม่ใช่คงแก่เรียน เขาจะรู้จะเข้าใจได้อย่างไร. แต่ถึงเช่นนั้น ศาสดาบางคนก็ยังแสดงว่า เพราะศาสนาของเขาแท้ แม้แสดงแก่คนชั้นต่ำ, คนชั้นต่ำเชื่อ, ต่อไปคนชั้นสูงก็เชื่อตามไป. แต่พระพุทธเจ้าสอนแก่คนชั้นสูง คือคนคงแก่เรียน แล้วต่อไปถึงคนชั้นสามัญถึงคนชั้นต่ำ. พระพุทธเจ้าสอนพระศาสนาแก่

คนชั้นสูง และสอนด้วยปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่งก่อน, แต่เพราะถ้าทรงสอนเท่านั้น ก็ไม่ทั่วถึงคนชั้นต่ำลงมา, เพราะฉะนั้น จึงทรงพระกรุณาแสดงธรรมต่ำลงมา ซึ่งเรียกว่าสัมปรายิกัตถ-ประโยชน์ภายภาคหน้า แต่โดยตรงก็ทรงแสดงประโยชน์สำหรับหมู่นั่นเอง คือแสดงธรรมแก่คนที่อยู่ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้เขาประพฤติดีประพฤติชอบต่อกัน. เมื่อเขาตั้งใจประพฤติดีประพฤติชอบต่อกันแล้ว, นั่นเองเป็นบุญเป็นกุศล และจะให้ผลเป็นสุขในภายภาคหน้า คือตั้งแต่ตายไปแล้วด้วย, เมื่อมุ่งถึงประโยชน์ชาติหน้า จึงเรียกว่าสัมปรายิกัตถประโยชน์ในภายหน้า แต่โดยตรงก็เพื่อประโยชน์แก่คนที่อยู่ด้วยกันเป็นหมู่นั่นเอง. ถึงเช่นนั้นก็ยังมีคนเป็นอันมากที่ยังตั้งเนื้อตั้งตัวไม่ได้, ถ้าพระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงธรรมสั่งสอนสำหรับคนเช่นนั้น, คนเช่นนั้นก็ขาดประโยชน์ไป, เพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงคำสั่งสอนเลื่อนลงมาอีกชั้นหนึ่ง เพื่อจะให้คนที่ยังตั้งตัวไม่ได้ให้ตั้งตัวได้ด้วยดีในบัจจุบัน อันเรียกว่าทิฏฐธรรมิกัตถ คือประโยชน์ในบัจจุบัน. เพราะฉะนั้น เมื่อรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเข้าแล้วจึงนับเป็น ๓ ชั้น ชั้นสูงสอนปรมัตถประโยชน์อย่างยิ่ง และสอนแก่คนที่คงแก่เรียน เช่น พวกนักบวช พระเจ้าแผ่นดิน อำมาตย์ พราหมณ์ ต่อมาจึงทรงสั่งสอนแก่คนชั้นกลางที่อยู่ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ ให้ตั้งใจประพฤติดีประพฤติชอบต่อกัน ต่อลงมาจึงสอนให้คนที่ยังตั้งตัวไม่ได้ ตั้งตัวได้ในบัจจุบัน. เพราะฉะนั้น จึงจัดประโยชน์เป็น ๓ คือ ปรมัตถประโยชน์ สัมปรายิกัตถประโยชน์ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์

นี่เป็นหลักทางพระพุทธศาสนา. ถ้าพระพุทธเจ้าสอนปรมัตถประโยชน์แก่คนชั้นต่ำหรือคนสามัญที่ไม่คงแก่เรียน เขาก็ไม่รู้ไม่เข้าใจ, แม้จะแสดงเหตุผลเขาก็ไม่รู้ไม่เข้าใจอยู่นั่นเอง, เมื่อเป็นเช่นนี้เขาจะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอย่างไรได้ ก็เป็นอันไม่ได้รับประโยชน์, ทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็เสียประโยชน์เปล่า ทรงเหนื่อยเปล่า. มีคนทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ทำไมจึงทรงแสดงธรรมสั่งสอนแก่พระสาวกมาก ต่อลงไปก็แสดงแก่คนที่เป็นชั้นกลาง แสดงแก่คนสามัญน้อย. พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามเป็นคำเปรียบว่า เหมือนดังคนมีนา ๓ อย่าง นาอย่างดี นาอย่างกลาง นาอย่างเลว, เจ้าของนาจะทำนาอะไรก่อน ก็ต้องทำนาอย่างดีก่อนเพื่อให้ได้ผล, เมื่อทำนาอย่างดีเสร็จแล้ว ยังมีเวลาเหลืออยู่ก็ทำนาอย่างกลาง เพราะอย่างไร ๆ ก็ยังได้ผล ดีกว่าไม่ได้ เมื่อเหลือเวลาต่อไปอีก ก็ทำนาอย่างเลว เพราะถึงอย่างไร ๆ ก็จะได้ผลบ้าง หรือไม่ได้ก็ยังเป็นอาหารของสัตว์เช่นวัวควาย.

คำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ๆ ด้วยพระโอษฐ์ คือปาก, ให้ผู้พึ่ง พึ่งด้วยหูแล้วก็พิจารณาเนื้อความไปจนเกิดความเข้าใจ, เพราะในครั้งนั้น หนังสือยังไม่แพร่หลาย, คนเรียนหนังสือก็ยังมีน้อย, และก็ใช้ทรงแสดงสั่งสอนด้วยภาษามคธ คือภาษาของชาวมคธ, เพราะเวลานั้นประเทศมคธเป็นประเทศใหญ่มีคนมาก, เขาใช้ภาษามคธเป็นคำพูดกันแพร่หลาย, เพื่อประโยชน์ที่จะให้คนพึ่งเข้าใจรู้กันได้มาก ๆ หรือเข้าใจได้ง่าย ๆ จึงทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยภาษามคธ. ภาษาคือคำพูดกับธรรมไม่ใช่อันเดียวกัน, ธรรมคือตัวสัจจธรรม

ธรรมที่เป็นจริง มีประจำอยู่ในโลกไม่ว่างเว้น แต่ว่าไม่ปรากฏแก่คนที่ไม่สนใจ ไม่ได้ค้นหา ไม่ได้ปฏิบัติ, ต่อเมื่อบุคคลสนใจค้นหาปฏิบัติจึงจะได้พบธรรม คือสัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริงนั่นเอง, เช่น พระพุทธเจ้าได้ทรงมุ่งหมายทรงค้นและทรงปฏิบัติ เมื่อทรงแสดงคำสั่งสอนด้วยภาษามคธ ภาษามคธจึงเป็นภาษาศาสนา ซึ่งแสดงสัจจธรรมที่เป็นจริง. ในภายหลังมานี้ พระศาสนาที่แสดงสัจจธรรมแพร่หลายไปในประเทศอื่น ๆ เช่นแพร่หลายไปในประเทศลังกา. ชาวลังกาได้ความเชื่อความเลื่อมใส ก็แสดงคำสั่งสอนธรรมนั้นไปด้วยภาษาลังกา, ครั้นแผ่มาถึงประเทศไทย, ผู้เรียนธรรม คือสัจจธรรมได้ความรู้ความเข้าใจ ก็แสดงคำสั่งสอนธรรมกันด้วยภาษาไทย, ต่อไปในประเทศยุโรป เขาก็แสดงไปด้วยภาษาต่าง ๆ แต่ก็มุ่งแสดงสัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริงนั่นเอง. สัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริงคงที่จะแสดงให้รู้ด้วยภาษาอะไรก็ได้. แต่ครั้งก่อนและที่ประเทศลังกาท่านพระอาจารย์มักจะแสดงธรรมด้วยภาษามคธ ซึ่งเราเรียกว่าภาษาบาลีในบัดนี้ เพราะคนลังกาในครั้งนั้นรู้ภาษามคธ หรือภาษาบาลีกันมาก. คนไทยเราเมื่อจะเรียนธรรมคือสัจจธรรม ก็ต้องเรียนภาษาบาลี ที่ประกาศแสดงสัจจธรรม ไม่เช่นนั้นก็ไม่ได้เปิดประตูเข้าไปหาสัจจธรรม, แต่ภายหลังมานี้คนรู้สัจจธรรมในชั้นต้นมาก และคนรู้ภาษาบาลีหรือภาษามคธน้อย จึงมักแสดงประกาศสัจจธรรมกันด้วยภาษาไทย: ในลังกาเขาก็แสดงด้วยภาษาลังกา, ในยุโรปเขาก็แสดงกันด้วยภาษาของชาวยุโรปชาติหนึ่ง ๆ.

สัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริง ๆ แยกออกได้เป็นสอง คือสัจจธรรมในทางโลกอย่างหนึ่ง สัจจธรรมในทางธรรมอย่างหนึ่ง. สัจจธรรมในทางโลกก็ได้แก่เหตุผลที่มีที่เป็นอยู่ในโลก เช่น ฝนตกดินเปียก แดดออกดินแห้ง หรือฟ้าผ่า สิ่งที่ถูกฟ้าผ่าทลายหักพัง, นี่เป็นสัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริงในทางโลก, เมื่อผู้สนใจจะรู้สัจจธรรมในทางโลก เขาก็เรียนเหตุผลในทางโลกกัน จนจับได้อย่างละเอียด นำมาทำของที่ยังไม่มีไม่เป็น ให้มีให้เป็นขึ้น เช่น เรือบิน เรือดำน้ำ เป็นต้น. ส่วนสัจจธรรมที่เป็นในทางธรรมนั้น ก็คือ สัจจธรรมที่มีที่บุคคล. บุคคลตามธรรมดา ว่าตามทางพระพุทธศาสนายังไม่เป็นคนดีคนชั่ว, เมื่อยังไม่ได้ทำอะไร ไม่ได้พูดอะไร ไม่ได้คิดอะไรที่เป็นดีหรือเป็นชั่ว, พึงนึกดู เด็ก ๆ เมื่อเขายังไม่รู้จักดีชั่วผิดถูก เขาก็ไม่แสดงอาการดีอาการชั่วออกมาให้ปรากฏ เป็นแต่แสดงอาการอย่างเด็ก ๆ ที่ไม่นิยมยึดถือกันว่าเป็นดีเป็นชั่ว, ต่อเมื่อบุคคลนั้นแหละเป็นผู้ใหญ่ขึ้นแล้ว ทำดีออกไปเป็นเหตุ ก็ปรากฏผลให้เป็นคนดี, ทำชั่วออกไปเป็นเหตุ ก็ปรากฏเป็นคนชั่ว, นี่เป็นสัจจธรรมในภายใน หรือสัจจธรรมทางธรรม และมีที่บุคคล ตลอดจนถึงมรรคผลนิพพานอันเป็นสัจจธรรมชั้นสูง ก็ปรากฏที่บุคคลนั่นเอง, ถ้าไม่มีบุคคล มรรคผลนิพพานก็ไม่ปรากฏ ดีชั่วจึงปรากฏที่บุคคล. เหตุผลที่มีที่บุคคลนี่แหละเป็นสัจจธรรมทางธรรม, ถ้าออกไปเกี่ยวข้องกับโลกธาตุ เป็นสัจจธรรมทางโลก. ทางพระพุทธศาสนามุ่งแสดงสัจจธรรมเกี่ยวกับคนเป็นใหญ่ ไม่ได้มุ่งสอนทางโลก หรือเหตุผลทางโลก. เพราะอะไร เพราะว่า

คนที่แม้จะรู้จักเหตุผลทางโลกแล้ว นำมาประกอบให้เป็นสิ่งต่าง ๆ ขึ้น และนำมาใช้ในทางชั่ว เช่นทำลายล้างกันก็ได้ผลชั่วเป็นทุกข์. แต่ถ้าคนเป็นคนดีแล้ว นำสิ่งของที่ทำขึ้นมาทนุบำรุงกันก็ได้ผลดีเป็นสุข, หลักสำคัญจึงอยู่ที่คน, ถ้าคนรู้จักเหตุผลทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่วแล้ว ต้องการผลดีไม่ต้องการผลชั่ว ก็จะได้ทำเหตุที่ดีเพื่อจะได้ผลดี ไม่ทำเหตุที่ชั่วเพื่อจะไม่ต้องได้ผลชั่ว ทั้งสำหรับตัว ทั้งสำหรับคนที่อยู่ด้วยกัน เมื่อคนมุ่งทางธรรมอยู่เช่นนี้อยู่ด้วยกัน แม้จะมีสิ่งของที่ไม่ได้เกิดขึ้นใช้ทันสมัย ก็อยู่ด้วยกันเป็นสุข ไม่เบียดเบียฬกัน, แต่ถ้าไม่มีหลักธรรมในตนแล้ว อยู่ด้วยกันเป็นทุกข์เพราะเบียดเบียฬกัน. พระพุทธเจ้ามุ่งสอนคนให้เป็นคนดี ไม่ให้เป็นคนชั่ว จึงทรงแสดงสัจจธรรม ที่บุคคลตั้งแต่เบื้องต้นไปจนถึงเบื้องสูง.

๒/๘ ส. ก. ๒๔๙๓

พระโอวาท ๓

วันนี้ ว่าถึงพระโอวาทหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง, แต่ตามพระบาลีท่านเรียกว่า คำสั่งสอนของพระพุทธะ คือท่านผู้รู้ ๓ ข้อ คือ สพฺพปาปสฺส อกรณ์ การไม่ทำบาปคือชั่ว แต่ในนวโกวาท ท่านว่าไม่ทำทุจจริต ไม่ประพฤติทุจจริต ประการ ๑, กุสลสฺสูปสมฺปทา การยังกุศลให้ถึงพร้อม คือทำความดีให้เกิดขึ้น ในนวโกวาท ท่านว่าประพฤติสุจริตกาย วาจา ใจ ประการ ๑, สจิตฺต-ปริโยทปน์ การชำระจิตต์ของตน ในนวโกวาท ท่านว่าทำใจของตนให้หมดจดจากเครื่องเสร้าหมองใจ ประการ ๑; ความก็ลงกัน.

ว่าตามหลักพระบาลี, ข้อต้น การไม่ทำบาปะ บาปหมายความว่าชั่ว, กุศลก็หมายความว่าดี. คนเราที่เกิดมาในสกุลสูง กลาง ต่ำ อย่างไรก็ตาม เมื่อยังไม่ทำชั่วก็ไม่เป็นคนชั่ว เมื่อยังไม่ทำดีก็ไม่เป็นคนดี ต่อเมื่อทำชั่วจึงเป็นคนชั่ว เมื่อทำดีจึงเป็นคนดี. พระพุทธศาสนามุ่งให้คนไม่เป็นคนชั่ว, เพราะคนที่ไม่เป็นคนชั่วแล้ว ตัวเองก็ไม่ทำตัวให้เลว ไม่ทำผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกันให้เดือดร้อน, แต่ถ้าทำชั่ว ก็ทำตัวให้เลวลงไปกว่าความเป็นมนุษย์ ทำผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกันให้เดือดร้อน. เพราะฉะนั้น ความชั่วที่เรียกในภาษาบาลีว่า บาป จึงเหมือนกันกับของสกปรก, ธรรมดาคนเราเมื่อยังไม่มีของสกปรกเข้ามาเปื้อนร่างกาย, ร่างกายก็ไม่สกปรก, แต่ถ้ามีของสกปรกมาเปื้อนร่างกาย, ร่างกายก็สกปรก. ข้อนี้ฉันใด, บาปคือความชั่วเมื่อบุคคลยังไม่ทำให้เกิด

บุคคลก็ไม่เป็นคนชั่ว, เมื่อทำให้เกิดขึ้นในตัว บุคคลก็เป็นคนชั่ว บุคคลที่ทำชั่วก็คือประพฤติทุจจริต: ทุจจริตทางกาย เรียกว่ากายทุจจริต, ทุจจริตทางวาจา เรียกว่าวจีทุจจริต, ทุจจริตทางใจ เรียกว่ามโนทุจจริต, จริต แปลว่า ประพฤติ ทุ ชั่ว ทุจจริตก็ประพฤติชั่ว. แต่คนจะทำชั่ว หรือประพฤติทุจจริตทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ต้องมาจากมโนทุจจริต คือประพฤติชั่วทางใจก่อน, ถ้าไม่มีมโนทุจจริตประพฤติชั่วทางใจแล้ว ก็ไม่ทำกายทุจจริต ไม่ทำวจีทุจจริต, เพราะฉะนั้น กายทุจจริต วจีทุจจริตจึงสืบมาจากมโนทุจจริต. เมื่อบุคคลไม่ทำบาปคือความชั่ว หรือทุจจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ บุคคลก็ไม่เป็นคนชั่วไม่เลวลงไปกว่าพื้นเพเดิม ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน, แต่เพียงเท่านี้ยังไม่ทำให้ดีขึ้น เพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงพระโอวาทข้อที่ ๒ อีก.

ข้อที่ ๒ ว่า การยังกุศลให้ถึงพร้อม คือประพฤติหรือประกอบกุศล. กุศลหมายเอาคุณความดี, เมื่อทำความดีให้เกิดขึ้น คนก็เป็นคนดีขึ้นกว่าพื้นเพเดิม เมื่อแผ่ความดีของตัวออกไปถึงผู้ที่เกี่ยวข้องกัน ผู้อื่นก็ได้ความสุข, เช่นเมื่อเว้นจากการฆ่า การเบียดเบียน การทำร้ายร่างกายเขาแล้ว ทำการช่วยชีวิต หรือช่วยให้เขาได้ความสุขเช่นนี้ ตัวก็เป็นคนดี ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตนก็ได้รับความสุข, เว้นจากถือเอาของที่เจ้าของเขาไม่ให้ ไม่ทำตนให้เป็นคนเลว ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนแล้ว ทำควรุมดีคือเผื่อแผ่เฉลี่ยเจือจานแก่ผู้อื่นด้วยให้กำลังกายบ้าง กำลังความคิดบ้าง กำลังทรัพย์บ้าง กำลังความรู้บ้าง

ตัวเองก็เป็นคนดีขึ้นกว่าพื้นเพเดิม, ผู้อื่นซึ่งได้รับการให้ของเรา ก็ได้รับความสุข, เมื่อเว้นการประพฤติผิดประเพณีในทางกาม ไม่ทำตนให้เป็นคนเลวทรามแล้ว สำรวมยินดีแต่ในคู่ครองของตน ทำตนให้เป็นคนดีและทำผู้อื่นให้เป็นสุข ให้ไว้วางใจกันได้ในทางประเวณี เมื่อเว้นจากการหลอกลวงผู้อื่นให้เข้าใจผิด ไม่ทำตัวให้เป็นคนเลว ไม่ทำผู้อื่นให้หลงเชื่อแล้ว ทำความดีคือพูดถ้อยคำที่จริง พูดแต่ถ้อยคำที่เป็นประโยชน์ แนะประโยชน์ให้เขา สมานสามัคคีที่ยังไม่มี หรือทำคนที่แตกกันให้กลับมีสามัคคีขึ้น พูดแต่คำที่อ่อนโยนเป็นที่รักดูดดื่มไว้ในใจของผู้พึ่ง พูดถ้อยคำที่เป็นของผู้ดี เป็นถ้อยคำของชาวเมือง เช่นนี้ ทำตนให้ดีขึ้นด้วย ทำผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกันให้เป็นสุขด้วย. เมื่อเว้นการเสพของเมาที่ทำให้ประมาท คือสุราเมรัยเป็นต้นแล้ว ทำตนให้ดี คือรักษาสติ ให้มีสติ ไม่ประมาท ไม่เลินเล่อ จะทำอะไรจะพูดอะไรเกี่ยวข้องกับผู้อื่นก็มีสติระลึกได้ ใช้บัญญาพิจารณาพูดแต่เรื่องที่ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ทำแต่เรื่องที่ทำให้ผู้อื่นเป็นสุขสำราญ เหล่านี้ได้ชื่อว่าทำความดีให้ถึงพร้อม หรือประกอบด้วยคุณความดี. พระพุทธะสอนให้ไม่ทำความชั่วคือบาปนั้น หมายความว่า ความชั่ว คือบาปเกิดขึ้นเพราะคนทำ, ถ้าคนไม่ทำ ความชั่วก็ไม่เกิด, กุศล คือความดีก็เช่นเดียวกัน ถ้าคนไม่ทำให้เกิด กุศลคือความดีก็ไม่เกิด ต่อคนทำให้เกิด กุศลคือความดีจึงเกิด. แต่ถ้าทำชั่วให้เกิดขึ้น ตัวเองก็ทำตัวให้เป็นคนเลว ทั้งทำผู้อื่นให้เดือดร้อน, ถ้าทำกุศลคือความดีให้เกิด ตัวเองก็ทำตัวให้ดีขึ้น ทั้งทำผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกันให้เป็นสุข.

แต่ถึงเช่นนั้น ถ้าจิตต์หรือใจของคนนั้นยังพลุ่งพล่านอยู่ ตรวจดูเราเองเถอะ, เรามีจิตต์หรือใจด้วยกันทุก ๆ คน ถ้าจิตต์หรือใจพลุ่งพล่านไปคิดเรื่องชั่ว, ความคิดก็ชั่วไปตาม และทำให้เดือดร้อน เช่นคิดล้างผลาญเขา เราก็เดือดร้อนด้วยตัวเอง, คิดถือเอาของที่เขาไม่ให้ เช่นคิดลักขะโมย เราเองก็เดือดร้อนเป็นต้น. รวมความลงก็คือ คิดเรื่องที่ชั่วอะไรต่าง ๆ ทั้งหมด ตัวเองย่อมเดือดร้อนก่อน แต่ว่าเพราะคนไม่ดูใจตัวเองก็ไม่รู้. รวมความว่า เมื่อจิตต์มุ่งได้อย่างแรงกล้า จิตต์ยินร้ายมุ่งล้างผลาญ จิตต์หลงงมงายไม่รู้เท่าตามเป็นจริง จิตต์หรือใจก็ไม่เป็นสุข, ตรวจดูตัวเราเองจะรู้ได้. ท่านจึงสอนให้ชำระจิตต์เป็นข้อที่ ๓.

การชำระจิตต์นั้น ถ้าแยกออกตามหลักพระพุทธศาสนา ท่านแสดงไว้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งเรียกว่า สมถะ แปลว่าสงบ, คือเมื่อพิจารณาดูเห็นว่าการปล่อยจิตต์ให้พุ่งออกไปรับอารมณ์ต่าง ๆ ไปนึกถึงรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โผฏฐัพพะบ้าง เรื่องราวต่าง ๆ บ้างแล้ว จิตต์ก็กระวนกระวายด้วยยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง หลงงมงายบ้าง, พิจารณาเห็นเช่นนั้นแล้ว มุ่งทำจิตต์ให้สงบระงับ ด้วยนึกถึงอารมณ์อะไรที่ดีที่ชอบ เช่นนึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า แล้วก็นำเข้ามาบริกรรมนึกอยู่ในใจ หรืออ่านดูในหนังสือเรื่องตายเกิดตายสูญที่แนะให้ปฏิบัติทางสมถะ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ทำให้จิตต์แน่วแน่มีอารมณ์คือที่ยึดที่เหนี่ยวเป็นอันเดียว ไม่พุ่งออกไปรับอารมณ์ต่าง ๆ, จิตต์ก็ย่อมสงบอยู่ในอารมณ์เดียว เป็นทางสมถะ คือสงบระงับจิตต์.

ท่านแสดงว่าจิตต์ที่ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียว ย่อมผ่องใส รุ่งเรืองสว่างเหมือนดังเปลวไฟที่ไม่ถูกลมพัด ก็มีรัสมีสว่างรุ่งเรือง. รสของความสงบจิตต์จะปรากฏได้ด้วยตัวเอง รู้ได้ด้วยตัวเอง ยิ่งสงบประณีตเพียงไร, ความสุขที่เกิดจากความสงบก็ปรากฏเพียงนั้น ที่คนอื่นบอกกันไม่ได้ ได้แต่ตัวเองที่ทำแล้ว ก็รู้ด้วยตัวเอง รู้ฉะเพาะตัว, หรือเรียกว่าสมาธิ การตั้งจิตต์มั่นก็ได้ อย่างหนึ่ง. อีกอย่างหนึ่งชำระจิตต์ทางปัญญา คือพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง, ผู้รู้ไม่ไปเกี่ยวข้อง ไม่ไปยึดถือ คงเป็นผู้พิจารณาผู้รู้ เมื่อรู้จริงเห็นจริงขึ้น, รสของความรู้ก็จะปรากฏขึ้นแก่ผู้พิจารณาผู้รู้, คนอื่นบอกให้ไม่ได้เหมือนกัน, ใครพิจารณาเห็นแค่ไหน ก็ปรากฏผลแค่นั้น, ว่าสั้น ๆ พิจารณารูป คือร่างกายของเราให้เห็นว่า เป็นของที่เกิดขึ้นในเบื้องต้นด้วยชาติ แล้วก็แปรปรวนไปด้วยอำนาจชรา เจ็บไข้ไปด้วยอำนาจพยาธิ และแตกสลายไปด้วยอำนาจมรณะ พิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง, จนผู้พิจารณาก็เป็นผู้พิจารณา, รูปคือร่างกายก็เป็นรูป เป็นส่วนร่างกายที่พิจารณาเห็น นี่อย่างหนึ่ง, เวทนา กิริยาที่เสวยคือเสวยสุข เรียกว่าสุขเวทนา เสวยทุกข์ เรียกว่า ทุกขเวทนา เสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา พิจารณาเวทนาที่มีแก่เราอยู่เสมอ ในบัดนี้ก็มี บางคราวเสวยสุข ก็เรียกว่าสุขเวทนา บางคราวเสวยทุกข์ ก็เรียกว่าทุกขเวทนา บางคราวเสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็เรียกว่าอทุกขมสุขเวทนา. เวทนาที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับแล้วก็เกิดใหม่แล้วก็ดับไป ตั้งแต่เล่าเรื่องมาจนบัดนี้ เกิดดับมาจนนับไม่ถ้วนแล้ว - เป็นอยู่เช่นนี้

ตามเป็นจริง, แต่เพราะไม่พิจารณาก็ไม่รู้ว่าเวทนาเกิดดับ ๆ มาจนนับไม่ถ้วนแล้ว สัญญา กิริยาที่จำหมาย คือจำหมายรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และจำหมายธรรมคือเรื่องราว เราจำกันมาแล้วก็ดับไป แล้วจำมาใหม่แล้วก็ดับไปนับไม่ถ้วน เราได้เห็นรูปก็จำรูป พอได้ยินเสียงทิ้งจำรูปแล้วมาจำเสียง พอได้กลิ่นทิ้งจำเสียงมาจำกลิ่น พอลิ้นลิ้มรส ทิ้งจำกลิ่นมาจำรส พอมาถูกโผฏฐัพพะคือสิ่งที่มาถูกต้องกาย ก็ทิ้งจำรสมาจำโผฏฐัพพะ พอไปนึกถึงเรื่องราวอะไรต่าง ๆ ก็ทิ้งจำโผฏฐัพพะมาจำเรื่องราวเหล่านั้น แล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดใหม่ แล้วก็ดับไป จนนับไม่ถ้วนว่าเท่าใดแล้ว, สังขาร คือความนึกคิด: ความนึกคิดเป็นภายใน เรื่องที่นึกคิดเป็นภายนอก ความนึกคิดกับเรื่องผะสมกันเข้าเป็นสังขาร, ถ้าเรื่องที่มาผะสมกับความนึกคิดเป็นชั่ว สังขารก็เป็นบาป, ถ้าเรื่องที่มาผะสมกับความนึกคิดเป็นส่วนดี ก็เป็นบุญ, ถ้าเรื่องที่ผะสมกับความนึกคิดไม่ดีไม่ชั่ว ก็เป็นกลาง ๆ ความนึกคิดเรื่องเหล่านี้เกิดดับ ๆ มากี่มากน้อยจนนับไม่ถ้วนแล้ว, นึกดูเถอะ ตรวจดูเราเอง เราเคยนึกคิดเรื่องมาเท่าไรแล้ว และก็ดับไปแล้วเท่าไร วิญญาณ ความรู้สึก: ความรู้สึกทางตา ความรู้สึกทางหู ความรู้สึกทางจมูก ความรู้สึกทางลิ้นลิ้มรส ความรู้สึกทางกายถูกต้องโผฏฐัพพะ ความรู้สึกทางใจที่นึกคิดเรื่อง เกิดมีขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดใหม่ แล้วก็ดับไป ตรวจที่เราอาจจะเห็นได้, แต่เมื่อไม่ดูไม่พิจารณาก็ไม่รู้. พระพุทธเจ้าสอนให้รู้จักหน้าตาของ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เรียกว่า ขันธ์ ๕ ให้รู้ตามเป็นจริงว่าเป็น

อาการของคนและสัตว์ มีประจำอยู่ เกิดแล้วก็ดับไป และเกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับไปอยู่เสมอ ไม่ให้หลง, เพราะตามธรรมดาคนมักจะยึดหลง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตัวเป็นตน, เมื่อยึดว่าเป็นตัวเป็นตน เราก็พลอยเป็นไปตาม รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, เมื่อรูปแก่ก็ว่าตัวแก่ เมื่อรูปเจ็บก็ว่าตัวเจ็บ เมื่อรูปตาย ก็ว่าตัวตาย, เมื่อเวทนาเจ็บเป็นทุกขเวทนา เข้าใจว่าเราเจ็บ, เมื่อเวทนาเป็นสุข เป็นสุขเวทนา ก็ว่าเราสบาย เมื่อเวทนาไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็เข้าใจว่าเราไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข, เมื่อจำอะไร ก็เข้าใจว่าเราเป็นผู้จำ, ในสังขารและวิญญาณ ก็จงนึกเทียบตามนัยนี้. แต่ความจริง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เขาเกิดขึ้นแล้วก็ดับ แล้วก็เกิดใหม่ แล้วก็ดับอยู่เสมอ, ส่วนเราเองแม้เมื่อยึดถืออยู่ว่าเป็นเรา ก็เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก ไม่ใช่เป็นตัวรูป ไม่ใช่ตัวเวทนา ไม่ใช่ตัวสัญญา ไม่ใช่ตัวสังขาร ไม่ใช่ตัววิญญาณ. ท่านสอนให้พิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงเช่นนั้น เพื่อไม่ยึดถือ ให้คงเป็นผู้พิจารณา คงเป็นผู้รู้, นี่เป็นทางปัญญา เรียกว่า วิปัสสนา คือปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้ง, นี่ก็เป็นเครื่องชำระจิตต์ ทำจิตต์ให้ผ่องใสปลอดโปร่งจากความไม่รู้และยึดถืออย่างหนึ่ง. เพราะฉะนั้น การชำระจิตต์จึงแยกเป็นสอง คือชำระจิตต์ที่พุ่งสร้านไปรับอารมณ์ต่าง ๆ ทำให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว เป็นสมถะหรือสมาธิ อย่างหนึ่ง, ชำระด้วยพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริง และไม่หลงไปยึดสิ่งที่รู้หรือที่เป็นอาการต่าง ๆ แต่ให้เป็นผู้พิจารณาเป็นผู้รู้ เป็นทางวิปัสสนา อีกอย่างหนึ่ง.

การเว้นจากความชั่ว สงเคราะห์เข้าในศีลตั้งแต่ศีล ๕ ขึ้นไป ตามภูมิตามชั้น, ได้ชื่อว่าไม่ทำชั่ว ไม่ประพฤติทุจริต ตามภูมิตามชั้น.

เมื่อว่าถึงศีล แยกออกได้เป็น ๒ คือ เป็นอาการอย่างหนึ่ง เป็นตัวศีลอย่างหนึ่ง, อาการคือ เมื่อตั้งใจรักษา ระวังไม่ให้ประพฤติล่วง นี่เรียกว่ารักษาอาการของศีล, ตั้งใจรักษาอาการของศีลจนไม่คิดประพฤติล่วง จิตต์สงบเป็นปรกติ หรือเห็นโทษของการล่วงศีล แล้วจิตต์สงบเป็นปกติไม่คิดล่วง นี่ได้ชื่อว่าตัวศีล, เพราะศีลหรือสีละ แปลว่าปรกติ ควรหมายเอาใจที่สงบเป็นปรกติ ไม่คิดประพฤติล่วงตามชั้นนั้น ๆ, เพราะฉะนั้น การตั้งใจรักษาอาการไม่ให้ประพฤติชั่ว เป็นอาการของศีล ตั้งใจรักษาไปจนจิตต์เป็นปรกติ ไม่คิดล่วง เป็นตัวศีล. สมาธิหรือสมถะก็แยกเป็น ๒ คือ เมื่อตั้งใจจะประพฤติปฏิบัติทำจิตต์ให้แน่วแน่มั่นคง หัดปฏิบัติในชั้นต้น นี่เป็นอาการที่ปฏิบัติ, เมื่อยังอยู่ในอาการที่ปฏิบัติ ก็ได้บ้างเสียบ้าง, หัดปฏิบัติไปจนจิตต์สงบระงับมีอารมณ์เป็นอันเดียว นั่นเป็นตัวสมาธิหรือเป็นตัวสมถะ, เมื่อหัดทำ ชั้นต้นยังทำอาการอยู่ จึงเป็นแต่เพียงรักษาอาการหรือทำอาการ เมื่อจิตต์สงบระงับแน่วแน่มีอารมณ์เป็นอันเดียว นั่นเป็นตัวสมาธิ. ปัญญาก็เหมือนกัน ในชั้นต้นหัดพิจารณาเพื่อให้รู้เห็นตามเป็นจริง นั่นเป็นอาการ, การทำให้มี ให้เป็น ให้เกิด พิจารณาไป หัดไป ทำไป จนรู้จริงเห็นจริงขึ้น นั่นเป็นตัวปัญญาแท้, แต่ตัวปัญญาแท้จะปรากฏได้ก็ต้องเพราะอาการ คือหัดพิจารณาไป ถ้าพิจารณายังไม่ได้ที่ ไม่ถึงรู้จริงเห็นจริง ก็ยังหัดทำหัดพิจารณา เป็น

แต่ทำอาการของบัญญา. พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็สอนได้แต่เรื่องหรืออาการของ ศีล สมาธิ บัญญา, แต่บุคคลนั่นแหละถ้ามุ่งหมายทำปฏิบัติให้เกิดขึ้น, นั่นเป็นเรื่องบุคคลจะพึงทำตาม, พระพุทธเจ้าไม่สามารถจะเอาศีลแท้ ๆ มายัดให้คนได้ ไม่สามารถจะเอาสมาธิความสงบระงับมายัดให้คนได้ ไม่สามารถจะเอาบัญญาความรู้จริงเห็นจริงมายัดให้คนได้ เพียงแต่ทรงบอกหนทาง หรือบอกเรื่องราว บอกอาการเท่านั้น, ส่วนการประพฤติปฏิบัติเป็นเรื่องของคน, ชั้นต้นก็ทำอาการปฏิบัติอาการดูก่อน จนถึงตัวจริงดังที่แสดงมาแล้ว นั่นจึงจะปรากฏรสด้วยตัวเอง.

๔/๑๐ ส. ค. ๒๔๙๓

อกุศลมูล ๓ กุศลมูล ๓

วันนี้ว่าถึง อกุศลมูล กุศลมูล ธรรมง่าย ๆ เข้าใจได้ง่าย ๆ, มูลหรือมูละ แปลว่ารากเง่า, อกุสละหรืออกุศล ก็แปลว่าส่วนที่ไม่ดี อกุศลมูล ก็แปลว่ารากเง่าของอกุศล คือส่วนที่ไม่ดี. กุศล ก็ส่วนที่ดีหรือกรรมที่ดี มูล ก็รากเง่า, กุศลมูล ก็รากเง่าของกุศล กรรมที่ดีหรือส่วนที่ดี.

อกุศลมูล รากเง่าของอกุศล ได้แก่โลภะความโลภ, ธรรมชั้นนี้ควรหมายถึงโลภที่จะได้ของผู้อื่นมาเป็นของตัว แต่ยังไม่แรงถึงอภิชฌา, โทสะ ประทุษร้ายคือโกรธเกิดขึ้นในใจ อันเป็นเหตุที่จะให้ปองร้าย แต่ยังไม่ถึงปองร้าย, โมหะ ความหลง คือเมื่อมีเรื่องอะไรที่มาประสพ จะต้องปฏิบัติ จะต้องทำ ก็ไม่พิจารณาให้เห็นดีชั่วผิดถูก ไม่พิจารณาให้รู้จักเหตุผล แต่ยังไม่ถึงมิจฉาทิฏฐิ, เมื่ออกุศลเหล่านี้เกิดขึ้นครอบงำใจ ก็ทำให้ใจประกอบด้วยอกุศล นี้ส่วนหนึ่ง และโลภะก็เป็นเหตุให้เกิดอภิชฌา โทสะก็เป็นเหตุให้เกิดพยาบาท โมหะก็เป็นเหตุให้เกิดความเห็นผิด ท่านจึงเรียกว่าอกุศลมูล.

ส่วน กุศลมูล ก็คือ อโลภะ ไม่โลภ ไม่ใช่หมายถึงว่าไม่ต้องการไม่อยากได้, เพราะธรรมชั้นนี้ ยังสำหรับคนที่ยังมีความต้องการอยากได้อยู่, แต่ว่าถึงอยากได้ก็แสวงหาในทางที่ชอบ ไม่ให้แสวงหาในทางทุจริต เช่นทำนา ทำสวน ค้าขายเป็นต้น แสวงหาทรัพย์ให้ได้ในทางสุจริต เพราะการที่ต้องแสวงหาทรัพย์ย่อมมีตลอด

จนถึงบรรพชิตหรือพระ, พระพุทธเจ้าเองก็ต้องเสด็จบิณฑบาตแสวงหาอาหาร และก็ทรงแนะนำให้ภิกษุแสวงหาบั่จจัย ๔ เพราะต้องการใช้ต้องการบริโภค แต่ให้แสวงหาในทางที่ชอบ. ส่วนอโทสะ ไม่ประทุษร้าย หมายความว่า ไม่ทำให้ความโกรธเกิดขึ้นในใจ เมื่อจะต้องปฏิบัติกิจการงานไป ต้องลงโทษผู้อื่น ก็ทำตามคลองธรรมที่เรียกว่ายุตติธรรมในบัดนี้ ไม่ทำด้วยอำนาจโทสะ เช่นพ่อแม่เห็นลูกทำผิดก็ต้องลงโทษ แต่ก็ลงโทษตามสมควร ชี้แจงให้เขารู้จักผิดรู้จักชอบแล้วจึงลงโทษตามสมควร ไม่ใช้โทสะ ไม่ลุอำนาจโทสะ, พระพุทธเจ้าก็ต้องทรงลงโทษพระสาวกที่ประพฤติผิด เช่นทรงบัญญัติพระวินัยต่าง ๆ สำหรับลงโทษพระผู้ประพฤติล่วง หรือในที่สุดทรงให้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะ, นี่ก็ลงโทษ แต่ไม่ใช่ด้วยอำนาจโทสะ. รวมความว่า เมื่อจะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นที่เขาทำผิด ก็ลงโทษแต่ว่าชี้แจงให้เขาเห็นผิดเห็นชอบแล้วก็ลงโทษตามสมควร ไม่ให้เกินสมควรไปด้วยอำนาจโทสะ. อโมหะ ไม่หลง ก็คือเมื่อมีเรื่องราวมาประสพจะต้องปฏิบัติ ก็ใช้ปัญญาพิจารณาจับเหตุจับผลเลือกดูว่าควรทำอย่างไร ควรจัดอย่างไรแล้วก็ทำไป ไม่ได้ทำด้วยอำนาจอคติ คือฉันทะ โทสะ ภยะ โมหะ. เมื่อกุศลมูลเหล่านี้เกิดมีขึ้นในใจแล้ว ก็เป็นเหตุให้ไม่ทำชั่วทางกาย ทางวาจา ด้วยความตั้งใจ ท่านจึงเรียกว่ากุศลมูล.

๑๔/๕ ก. ย. ๒๔๙๓

สัปปุริสบัญญัติ คือ ข้อที่ท่านสัตบุรุษตั้งไว้ ๓ อย่าง

สัปปุริสบัญญัติ ที่จริงก็เข้าใจง่ายอยู่แล้ว, พระบาลีว่า สัปปุริสปัญญัตต หรือ ปัณฑิตปัญญัตต, สัปปุริสปัญญัตต แปลว่า ข้อที่ท่านสัตบุรุษตั้งไว้, ปัณฑิตปัญญัตต แปลว่า ข้อที่บัณฑิตตั้งไว้ หมายความว่า ไม่ใช่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้น แต่ท่านสัตบุรุษท่านบัณฑิตตั้งไว้ก่อนแล้ว พระพุทธเจ้านำมาทรงแสดง แจกออกไปเป็น ๓ ข้อ คือ ทาน ข้อ ๑. บรรพชา ข้อ ๑. มาตาปิตาอุปัฏฐาน ข้อ ๑.

๑. เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นได้ว่า มนุษย์เราจำเป็นที่จะต้องอาศัยปฏิบัติในสัปปุริสบัญญัติ ไม่เช่นนั้นก็เป็นอยู่ไม่ได้, เพราะคนที่เกิดมาในชั้นต้นยังเป็นเด็นอ่อน ไม่อาศัย ทาน ที่พ่อแม่หรือผู้ที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพ่อแม่ให้ คือเลี้ยงมา ก็เป็นอยู่ไม่ได้, เพราะฉะนั้น ทานจึงเป็นที่อาศัยของคนตั้งแต่เกิดมาทีเดียว นี่ตอนหนึ่ง. อีกตอนหนึ่ง เมื่อคนรวมกันเข้าเป็นหมวดเป็นหมู่ ก็ต้องมีทาน คือราษฎรหรือคนในปกครองต้องเฉลี่ยทรัพย์สินของตนให้แก่ผู้ปกครอง ซึ่งเรียกว่า ภาษี หรือ อากร หรือเงินอะไรต่าง ๆ ที่บัญญัติขึ้น, ที่จริงก็รับทานจากราษฎรนั่นเอง. ถ้าราษฎรพร้อมกันหมดไม่ให้ทานแก่ผู้ปกครอง ผู้ปกครองจะทำอย่างไร ก็ปกครองไม่ได้, นี่อาศัยทานที่เขาให้ ที่ราษฎรเฉลี่ยมาให้แก่ผู้ปกครอง ผู้ปกครองจึงเอาทานของเขามาทำนุบำรุงกันเองด้วย และจัดตั้งเจ้าหน้าที่ให้ปกครองราษฎรด้วย, การจัดตั้งเจ้าหน้าที่ให้ปกครองราษฎรก็เป็นทานเหมือนกัน คือให้ความ

คุ้มครองให้ความป้องกันอันตรายแก่ราษฎร หรือเมื่อเห็นสมควรก็ช่วยอุดหนุนราษฎรในทางหนึ่งทางใด, ต่างฝ่ายต่างให้กัน. ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ให้ ก็อยู่ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ไม่ได้, เพราะฉะนั้น มนุษย์เราจึงเป็นอยู่ด้วยทานทั้งหมดตั้งแต่เกิดมา, แต่เราเรียกกันว่าให้ทานแต่แก่คนยากคนจนขัดสน นั่นให้จำเพาะ, ถ้าว่าทั่วไปแล้ว สิ่งที่เขาให้มาเป็นทานหมด. ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าก็รับทานจากผู้ที่เขามีสัทธาปสาทะถวาย. พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมแก่เขาเป็นทานเหมือนกัน คือธรรมทาน. อาศัยการให้แก่กันและกันทั้งสองฝ่ายเช่นนี้ มนุษย์เราจึงเป็นอยู่ได้, ถ้าขาดทานแล้วเป็นไปไม่ได้ นี่ข้อหนึ่ง.

๒. แต่ถึงเช่นนั้น ถ้าคนที่อยู่ด้วยกันเบียดเบียฬกันและกันอยู่เสมอก็อยู่ด้วยกันไม่ได้, เพราะฉะนั้น จึงได้มีบัญญัติไว้ให้มี บรรพชา คือการถือบวช หมายความว่า เว้นจากการเบียดเบียฬกันและกัน ตั้งต้นแต่รักษาศีล ๕ ก็ได้ชื่อว่าบรรพชาอย่างหนึ่ง, เพราะเว้นจากการเบียดเบียฬแก่กันและกัน นี่ก็จำเป็น, ถ้าไม่มีการเว้นจากการเบียด-เบียฬกันและกันแล้ว ก็อยู่ด้วยกันไม่ได้.

๓. มาตาปิตาอุปัฏฐาน การบำรุงมารดาบิดา, ก็เพราะมารดาบิดาได้ให้ทานแก่บุตรธิดามาก่อน. มารดาบิดาให้ทานแก่บุตรธิดามาแล้ว, เมื่อบุตรธิดาเติบโตขึ้นจะไม่ตอบแทนท่าน. ท่านแก่เฒ่าแล้วจะทำอย่างไร หรือเจ็บจะทำอย่างไร ก็ต้องอาศัยบุตรธิดาช่วยบำรุงอุปถัมภ์. ถ้าบุตรธิดารับทานของมารดาบิดามาแล้วไม่ตอบแทนท่าน

ก็เป็นชะนิดสัตว์เดรัจฉานไป. สัตว์เดรัจฉานเลี้ยงลูกให้ทานมาจนเติบโตแล้ว ก็ปล่อยให้ไปหากินเอาเอง ไม่ต้องเกี่ยวข้องกัน และลูกก็ไม่ต้องตอบแทนคุณพ่อแม่. ส่วนมนุษย์จะเป็นเช่นนั้นไม่สมควร, เพราะฉะนั้น ท่านจึงบัญญัติมาตาปิตาอุปัฏฐานไว้อีกข้อหนึ่ง.

รวมลงก็แปลว่าธรรม ๓ ข้อสำหรับมนุษย์, ผู้ที่เป็นมนุษย์สมควรที่จะปฏิบัติธรรม ๓ ข้อนี้ให้ได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ด้วยคุณสมบัติหรือด้วยธรรม ไม่ใช่เป็นแต่เพียงมนุษย์โดยชาติที่เกิดมาเป็นมนุษย์เท่านั้น.

๓๑/๕/ ๓. ค. ๕๐

บุญญกิริยาวัตถุ ๓ บุญญกิริยาวัตถุ ๑๐

บุญกิริยาวัตถุ ๓. บุญ ได้แก่ความดีเป็นเครื่องชำระความชั่วเหมือนน้ำเป็นเครื่องชำระของโสโครก, กิริยา แปลว่าทำ วัตถุ แปลว่า ที่ตั้ง หรือ เรื่อง รวมกันเข้าเป็น บุญญกิริยาวัตถุ ที่ตั้ง หรือเรื่องของการทำบุญ. แยกออกเป็น ๓ คือ

ทานมยบุญ บุญสำเร็จด้วยทาน. มย แปลว่า สำเร็จ. เพราะท่านแสดงว่า ใจของคนที่ตระหนี่เหนียวแน่นห่วงกัน ไม่ต้องการจะสงเคราะห์อุปถัมภ์ใคร, ความตระหนี่เหนียวแน่นหวงกันเหล่านี้ ทำใจให้เสร้าหมอง จึงชื่อว่าเป็นบาป การให้ทานก็เพื่อกำจัดความตระหนี่เหนียวแน่น ความยึด ความพัวพัน มุ่งสงเคราะห์ผู้อื่นให้ผู้อื่นได้รับความสุข เพราะได้รับทานของตน, ทานจึงเป็นบุญญกิริยาวัตถุเรื่องของการทำบุญข้อหนึ่ง.

สีลมยบุญ บุญสำเร็จด้วยศีล. หมายเอาใจที่เป็นปกติไม่ถูกโลภะ หรือ โทสะ หรือ โมหะ ชักนำหรือครอบงำใจ, แต่เมื่อโลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำก็ทำให้ใจขุ่นมัว แต่ท่านมุ่งเอาโทสะที่เกิดขึ้นครอบงำ ทำใจให้เสร้าหมองขุ่นมัวแล้ว ก็ชวนให้ทำชั่วทางกาย ทางวาจา, เมื่อตั้งใจรักษาศีล เว้นจากการทำร้ายกันและกัน ศีลจึงเป็นบุญญกิริยาวัตถุ เรื่องของการทำบุญอีกข้อหนึ่ง.

ภาวนามยบุญ บุญสำเร็จด้วยภาวนา ทำให้มีให้เป็น แยกออกเป็น ๒ คือ **สมถภาวนา** ทำจิตต์ให้สงบด้วยมุ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียว, ที่เรียกว่า สมถะ เพราะทำจิตต์ให้สงบแต่ไม่มีความรู้. **วิปัสสนาภาวนา** ทำวิปัสสนา ให้เกิด, วิปัสสนาก็คือปัญญาที่พิจารณาให้เห็นแจ้ง; ทำปัญญาที่เห็นแจ้งให้เกิดเรียกว่า วิปัสสนาภาวนา.

ทานเป็นเครื่องกำจัดโลภะ ศีลเป็นเครื่องกำจัดโทสะ ภาวนาเป็นเครื่องกำจัดโมหะ ท่านแสดงไว้อย่างนั้น. เมื่อว่าถึงบุญญกิริยาวัตถุ ๓. ก็ควรต่อไปถึงบุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ เพราะสงเคราะห์เข้าด้วยกันได้.

บุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ ทานมัยข้อ ๑ สีลมัยข้อ ๒ ภาวนามัยข้อ ๓ แสดงมาแล้ว ที่นี้ว่าถึงอีก ๗ ข้อ คือ:-

อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยการประพฤติถ่อมตนแก่ผู้ใหญ่หรือผู้ควรถ่อม นี่ควรสงเคราะห์เข้าในอะไร ในทานหรือในศีลหรือในภาวนา พิจารณาดูการประพฤติถ่อมตัวไม่เย่อหยิ่งกระด้างเป็นอาการที่แสดงออกทางกาย วาจา: พูดถ่อมตัว ทำอะไรด้วยความถ่อม

ตัวไม่เย่อหยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็สงเคราะห์เข้าในศีล เพราะเกี่ยวกับทางกายทางวาจา

เวยยาวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการขวนขวาย, **เวยยาวัจจะ** ขวนขวาย หมายถึงช่วยทำกิจการงานให้ผู้อื่น. เคยแสดงมาแล้วว่าถึงทานวัตถุ วัตถุที่จะพึงให้ ได้แก่ทรัพย์อย่างหนึ่ง, กำลังกายอย่างหนึ่ง, กำลังความคิด คือ ช่วยคิดการงานให้เขาอย่างหนึ่ง, บอกความรู้ให้เขา เป็นกำลังปัญญาอีกอย่างหนึ่ง, นี่เป็นวัตถุทาน เวยยาวัจจะ ช่วยขวนขวายทำกิจการของเขาให้สำเร็จ ก็เป็นให้กำลังกาย เพราะฉะนั้น เวยยาวัจจมัย จึงสงเคราะห์เข้าในทาน.

ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ คือทำดีทำชอบเป็นบุญกุศลแล้ว ไม่หวงบุญกุศล ตั้งใจอุทิศบุญกุศลไปถึงผู้อื่น เรียกว่า ปัตติทาน การให้ส่วนบุญ การให้ส่วนบุญนี่เห็นง่ายว่าสงเคราะห์เข้าในทาน.

ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยอนุโมทนาส่วนบุญที่เขาให้. ปัตติ ส่วนบุญ อนุโมทนา ทำใจให้ยินดีไปตาม สนธิเป็น ปัตตานุโมทนา ยินดีไปตามส่วนบุญที่เขาให้ หรือเขาไม่ให้ก็ยินดีไปตาม เช่นเห็นเขาทำดีทำชอบ เห็นเขาทำบุญ ก็ทำใจให้เบิกบานยินดีไปตาม นี่เรียกว่า ปัตตานุโมทนามัย. นี่ควรจะสงเคราะห์เข้าในอะไร ? เมื่อนึกถึงว่าทำใจให้ยินดีไปตามส่วนบุญที่เขาให้ หรือยินดีไปตามความดีความชอบที่เขาทำ ชื่อว่าให้การอนุโมทนาบุญของเขา เป็นเครื่องกำจัดความริษยาความดีของเขา ท่านสงเคราะห์เข้าในทานมัยเหมือนกัน.

ธัมมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม; ธัมมะ , ก็ธรรม,

สวนะ พึง. ธัมมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการพึงธรรม. การพึงธรรมเป็นเหตุให้ได้รู้ธรรม เป็นเรื่องกำจัดความไม่รู้ธรรม, และเมื่อจะปฏิบัติธรรมให้ถูกต้อง ก็ต้องสำเร็จมาแต่การพึงธรรม, ถ้าไม่พึงธรรมให้รู้ธรรม จะปฏิบัติให้ถูกต้องก็ทำไม่ได้. เพราะฉะนั้นการพึงธรรมจึงเป็นบุญ บุญที่สำเร็จด้วยการพึงธรรมควรจะสงเคราะห์เข้าในอะไร ในทาน หรือ ในศีล หรือ ในภาวนา? เมื่อพิจารณาดูจะเห็นได้ว่า การพึงธรรม ทำให้เกิดความรู้ธรรมขึ้น เพราะฉะนั้นจึงควรสงเคราะห์เข้าในภาวนามัยบุญ บุญสำเร็จด้วยภาวนา.

ธัมมเทสนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม คือเมื่อรู้ธรรมอะไร หรือแม้มีความรู้ในทางอะไร เช่นรู้หนังสือ รู้เลข หรือรู้อย่างอื่น แล้วก็บอกแก่ผู้อื่น แสดงแก่ผู้อื่นเพื่อให้เขารู้ นี่นับรวมเข้าในธรรมเทศนา การแสดงธรรม. แสดงธรรมให้แก่ผู้อื่น เป็นไปด้วยเมตตาปรารถนาสุขให้เขา หรือ กรุณาปรารถนาให้พ้นทุกข์ คือให้เขาได้ความรู้ขึ้น เขาจะได้พ้นจากความไม่รู้ที่เป็นทุกข์ บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม จึงเรียกว่าธัมมเทสนามัย. จะสงเคราะห์เข้าในอะไร ในทาน หรือ ในศีล หรือ ในภาวนา? ท่านแสดงไว้ว่า ธัมมเทสนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม สงเคราะห์เข้าในภาวนา แต่เมื่อเราพิจารณาดู: การแสดงธรรมให้เขาก็เป็นธรรมทาน ทำไมจึงสงเคราะห์เข้าในภาวนา ควรสงเคราะห์เข้าในทานจึงจะตรง, เพราะทานมัยบุญสำเร็จด้วยทาน เมื่อแยกวัตถุทานออก ก็คือให้กำลังกาย กำลังความคิด กำลังทรัพย์ และให้ความรู้. แสดงธรรมก็คือให้ความ

รู้ธรรมนั่นเอง หรือบอกให้เขารู้อะไร ๆ ที่เขายังไม่รู้ก็เป็นการแสดงธรรมนั่นเอง. แต่ที่ท่านว่าสงเคราะห์เข้าในภาวนา น่าจะเห็นว่า ท่านมุ่งถึงผู้แสดงธรรม คือถ้าผู้แสดง ๆ ด้วยไม่นึกคิดไม่พิจารณาธรรมถึงแสดงไปได้แต่ก็ไม่รู้เรื่อง, ผู้ฟังก็ไม่รู้เรื่อง, ต่อเมื่อผู้แสดงรู้ธรรมพิจารณาเนื้อความของธรรมไปด้วย ก็เกิดความรู้ธรรมขึ้น, มีตัวอย่างที่ท่านแสดงว่า พระนาคเสนกล่าวคาถาอนุโมทนาแก่อุบาสิกาผู้หนึ่ง ตามคำสั่งของท่านพระอัสสคุตตผู้อาจารย์. อุบาสิกาเป็นผู้ฟังก็สำเร็จประโยชน์คือรู้ธรรม, พระนาคเสนผู้แสดงก็สำเร็จประโยชน์คือรู้ธรรมที่ตัวแสดงนั้นไปด้วยกัน (ที่ท่านกล่าวในมิลินทปัญหาว่าทั้ง ๒ ฝ่ายสำเร็จโสดาปัตติผลด้วยกัน) เปรียบความว่า ยิงนกด้วยศรลูกเดียวถูกนกสองตัว ผู้ฟังก็สำเร็จประโยชน์ ผู้แสดงก็สำเร็จประโยชน์ ท่านมุ่งอย่างนี้หรืออย่างไรไม่ทราบ จึงสงเคราะห์เข้าในภาวนามัย แต่โดยตรง ควรเป็นทานมัย บุญสำเร็จด้วยทาน.

ทิฏฐุชุกรรม ทำความเห็นให้ตรง เห็นได้ง่าย สงเคราะห์เข้าในภาวนามัย.

บุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ เมื่อย่นเข้าหรือสงเคราะห์เข้าก็อยู่ในบุญญกิริยาวัตถุ ๓ ข้างต้น แต่ท่านแสดงให้กว้างขวางออกไป.

๑๖/๔ ก.ย. ๒๔๖๐

สามัญญลักษณะ ๓

วันนี้ว่าถึง สามัญญลักษณะ ลักษณะอันเสมอกัน, ศัพท์ว่าสามัญญลักษณะ หมายความว่าเป็นลักษณะอันเสมอกันของสังขาร,

ศัพท์ว่า สังขาร แปลว่าปรุงแต่ง, ท่านแยกเป็น ๒ คือหมายถึงผู้ปรุงแต่งอย่าง ๑ หมายถึงสิ่งที่ถูกปรุงแต่งให้เกิดขึ้นอย่าง ๑, แต่สังขารในที่นี้หมายถึงสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง เรียกว่า สังขตะ สิ่งที่ถูกปรุงแต่งก็ได้, ท่านแสดงสังขตลักษณะไว้ ๓ คือ ความเกิดปรากฏ ความเสื่อมปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนปรากฏ, ลักษณะเหล่านี้มีอยู่ในสิ่งใด สิ่งนั้นคือสังขารหรือสังขตะ.

สามัญญลักษณะ ลักษณะที่เหมือนกัน แยกเป็น ๓ คือ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา, คุณศัพท์เป็นอนิจจะ แปลว่าไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่ใช่ตน, แต่เพื่อจะให้เป็นนามจึงเติม ตา เข้าข้างหลัง เป็น อนิจฺจตา แปลว่าความไม่เที่ยง ทุกฺขตา ความเป็นทุกข์ อนตฺตตา ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน รวมเป็น ๓.

อนิจจะ หรือ อนิจจตา ความไม่เที่ยง คือความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปไม่หยุดยั้ง แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเสมอทุกลมหายใจเข้าออก ทุกวินาที แต่ว่าแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทีละน้อย ๆ จนคนสามัญไม่อาจเห็นได้ด้วยดวงตา จะเห็นได้แต่ลักษณะ คือ แปรปรวนเปลี่ยนแปลงมาเป็นตอน ๆ เช่นเป็นเด็กเล็กแล้วก็ลายเป็นเด็กใหญ่เป็นหนุ่มสาว เป็นผู้ใหญ่ ในระหว่างที่แปรจากเด็กเล็กมาเป็นผู้ใหญ่นั้น แปรมาทุกลมหายใจเข้าออกทีละน้อย ๆ ไม่พิจารณาด้วยปัญญาจริง ๆ จะไม่เห็น ต่อเมื่อรวมเข้าเป็นส่วนใหญ่อันเป็นลักขณะจึงเห็นเป็นตอน ๆ, เพราะฉะนั้นอนิจจะหรืออนิจจตา จึงได้แก่ความแปรปรวนทีละน้อย ๆ อันยากที่จะเห็นกันได้ แต่ที่เห็นกันได้นั้นเป็น

อนิจจลักขณะ.

ทุกขะ ท่านหมายความสองอย่าง อย่างหนึ่งหมายว่าทนอยู่ไม่ได้ คือทนอยู่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ เหมือนอนิจจะหรืออนิจจตา, ต่อเมื่อรวมเข้าเป็นตอน ๆ จึงเห็นได้, ส่วนที่เห็นได้เป็นตอน ๆ นั้นเป็นทุกขลักขณะ. อีกอย่างหนึ่ง ทุกข์ หมายถึงทุกขเวทนา คือกิริยาที่เสวยทุกข์, แต่ในสมัญญลักขณะนี้หมายถึงทุกข์อย่างต้น, เพราะถ้าหมายถึงทุกขเวทนาก็ไม่ทั่วไปเพราะสุขเวทนาก็มี อทุกขเวทนาก็มี, แม้ทุกขเวทนาแล เวทนาอื่น ๆ ก็เป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้, ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน.

ส่วนศัพท์ว่า อนัตตา หรือ อนัตตตา ที่แปลว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ท่านก็หมายความว่าบังคับไม่ได้, ใครจะบังคับอย่างไรก็บังคับไม่ได้, อนัตตตานี้เนื่องกับทุกขตา ได้ในพระบาลีว่า สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา, รวมความว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นก็เป็นอนัตตา. ความบังคับไม่ได้ ก็เป็นอย่างอนิจฺจ ทุกฺข คือบังคับไม่ได้ทีละน้อย ๆ แต่รวมเข้าเป็นตอน ๆ ก็เป็นอนัตตลักขณะ, คนเราตั้งแต่แรกเกิดมาจนบัดนี้ เราบังคับไม่ได้มามากมายก่ายกองแล้ว ต่อไปก็จะเป็นเช่นนั้นจนกว่าจะตาย. อีกอย่างหนึ่ง อนัตตาหมายความว่าไม่ใช่ตน ไม่ใช่ตัว คือสังขารหรือปัญจขันธ์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนไม่ใช่เรา, นี้ก็เคยแสดงมาแล้ว, อย่างร่างกายของเราเมื่อแรกเป็นเด็กเล็ก ๆ แล้วก็เป็นหนุ่มสาวเป็นผู้ใหญ่

เป็นรูป วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร เกิดขึ้นแล้วก็ดับแล้วก็เกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับไปนับไม่ถ้วน, แต่ว่าเราเองไม่เคยรู้สึกว่าเราเป็นสองคนเลย. เมื่อร่างกายยังเป็นเด็กเล็กอยู่ เราก็เข้าใจว่าเราเป็นเด็กเล็ก, เมื่อร่างกายเป็นเด็กใหญ่ ก็ว่าเราเป็นเด็กใหญ่, เมื่อร่างกายเป็นหนุ่ม ก็ว่าเราเป็นหนุ่ม จนบัดนี้ก็เป็นเรา.

ถ้าพิจารณาดูสังขารคือร่างกาย แยกออกโดยอาการว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ผู้พิจารณาก็เป็นผู้พิจารณา, สังขารก็เป็นสังขาร ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา. สังขารแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปก็เป็นเรื่องของสังขาร ไม่ใช่เราแปรปรวนเปลี่ยนแปลง, ถ้าพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริงทีละน้อย ๆ แม้ยังไม่เห็นจริงเป็นแต่กำหนดใจรู้ไปตาม ก็พอจะเข้าใจและจะค่อย ๆ เห็นจริงขึ้นได้.

๑๖/๖ ก. ย. ๕๓

หมวด ๔

วุฑฒิ คือธรรมเป็นเครื่องเจริญ ๔ อย่าง

วุฑฒิ แปลว่า เจริญ เป็นชื่อของธรรม แปลว่าธรรมที่เป็นเครื่องเจริญ, คนจะเจริญด้วยธรรมใด ธรรมนั้นได้ชื่อว่า วุฑฒิ เครื่องเจริญ, หมายความว่า ถ้าคนนำธรรมหมวดนี้เข้ามาประพฤติปฏิบัติ ก็จะทำให้ตนเจริญขึ้น มี ๔ ข้อ คือ :-

ข้อ ๑. สัปปุริสสังเสวะ, สัป ศัพท์เดิมเป็น สัต แปลว่าดี, ต่อเข้ากับ ปุริส เปลี่ยน ต เป็น ป ให้เข้ากับพยัญชนะวรรคจึงเป็น สัปปุริส แปลว่า คนดี, สังเสวะ แปลว่า เสพ คบ, รวมเข้าก็แปลว่า เสพ หรือ คบกับคนดี, เราเรียกว่า สัปบุรุษ สับสนกันอยู่, เพราะภาษาสันสกฤตเป็น ปุรุษ ถ้าเอา สัต นำหน้า เป็น สัตปุรุษ ถ้าเรียกตามภาษาบาลีก็เรียกว่า สัปปุริส แต่เราเรียกว่า สัปบุรุษ คลุกกันไป. คนอย่างไรที่เรียกว่าเป็นคนดี ตามโลกคือคนหมู่มาก เขาชอบใครเขาก็เรียกคนนั้นว่าเป็นคนดี เช่นในหมู่โจรเขาก็นิยมคนที่เป็นโจรว่าเป็นคนดี ในทางอื่นก็เหมือนกัน, เพียงการแต่งตัว ในคราวหนึ่งนิยมกันว่า แต่งอย่างนั้นดี แต่อีกคราวหนึ่งเปลี่ยนเป็นอย่างโน้นไป อีกคราวหนึ่งเปลี่ยนเป็นอีกอย่างหนึ่งไปอีก ไม่แน่ นี่ความนิยมของโลกคือหมู่คน, แม้ความคิดเห็นของตนเองก็ไม่แน่ เพราะบางคราวนิยมว่าอย่างนั้นดี แต่ไปบางคราวก็เห็นว่าไม่ดี เปลี่ยนไปใหม่ คนดีที่ท่านประสงค์ในที่นี้ หมายความ

ว่าดีตามธรรม คือ เมื่อนำธรรมที่ดีเข้ามาให้มีในตัว หรือตัวเองประพฤติธรรมที่ดี ตรงกันข้ามกับธรรมที่ชั่ว นั่นเป็น สัตบุรุษ คือ คนดี. ถ้าว่าโดยเนื้อความ สัปปุริส หรือ สัตบุรุษ กับ บัณฑิต เนื้อความก็ลงกัน อสัปปุริส หรือ อสัตบุรุษ กับ พาล ก็ลงกัน, คบสัตบุรุษ ก็คือ คบคนดี.

เมื่อคบคนดีแล้วจะเป็นอย่างไร ? อย่างน้อย ๆ ท่านผู้รู้ก็ไม่ติเตียน การคบคนดี ต่อมาผู้คบคนดีจะเห็นกิริยามารยาทของคนดีว่าเป็นอย่างไร แล้วจะประพฤติตามไป, แม้ในชั้นต้นจะไม่ตั้งใจ แต่ว่าเห็นอยู่เสมอ ๆ ก็อาจประพฤติตามไปได้ ยิ่งตั้งใจประพฤติดี ประพฤติชอบตาม ก็ยิ่งมีกิริยามารยาทที่ดี เหมือนอย่างสัตบุรุษ, แต่โดยตรงเมื่อคบสัตบุรุษแล้วก็จะได้ฟังคำสั่งสอนของสัตบุรุษ, ฟังคำสั่งสอนของสัตบุรุษเรียกว่า สัทธัมมัสสวนะ คือฟังสัทธรรม ธรรมที่ดี, สัท ก็อันเดียวกับ สัตบุรุษ เข้ากับธรรมก็เป็น สัทธรรม เมื่อคบสัตบุรุษข้อต้นแล้ว จะได้ฟังคำสั่งสอนของสัตบุรุษ อันเป็นสัทธัมมัสสวนะ คือ ข้อ ๒.

เมื่อฟังสัทธรรม ก็ใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้ได้ว่าอย่างไรดี อย่างไรชั่ว อย่างไรผิด อย่างไรถูก, การทำเช่นนั้นก็เป็น โยนิโสมนสิการ คือ พิจารณาอันเป็นข้อ ๓. ฟังเฉย ๆ เพียงแต่รู้ธรรม แต่ไม่เข้าใจอรรถคือ เนื้อความ ต้องฟังธรรม จำธรรมได้ แล้วพิจารณาที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ อันเป็นข้อที่ ๓. โยนิโส โดยแยบคาย หรือโดยปัญญา, มนสิ ในใจ, การ ทำ, โยนิโสมนสิการ ทำในใจโดยแยบคายหรือโดยปัญญา หมายความว่า พิจารณาเนื้อความของ

ธรรมนั้น ให้รู้จักเนื้อความ, รู้ธรรมเป็นแต่เพียงธัมมัญญู รู้เนื้อความของธรรมจึงเป็นอัตถัญญู รู้อรรถ คือ เนื้อความ.

เมื่อคบสัปบุรุษได้ฟังสัทธรรม ธรรมที่ดี และพิจารณา คือ ทำในใจโดยแยบคายจนเข้าใจเนื้อความแล้ว ต่อมาก็จะได้ประพฤติปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม คือ เมื่อรู้ว่าข้อใดชั่ว ก็ละเสีย เมื่อรู้ว่าข้อใดดี ก็ทำให้มีให้เป็นขึ้น, ส่วนที่ชั่วที่ละแล้วก็ระวังไม่ให้เกิดขึ้นอีก, ส่วนที่ดีที่ทำให้เกิดขึ้นก็รักษาไว้ไม่ให้เสื่อมไปและทำให้เกิดยิ่งขึ้นไป นี่ชื่อว่า ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นข้อที่ ๔.

วุฑฒิ ๔ นี้จะน้อมไปใช้ในทางโลกซึ่งเรียกว่าคดีโลกก็ได้ เมื่อต้องการจะเรียนความรู้ทางไหน ก็ต้องเลือกหาผู้รู้ทางนั้นแล้วไปคบหาสมาคม นี่ได้ในข้อ ๑. ศึกษาเล่าเรียนคือตั้งใจฟังคำสอนของท่านก็ได้ในข้อ ๒. พิจารณาให้ได้เนื้อความที่ตัวเรียน ก็ได้ในข้อ ๓. และปฏิบัติตามสมควร ได้ในข้อ ๔. เมื่อเป็นเช่นนี้ธรรมทั้ง ๔ ก็จะหนุนคนให้เจริญยิ่งขึ้นกว่าพื้นเพเดิม ไม่ให้ต่ำลงไป ไม่ให้คงที่ จึงเรียกว่า วุฑฒิธรรม ธรรม คือ เครื่องเจริญ.

๑๗/๕ ก. ย. ๖๐

จักรธรรม คือ ธรรมดุจล้อรถนำไปสู่ความเจริญ ๔ อย่าง

ธรรมอีกหมวดหนึ่งเรียกว่า จักร ๔ ความก็คล้ายกัน เป็นแต่เอาข้อหนึ่งออกและเติมอีกข้อหนึ่ง. จักร โดยตรงแปลว่า ล้อ เช่น ล้อรถ ล้อเกวียน, ล้อรถเรียกว่าจักรรถ ล้อเกวียนเรียกว่าจักรเกวียน

ล้อรถ ล้อเกวียน เมื่อหมุนไป ก็ทำให้ตัวเกวียนเลื่อนไปไม่ให้คงที่อยู่ได้, ธรรมที่เป็นจักร คือ เครื่องหมุนก็เป็นเช่นนั้น หมุนคนให้เดินไปข้างหน้า ไม่ให้ถอยหลัง ไม่ให้หยุดอยู่ แจกออกเป็น ๔ คือ:-

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ รูป ก็ รูป, ปฏิ เป็นบทต้น ในภาษาบาลีใช้มาก แต่ความไม่เหมือนกัน เช่น ปฏิวัฏฏ แปลว่าหมุนกลับ, หรือวนกลับ, ปฏิเอก (ปัจเจก) แปลว่า จำเพาะคนเดียว, ปฏิอัตต (ปัจจัตต) จำเพาะตน, ปฏิรูป ไม่ใช่กลับรูป แปลว่า เหมาะสมควร, เทส แปลว่าถิ่น, ปฏิรูปเทส ถิ่นที่สมควร ถิ่นที่เหมาะ ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในถิ่นที่เหมาะ ถิ่นที่เหมาะแยกออกไปตามกิจการ คือ ผู้มุ่งจะเรียนความรู้อะไร มีคนที่รู้อย่างนั้นอยู่ในถิ่นใด ถิ่นนั้นก็เป็นปฏิรูปเทสของคนที่มุ่งเรียนนั้น, คนที่มุ่งการค้าขาย ถิ่นที่เป็นที่ประชุมชนเหมาะแก่การค้าขายก็เป็นปฏิรูปเทส. คนมุ่งทำนาถิ่นที่เหมาะแก่การทำนา ก็เป็นปฏิรูปเทส, คนที่มุ่งทำอื่นก็เหมือนกัน: ถิ่นที่เหมาะอย่างไร, ก็เป็นปฏิรูปเทสสำหรับอย่างนั้น. แต่ในที่นี้ท่านหมายถึงความเจริญ คือ เลื่อนคนให้ดีขึ้น เดินไปข้างหน้าเสมอไม่หยุด ไม่ให้ถอยหลัง ก็มุ่งถิ่นที่มีสัตบุรุษ, สัตบุรุษมีในที่ใด ถิ่นนั้นเรียกว่า ปฏิรูปเทส, เช่นผู้มุ่งเรียนพระพุทธศาสนา, พระพุทธศาสนามีแพร่หลายในถิ่นใด ถิ่นนั้นก็เป็นปฏิรูปเทส. ผู้รู้ผู้ปฏิบัติพระพุทธศาสนาดี ก็เป็นสัปปุริส หรือสัตบุรุษอยู่ในถิ่นเช่นนั้น จึงเป็นปฏิรูปเทสวาสะ.

๒. เมื่ออยู่ในถิ่นในประเทศที่สมควรเช่นนั้นแล้ว ก็เป็นเหตุให้

ได้คบสัตบุรุษที่เรียกว่าสัปปุริสูปัสสยะ. การเข้าไปคบกับสัตบุรุษก็มีความเดียวกับวุฑฒิธรรมข้อ ๑.

๓. เมื่อคบสัตบุรุษอันเป็นข้อ ๒ แล้ว ก็เป็นเหตุหรือเป็นปัจจัยอุดหนุนให้ตั้งตัวได้ชอบ เป็น อัตตสัมมาปณิธิ ตรงข้ามกับตั้งตนไว้ผิด. คนที่ทำอะไรเหลวไหลไม่ได้ประโยชน์แก่ตนและคนอื่น นี้ชื่อว่า ตั้งตัวไว้ผิด, คนที่ทำอะไรเป็นหลักฐานเจริญขึ้น ได้เป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่นเรียกว่า อัตตสัมมาปณิธิ จะตั้งตนไว้ชอบได้ ก็ต้องอาศัยคบสัตบุรุษ จะได้คบสัตบุรุษ ก็ต้องอยู่ในถิ่นที่มีสัตบุรุษ ซึ่งเรียกว่าปฏิรูปเทส.

๔. เมื่อตั้งตนไว้ชอบ ไม่ตั้งตนไว้ผิด ก็เป็นปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้มีบุญที่ทำแล้วในเบื้องต้น เนื่องจากอัตตสัมมาปณิธิ คือตั้งตนไว้ชอบ ก็คือ ทำบุญนั้นเอง. กรรมดี ได้ชื่อว่า บุญ ปุพเพ ในเบื้องต้นหรือในกาลก่อน, กต ทำแล้ว. การทำบุญ ในเวลาทำที่เป็นปัจจุบัน เรียกว่า กำลังทำ, เมื่อทำไปแล้วก็เป็น ปุพเพกตปุญญ มีบุญที่ทำแล้วในเบื้องต้นหรือในกาลก่อน. ตา ปัจจัย ต่อเข้าข้างท้าย แปลงคุณศัพท์ให้เป็นนาม เป็น ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้มีบุญที่ทำแล้วในเบื้องต้น หรือในกาลก่อน.

รวม ๔ อย่างจึงเป็นจักร ๔ เรียกว่า จักรธรรม ธรรมเป็นเครื่องหมุน หมุนให้คนเดินไปข้างหน้าไม่ให้หยุดอยู่ ไม่ให้ถอยหลัง และเดินไปดี เดินไปชอบ ไม่ให้เดินไปชั่วไปผิด, เดินไปชั่วไปผิดก็ตั้งตัวผิด, ต่อเมื่อเดินไปดีไปชอบจึงตั้งตนไว้ชอบ.

ธรรม ๒ หมวดนี้ความก็คล้าย ๆ กัน เป็นแต่วุฑฒิธรรม ไม่ว่าถึงปฏิรูปเทส ไปว่าถึงสัปปุริสสังเสวะที่เดียว. ในจักร ๔ เติม ปฏิรูปเทสวาสะเข้า, ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ ก็คือ อัตตสัมมาปณิธิ, เมื่อตั้งตนไว้ชอบแล้วก็เป็น ปุพเพกตปุญญตา.

๑๗/๕ ก. ย. ๖๐

อคติ ๔

คติ แปลตามศัพท์ว่า เดิน หรือไป อคติ ถ้าแปลตรงตัว แปลว่า ไม่เดิน ไม่ไป, แต่หมายความว่า ไม่ควรเดิน ไม่ควรไป คนที่มุ่งจะดำเนิร หรือเดินไปในทางดีทางชอบ ก็ต้องดำเนิรไปในคติ คือทางที่ควรเดิน ถ้าดำเนิรไปในอคติ ทางที่ไม่ควรเดิน ก็เป็นผู้เลวทรามหรือเสื่อมเสีย, ไม่ควรเดินหรือไม่ควรไปนี้ ก็คือไม่ควรเดินไม่ควรไปทางกาย ทางวาจา ทางใจ ด้วยอำนาจอคติทางไม่ควรเดินหรือไม่ควรไป ภาษาไทยใช้ว่า ลำเอียง อคติ ท่านแจกไว้ ๔ อย่าง คือ ฉันทะ ความชอบใจกัน ๑ โทสะ ความโกรธ ๑ โมหะ ความหลง ๑ ภยะ ความกลัว ๑ เช่นผู้พิพากษา มีหน้าที่ที่จะตัดสินความให้ถูกต้องตามคลองธรรม แต่ถ้าไปมุ่งฉันทะ คือความชอบใจกันเสียแล้ว ก็ตัดสินไปตามความชอบใจ นี่ได้ชื่อว่า อคติ ดำเนิรไปไม่สมควร. ถ้าตัดสินไปด้วยอำนาจโทสะ คือผูกโกรธคู่ความข้างใดข้างหนึ่ง ทำไปด้วยอำนาจโทสะ ก็เป็นอคติอีกอย่างหนึ่ง, ถ้าตัดสินไปด้วยอำนาจความหลง ไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ว่าอย่างไรถูกอย่างไรผิด ทำผิด ๆ พลาด ๆ ไป ทางดำเนิรก็เป็นอคติอีกอย่างหนึ่ง

ถ้าตัดสินด้วยความกลัว ทางดำเนิรก็เป็นอคติอีกอย่างหนึ่ง, เรียกตามชื่อว่า ฉันทะ อคติ สนธิเข้าเป็น ฉันทาคติ, โทสะ อคติ สนธิเข้าเป็น โทสาคติ, โมหะ อคติ สนธิเข้าเป็น โมหาคติ, ภยะ อคติ สนธิเข้าเป็น ภยาคติ, ไม่จำเพาะแต่ผู้พิพากษา แม้ผู้ปกครองสกุล ครอบครัว ถ้าทำอะไรไปด้วยอำนาจอคติอย่างใดอย่างหนึ่ง, การปกครองก็ไม่เรียบร้อย, ถ้าทำไปด้วยไม่มีอคติ, การปกครองก็เป็นไปโดยเรียบร้อย พึงพิจารณาเห็นได้ว่า ในหมู่ไหนที่การปกครองเป็นไปไม่เรียบร้อย ในหมู่นั้นหัวหน้าต้องประกอบด้วยอคติ. ในหมู่ไหนการปกครองเป็นไปเรียบร้อย ในหมู่นั้นหัวหน้าต้องไม่ประกอบด้วยอคติ.

๑๗/๖ ก.ย. ๖๐

อธิษฐานธรรม คือ ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อย่าง

ต่อนี้ไป ว่าถึง อธิษฐานธรรม ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ๔ อย่าง คือ ปัญญา สัจจะ จาคะ อุปสมะ ตามพระบาลีว่า ปญฺญ นปฺป-มชฺเชยฺย ไม่ควรประมาทปัญญา, สจฺจมนุรกฺเขยฺย ควรตามรักษาสัจจะ, จาคมนุพฺรูเหยฺย ควรเจริญจาคะ, สนฺติเมว สุสิกฺเขยฺย ควรศึกษาสันติ.

สำหรับในข้อต้น ไม่ประมาทปัญญา ก็คือไม่เลินเล่อ ไม่หลงระเริง ใช้ปัญญาพิจารณา อะไรที่มาประสพหรือจะนึกเรื่องอะไร ก็ใช้ปัญญาพิจารณาขับเหตุขับผลสอดส่องให้ได้ประสพความจริง, เมื่อไม่ประมาทใช้ปัญญาพิจารณาแล้ว ก็ได้ประสพสัจจะ คือความจริงอันเป็นข้อ ๒.

๑. ตามความจริง, ปัญญานั้นทุกคนมีอยู่ด้วยกัน แต่ว่าบางคนไม่ใช้หรือใช้แต่ในทางที่ไม่ดีไม่ชอบ หรือใช้น้อย, บางคนใช้ในทางดีทางชอบหรือใช้มาก. เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาในเรื่องใด ในธรรมอันใด ก็จะพบสัจจะความจริงในธรรมอันนั้น.

๒. เมื่อพบความจริงซึ่งเป็นสัจจะแล้ว ก็ต้องรักษาสัจจะคือความจริงไว้, เหมือนดังเราจะทำอะไร พิจารณาว่า อย่างไรดีอย่างไรชั่ว อย่างไรผิด อย่างไรถูก, เมื่อเห็นจริงแล้วต้องรักษาความจริงที่พิจารณาเห็นไว้, ถ้าไม่เช่นนั้นถึงคราวจะทำอะไรก็ทำไปตามอำนาจอคติ ไม่ทำตาม สัจจะ ความจริงที่พิจารณาเห็น. ต่อเมื่อได้ใช้ปัญญาพิจารณาเห็นว่าอย่างไรเป็นจริง ถึงคราวทำ ก็ทำตามความจริง ไม่ลุอำนาจของอคติ นี่จึงเป็นอัน รักษาสัจจะ.

๓. แต่เพราะว่ามีข้าศึกของสัจจะอยู่ แม้จะใช้ปัญญาพิจารณาเห็นจริง แต่มีข้าศึกคอยทำให้เสียสัจจะ กล่าวสั้น ๆ ก็คืออคตินั่นแหละ ถึงใช้ปัญญาพิจารณาเห็นจริง แต่ประกอบด้วยอคติ, เมื่อทำก็ทำผิดจากความจริงไป. เพราะฉะนั้น ท่านจึงให้ใช้ จาคะ คือ สละบริจาคสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริง.

๔. เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสัจจะความจริง, อะไรที่เป็นข้าศึกแก่ความจริงก็สละเสีย. ส่วนที่เหลืออยู่ก็จัดเป็นสงบ หรือ สันติ, ท่านสอนให้ศึกษา คือให้รู้จักหน้าตาของสันติว่าเป็นอย่างไร, นี่กล่าวทั่ว ๆ ไป.

ถ้าว่าจำเพาะการปฏิบัติธรรม จะปฏิบัติธรรมอะไรก็ต้องใช้

ปัญญาพิจารณาให้เห็นสัจจธรรมปรากฏขึ้น, เมื่อเห็นสัจจธรรมปรากฏขึ้นแล้ว, ใจคนยังไม่แน่นอน เพราะมีข้าศึกมาหลอกล่อ มาครอบงำให้เห็นผิดจากความจริงไป เช่น โลภะ โทสะ โมหะ มาครอบงำแม้เคยเห็นจริงไว้แล้ว แต่ไม่ทำตามสัจจะคือเห็นจริง เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้เจริญจาคะ คือ สละบริจาค. เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาธรรม เห็นธรรมที่เป็นสัจจธรรม, ถ้ามีข้าศึกเกิดขึ้นมาทำให้เสียความจริงก็สละเสีย, ใจก็จะสงบอยู่เป็นสันติ ศึกษาคือดูให้รู้จักหน้าตาของสันติที่เกิดขึ้น, ทำเช่นนี้ได้ชื่อว่าปฏิบัติในอธิษฐานธรรม.

แต่ในพระสูตรที่แสดงอธิษฐานธรรม เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงอธิษฐานธรรม ก็ทรงแสดงธาตุ ๖ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ และ วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ให้พิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงว่า นี่เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ให้พิจารณาดูที่ตน, และเพื่อให้พิจารณาดูต่อไปว่าธาตุรู้ขยายออกไปอย่างไร จึงแสดงถึงอายตนะ คือ ผัสสายตนะ บ่อเกิดแห่งผัสสะ คือ ธาตุรู้ออกไปทางตาก็ประสพรูป ออกไปทางหูก็ประสพเสียงเป็นต้น จนถึงธาตุรู้ออกไปทางมนะ ก็ประสพธรรม คือเรื่องให้รู้จักตามเป็นจริง, เมื่อธาตุรู้ออกไปทางอายตนะภายใน ไปประสพอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ก็ไปยึดถืออารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมคือเรื่อง, รป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่อง ๖ อย่าง เป็นที่ตั้งของความยินดี ๖ เป็นที่ตั้งของความยินร้ายหรือโทมนัส ๖ เป็นที่ตั้งของอุเบกขา คือกลาง ๆ ๖ จึงเป็น ๑๘. ธาตุผู้ออกไปตามอายตนะ ก็ไปวนเวียนอยู่ในอารมณ์ ๑๘ นี้,

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรม เป็นที่ตั้งของความยินดี ๖ ยินร้าย ๖ อุเบกขา ๖ วนกันอยู่เช่นนี้ พิจารณาให้ดีจนไม่ติดอยู่ในอารมณ์ ๖ หรือแยกออกไปเป็น ๑๘, ทีนี้จะเหลือแต่เวทนา คือ เสวยสุข เสวยทุกข์ เสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข, ถ้าไม่รู้ตามเป็นจริงก็ไปติดเวทนา, ท่านจึงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาดูเวทนาอีก ให้เห็นเวทนาก็สักแต่ว่าเวทนา เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับไป จนธาตุรู้เป็นธาตุรู้ไม่ยึดถือเวทนา รู้จักเวทนาตามเป็นจริง ธาตุรู้ก็คงเป็นธาตุรู้, เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว ความเกิดก็ไม่มี, เมื่อความเกิดไม่มี ความแก่ ความตายก็ไม่มี, เมื่อความแก่ความตายไม่มีแล้ว ธาตุรู้ก็ไม่ดิ้นรน. แต่ถ้าว่าด้วย **บุคคลาธิษฐาน** คือยกบุคคลเป็นที่ตั้ง ก็เรียกว่า ผู้รู้, ผู้รู้ตามเป็นจริงแล้วไม่ติดใน ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ, ไม่ติดใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่อง ไม่ติดเวทนา คงเป็นผู้รู้ตามเป็นจริง, ผู้รู้นั้นก็ไม่เกิด เมื่อไม่เกิด ก็ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ผู้รู้นั้นจึงชื่อว่าเป็นผู้พ้น. **ผู้ใช้ปัญญาที่พิจารณานั้น** ได้ชื่อว่าไม่ประมาท ปัญญา, สัจจะ คือความจริง ก็ปรากฏเกิดขึ้น สิ่งไรที่เคยยึดถือไว้เพราะความรู้ผิดจากความจริงก็สละไปหมดเป็นจาคะ สันติ คือสงบก็ปรากฏ. ในพระสูตรแสดงความต่อเนื่องกันเช่นนี้. แต่ว่าอธิษฐานธรรมอาจจะนำไปใช้ในทางอื่น ๆ ได้กว้างขวางทั่วไป.

อารักขกัมมัฏฐาน ๔

อารักขกัมมัฏฐาน แยกเป็น ๓ คือ อารักข, กัมม, ฐาน. คำว่า ฐาน แปลว่าตั้ง, กัมม แปลว่า การงาน, อารักข แปลว่า การรักษา อารักขกัมมัฏฐาน แปลว่า ตั้งการงานไว้เพื่อรักษา หรือการงานที่ตั้งไว้เพื่อรักษา หมายความว่ารักษาจิตต์ เพื่อให้ดำเนินไปในทางที่ดี ไม่ดำเนินไปในทางที่ชั่ว.

ข้อต้น พุทธานุสสติ ระลึกถึงพระพุทธเจ้าหรือระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า จะระลึกตั้งแต่ต้นก่อนตรัสรู้ก็ได้ คือ นึกถึงพระองค์ที่ทรงบริบูรณ์ด้วยชาติ ด้วยรูปพรรณสัณฐาน ด้วยทรัพย์สิน ด้วยความเฉลียวฉลาด บริบูรณ์ทุก ๆ อย่าง แต่ไม่ทรงลุ่มหลงไปในความบริบูรณ์นั้น ทรงอาศัยพระกายทำคุณความดีให้ยิ่งขึ้นจนถึงตรัสรู้, ตรัสรู้แล้วก็ไม่ทรงนิ่งอยู่เสวยวิมุตติสุข ทรงพระกรุณาเที่ยวแสดงคำสั่งสอน ประกาศสัจจธรรม ธรรมอันเป็นตัวจริง ในชั้นต้นก็คือเหตุผล ต่อไปก็ถึงธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล, เมื่อระลึกเช่นนี้ จะเป็นกำลังอุดหนุนใจให้ดำเนินไปในทางที่ดี ไม่ให้หยุดยั้ง ไม่ให้ถอยหลัง และดำเนินไปในทางที่ชั่ว.

ข้อที่ ๒ แผ่เมตตา, เมตตา เป็นภาษาบาลี เรามาเรียกกันว่า ไมตรี ก็มี นี่มาจากศัพท์ว่า เมตตา โดยความก็หมายถึงว่า แสดงความรักหรือประกอบด้วยความรัก อันเป็นข้าศึกแก่ความเกลียด ไม่ใช่รักเกี่ยวข้องกับกาม. ถ้ารักเกี่ยวกับกามหรือเกี่ยวด้วยกามราค ความยินดีในกาม นั่นเป็นกามราคหรือกามฉันท์ไม่ใช่เมตตา, อีก

อย่างหนึ่ง ความรักที่มีเป็นธรรมดาแก่คนที่เกี่ยวข้องกัน เช่นมารดาบิดารักลูก ลูกรักมารดาบิดา ญาติรักญาติ เหล่านี้ ไม่ใช่เมตตา ไม่ใช่กามฉันท์หรือกามราค ท่านเรียกว่า เคหสิตเปมะ ความรักที่อาศัยเรือน ถ้าหมายความตามภาษาไทย ก็คือ ความรักที่เกี่ยวกันกับคนในครอบครัว นี่ชะนิดหนึ่ง, เมตตาเป็นความรักที่ปรารถนาสุขให้แก่คนทั่วไปหรือสัตว์อื่น. การแผ่เมตตาก็มีจำเพาะบ้าง ทั่วไปบ้าง แผ่เมตตาจำเพาะ เช่นมารดาบิดาแผ่เมตตาไปในบุตร หรือบุตรธิดาแผ่เมตตาไปให้มารดาบิดา นี่เรียกว่าจำเพาะ, แผ่ไปไม่จำเพาะคือแผ่ตลอดไปในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง, ต้องการให้สัตว์ทั้งหมดมีสุขหรือได้ถึงสุข, เมื่อทำเมตตาให้เกิดขึ้นในใจ ใจประกอบด้วยเมตตาแล้ว ก็จักไม่พยาบาทจนถึงไม่โกรธเคืองขัดแค้นใครต่อใคร, พยาบาทคือมุ่งร้าย, เมตตาตรงกันข้าม คือ ปรารถนาสุขให้แก่สัตว์ทั่วไป, เมื่อใจประกอบด้วยเมตตาแล้ว ก็เป็นอันตัดความมุ่งร้ายในคนและสัตว์อื่น เป็นบารมีอย่างหนึ่งในบารมี ๑๐ คือ เมตตาบารมี.

ข้อที่ ๓ อสุภะ คือ พิจารณาร่างกายทั้งหมดของคนของสัตว์อื่นและของตัวเอง ให้เห็นว่าเป็นของไม่งดงาม หรือให้เห็นตามเป็นจริง เช่นร่างกายของคนหรือแม้ของสัตว์ ดูข้างนอกก็มีผิวหนังเกลี้ยงเกลาหรือสัตว์มีขนก็มีขนงามน่ารักใคร่ชมเชย แต่ถ้ามีโรคเกิดขึ้นแก่ผิวหนังก็ทำให้หนังเหรอะหระน่าเกลียด, ถ้ากลับข้างในออกมาเป็นข้างนอกยิ่งขยะแขยงหนักขึ้น, เมื่อพิจารณากายเห็นเป็นอสุภะ คือไม่งดงามจะได้ไม่ติดอยู่ในกายตนในกายผู้อื่น เปลื้องความติดในกายออกเสีย

อย่างหนึ่ง.

ข้อที่ ๔ มรณัสสติ ระลึกถึงความตาย เป็นเครื่องกำจัดความประมาทมัวเมาในชีวิต; เพราะคนที่ประมาทมัวเมาในชีวิตเห็นว่าจะอยู่ยืดยาวไป ไม่รีบทำอะไรที่ควรทำ แต่ถ้ารู้ว่าใกล้จะตายหรือจวนจะตายแล้ว ก็กระตือรือร้น เช่นคนที่ยังดี ๆ อยู่แม้คิดจะทำบุญกุศล แต่ก็เชื่อว่ายังอีกนานยังไม่ตายก็ปล่อยแฉะ ๆ เฉื่อย ๆ ไป แต่พอนึกว่าจะตายเพราะมีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน ก็รีบกุลีกุจอทำ. การระลึกถึงความตาย จึงเป็นเครื่องเตือนใจเพื่อให้รีบทำกิจการงานที่ดีที่ชอบไม่ประมาทในชีวิต.

รวมความก็คือระลึกถึงพระพุทธเจ้า หรือระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องเตือนใจให้ดำเนินไปข้างหน้า คือมุ่งไปเพื่อทำดีทำชอบ เพราะพระพุทธเจ้าบริบูรณ์ด้วยสมบัติต่าง ๆ ท่านยังไม่ปล่อยให้ชีวิตล่วงไปเปล่า, เมื่อเจริญเมตตาก็กำจัดความมุ่งร้ายต่อคนอื่นสัตว์อื่น, เมื่อเจริญอสุภะ พิจารณาร่างกายเห็นไม่ดีไม่งาม, ก็จะได้ไม่ติดอยู่ในกาย, เมื่อระลึกถึงความตายก็จะได้ไม่ประมาท. ธรรม ๔ อย่างนี้ จึงเป็นเครื่องรักษาจิตต์อุดหนุนจิตต์ให้ดำเนินไปในทางดีทางชอบ ท่านจึงเรียก **อารักขกัมมัฏฐาน.**

๑๕/๕ ก. ย. ๕๐

พรหมวิหาร ๔

ว่าถึง พรหมวิหาร. พรหมก็ว่า พรหม ตามที่ใช้พูดกัน ศัพท์นี้ใช้พูดกันในศาสนาพราหมณ์ก่อน จนมาถึงพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น

ก็ทรงนำศัพท์ พรหม มาใช้ แต่ท่านหมายความไปอีกอย่างหนึ่ง คือ หมายความว่า ผู้เป็นพรหมต้องประกอบด้วยธรรม ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่เรียกว่า พรหมสี่หน้า คือ หน้าหนึ่งเมตตา หน้าหนึ่งกรุณา หน้าหนึ่งมุทิตา หน้าหนึ่งอุเบกขา เป็นพรหมสี่หน้า, รูปพรหมเขาก็เขียนเป็นสี่หน้าจริง ๆ.

เมตตา เป็นข้าศึกแก่พยาบาท เมื่อมีเมตตาก็กำจัดพยาบาทเสียได้.

กรุณา เป็นข้าศึกแก่วิเหสา หรือ วิหิงสา เราแปลกันว่าเบียดเบียน ทำร้ายสัตว์อื่นผู้อื่นด้วยอำนาจโมหะความหลง ไม่เห็นความทุกข์ยากลำบากของเขา เห็นแต่ความสนุกของตน, เมื่อมีกรุณาปรารถนาให้พ้นทุกข์เกิดขึ้น ก็กำจัดวิเหสา หรือ วิหิงสาที่เป็นข้าศึกเสียได้.

มุทิตา แปลตามศัพท์ว่าบันเทิงใจหรือเบิกบานใจไปตามความดี ความชอบ ความสุขของผู้อื่น เป็นข้าศึกแก่อิสสาหรือริษยา ภาษาบาลีเรียกว่าอิสสา แต่ภาษาไทยใช้เป็นริษยา, อิสสาหรือริษยา คือ เห็นเขาได้ดีได้สุข ทนไม่ได้เดือดร้อนใจ มุ่งหมายทำลายความดี ความสุขความชอบของเขา. ส่วนมุทิตา เป็นข้าศึกแก่อิสสาหรือริษยา เพราะเมื่อเห็นใครได้ดี เห็นใครได้สุข ก็พลอยยินดีไปตามเขา เป็นอันกำจัดความอิสสาหรือริษยาไม่ให้มีในใจ.

อุเบกขา วางใจเป็นกลาง เพราะพิจารณาเห็นว่าใครทำดีก็ได้ดี ใครทำชั่วก็ได้ชั่ว ไม่ยื่นเข้าไปเกี่ยวข้องพัวพัน เป็นทางบัญญา เป็นข้าศึกโดยตรงกับอคติ, อะไรที่เป็นข้าศึกแก่อุเบกขาแล้ว ก็ต้องใช้อุเบกขากำจัดเสีย, ถ้าจะใช้แต่กรุณาจะต้องช่วยคนที่ผิด เช่นเห็น

คนโทษเขาจะนำไปประหาร ถ้ากรุณาต้องช่วยให้เขาพ้นทุกข์, แต่ถ้าช่วยเช่นนั้นตัวเองก็เป็นผิด จึงต้องใช้อุเบกขา.

ธรรมทั้ง ๔ เป็นที่อยู่ของพรหม จึงเรียกว่า พรหมวิหาร ธรรมเป็นที่อยู่ของพรหม.

๑๕/๕ ก. ย. ๕๑

ธาตุกัมมัฏฐาน ๔

ธาตุกัมมัฏฐาน, ธาตุ ก็ธาตุ กัมมัฏฐาน ตั้งการงาน ธาตุกัมมัฏฐาน ก็คือ ตั้งการงานเพื่อพิจารณาให้เห็นเป็นธาตุ, ตามเรื่องที่ท่านแสดงมีว่า ในชั้นต้นพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ภิกขุพิจารณาแยกกายออกเป็นอาการ ๓๑ คือ ผม ขน เล็บ พั่น หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูกเป็นต้นไปจนถึงมูตร รวมเป็นอาการ ๓๑. ต่อมาพระอาจารย์เติม มตฺถเก มตฺถลุงฺคํ คือเยื่อในสมองเข้าอีกหนึ่ง จึงเป็นอาการ ๓๒. มีเรื่องเล่าว่า ภิกขุพิจารณาแยกกายออกโดยอาการ ๓๑ เกิดขยะแขยงตัวเองขึ้นมา ฆ่าตัวตายก็มี จ้างวานผู้อื่นให้ฆ่าก็มี. พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องเข้า จึงทรงแก้ด้วยทรงสั่งสอนให้พิจารณารวมสิ่งที่แข็งเข้าเป็น ธาตุดิน สิ่งที่เหลวรวมเข้าเป็น ธาตุน้ำ สิ่งที่ร้อนหรืออบอุ่นรวมเป็น ธาตุไฟ สิ่งที่เคลื่อนไหวไปมาพัดผันรวมเป็น ธาตุลม. เพราะฉะนั้น ในอาการของธาตุทั้งสี่ อย่างหนึ่ง ๆ เมื่อแยกออกก็เป็นดังที่มีปรากฏอยู่ในหนังสือนวโกวาท, แต่ท่านแสดงโดยลักษณะรวมเป็นธาตุเสีย. ถ้าแยกออกพิจารณาโดยอาการ ๓๑ ท่านเรียกว่า กายคตาสติ สติไปในกาย คือพิจารณากายบ้าง, เรียกว่า อสุภกัมมัฏฐาน กัม-

มัฏฐานพิจารณาร่างกายให้เห็นเป็นอสุภะของที่ไม่งามบ้าง. สุภะ แปลว่างาม อสุภะ แปลว่า ไม่งาม, แต่บางคนไปเขียน ศพ เป็น อศุภ ก็มี นี่ผิด, เพราะศัพท์ ว่า ศพ ที่ใช้กัน ภาษาบาลีเรียกว่า ฉว ภาษาสันสกฤตเป็น ศว แผลง ว เป็น พ ก็เป็น ศพ ไม่ใช่ว่า อศภ อศุภ.

๒๒/๑๓ ก. ย. ๕๐

หมวด ๕–๖

อนันตริยกรรม ๕ และ พุทธ ๓ หรือ ๔

ว่าถึง อนันตริยกรรม, อนันตริยกรรม แปลว่า กรรมที่ให้ผลไม่มีระวาง, อันตร แปลว่า ระวาง, อนันตร แปลว่าไม่มีระวาง ลง อิย ปัจจัย เป็น อนันตริยกรรม.

อนันตริยกรรม ท่านแสดงไว้ ๕ คือ:–

๑. มาตุฆาต ฆ่ามารดา

๒. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา

๓. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์

๔. โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป

๕. สังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกจากกัน.

อนันตริยกรรม เป็นกรรมที่ให้ผลไม่มีระวาง หมายความว่า ผู้ทำกรรมอย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งเข้าแล้ว แม้จะทำดีทำชอบเท่าไร, กรรมดีกรรมชอบก็ยังให้ผลไม่ได้, กรรมชั่วนี้ต้องให้ก่อน ในลำดับต่อจากชาตินี้ไป, เช่น ท่านแสดงว่า พระเจ้าอชาตศัตรู ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระชนก ต่อไปได้ทรงทำกรรมที่ดีมากมายที่สมควรจะได้เป็นพระอริยะ แต่ก็เป็นไม่ได้ เมื่อสิ้นพระชนม์ไปก็ต้องไปตกนรกจนหมดกรรมอันนี้แล้ว ต่อจากนั้นจึงได้รับผลของกรรมดีที่ได้ทำไว้. พระเทวทัตต์ในชั้นต้นได้บำเพ็ญฌาน ตามเรื่องเล่าว่า

เหาะเหิรเดินอากาศได้ ภายหลังมาทำสังฆเภทและโลหิตุปบาท ซึ่งเป็นอนันตริยกรรมเข้า ต่อจากนั้นรู้สึกโทษตัว เปล่งวาจาถึงพระพุทธเจ้า แต่ก็ต้องได้รับโทษของอนันตริยกรรมนั้น คือ ต้องตกนรก ต่อเมื่อหมดกรรมนั้นแล้วจึงจะได้รับผลของกรรมดี ท่านว่าจะได้เป็น พระปัจเจกโพธ.

พระปัจเจกโพธ คือ พระปัจเจกพุทธะ. ว่าถึงศัพท์พุทธะ ท่านจัดไว้เป็น ๓ หรือ ๔, เอาแต่ ๓ ก่อน, สัมมาสัมพุทธะ ตรัสรู้เองโดยชอบแล้ว สามารถสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ นี่อย่างหนึ่ง, ปัจเจกพุทธะ ตรัสรู้จำเพาะพระองค์ สั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามไม่ได้ ได้แต่เพียงให้ละชั่วให้ทำดีขั้นต้น ๆ เท่านั้น จะให้ตรัสรู้ตามท่านไม่ได้ นี่อย่างหนึ่ง, สาวกพุทธะ พระพุทธที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เช่น พระสารีบุตรพระโมคคัลลานะเป็นต้น เป็นพุทธตรัสรู้ แต่ว่าต้องฟังจากพระสัมมาสัมพุทธะ หรือจากพระสาวกของสัมมาสัมพุทธะ จึงตรัสรู้ได้ นี่จำพวกหนึ่ง, โดยตรงก็มี ๓ จำพวก. แต่ว่าบางแห่งท่านเติม สุตพุทธะ เข้าอีกหนึ่ง. สุตพุทธะ แปลว่า ท่านผู้รู้เพราะสุตะ คือการฟัง หมายความว่าเรียนธรรมมาก ได้รู้ธรรมมาก ๆ ก็เป็นพุทธะ แต่ยังไม่เป็นพระอริยะ ยังเป็นปุถุชนอยู่ เพียงแต่รู้เพราะฟังเท่านั้นเอง ไม่ใช่ตรัสรู้.

อนันตริยกรรม ๕ ที่ว่านี้เป็นฝ่ายชั่ว, ฝ่ายดีท่านก็แสดงไว้ เช่น ผู้ใดบำเพ็ญฌานทำฌานให้เกิดขึ้น ตั้งแต่ฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่เป็น รูปฌาน หรือ อรูปฌาน ฌานที่ไม่มีรูปอีก ๔, เมื่อบำเพ็ญฌาน

ให้เกิดขึ้นและฌานไม่เสื่อม ก็เป็นอนันตริยกรรมเหมือนกัน คือถ้าตายจากโลกนี้แล้วจะไปเกิดเป็นพรหมตามชั้น แม้จะทำกรรมชั่วที่เป็นบาปไว้, กรรมเหล่านั้นยังให้ผลไม่ได้ เพราะมีกำลังอ่อนกว่า, ฌานมีกำลังมากกว่า จึงให้ผลไม่มีระวาง คือเนื่องกันไปทีเดียว เรียกว่าอนันตริยกรรมเหมือนกัน แต่เป็นอนันตริยกรรมฝ่ายดี.

๒๒/๑๓ ก.ย. ๕๒

อภิณหปัจจเวกขณ์ ๕

อภิณหปัจจเวกขณ์ ๕ ที่จริงอภิณหปัจจเวกขณ์เข้าใจกันได้ง่าย ๆ จึงไม่ได้พรรณนาในวันก่อน ๆ. อภิณห แปลตามศัพท์ว่า ฉะเพาะวัน หมายความว่าเนือง ๆ ปัจจเวกขณะ พิจารณา, อภิณหปัจจเวกขณะ ก็แปลว่า พิจารณาเนือง ๆ. ข้อที่จะพึงพิจารณาเนือง ๆ มี ๕ คือ.

ข้อ ๑ ท่านสอนให้พิจารณาว่า ชราธมฺโมมฺหิ ชรำ อนตีโต เรามีความแก่เป็นธรรมดา จะล่วงพ้นความแก่ไปไม่ได้ นี่เคยสวดกันมาแล้วในท้ายไหว้พระ. ว่าถึงแก่ก็เคยว่ากันมาแล้วว่า แก่ขึ้น คือแก่ตั้งแต่เล็กเติบโตขึ้นไปโดยลำดับจนถึงท่ามกลาง นั่นท่านเรียกว่า ปฏิจฉันนชรา ชราที่ปกปิด เพราะคนเข้าใจว่าไม่ใช่ชรา เป็นความเติบโตของร่างกายหรือความเจริญ, แต่เพราะเติบโตหรือเจริญนั่นแหละ เมื่อถึงท่ามกลางแล้วก็เสื่อมลง นี่เรียกว่าแก่ลง เป็น อัปปฏิจฉันนชรา ชราที่ไม่ปกปิด คือเห็นกันได้ง่าย ๆ รู้กันได้ง่าย ๆ เมื่อพิจารณาเช่นนี้จะบันเทาความเมาในอายุเสียได้ เพราะคนเมาในอายุ เห็นว่า

ยังเป็นหนุ่มเป็นสาว ยังอายุน้อย ยังจะอยู่ได้อีกนาน ก็เลินเล่อ อะไรที่ควรทำก็ไม่ทำ อะไรที่ไม่ควรทำก็กลับไปทำเข้า เพราะนึกว่าจะมีเวลาแก้ตัวได้.

ข้อ ๒ ท่านสอนให้พิจารณาว่า พฺยาธิธมฺโมมฺหิ พฺยาธึ อนตีโต เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา จะล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปไม่ได้. พยาธิ ความเจ็บไข้นี้ก็แยกออกได้เป็น ๒ คือ ความเจ็บไข้ที่ปิดบัง เรียกว่า ปฏิจฉันนพยาธิ ความเจ็บไข้ที่ปิดบัง เช่นความเจ็บไข้ที่เกิดขึ้นแล้วแก้ได้ง่าย ๆ เช่น หิวข้าว อยากน้ำ ก็เป็นความเจ็บชนิดหนึ่ง, กินข้าวแก้หิว ดื่มน้ำแก้กระหาย หิวข้าว อยากน้ำ ก็หายไป, หรือนั่งนาน ๆ เมื่อย ก็เป็นความเจ็บ, ลุกขึ้นเดินหรือนอนเสีย เมื่อยหายก็ไม่รู้สึกว่าเจ็บ ถึงโรคอื่น ๆ ก็เหมือนกัน ที่เกิดขึ้นแล้วแก้ได้ง่าย จนตัวเองไม่รู้ว่าเจ็บ, นี่เรียกว่า ปฏิจฉันนพยาธิ. ความเจ็บที่ต้องล้มหมอนนอนเสื่อ ที่ต้องหาหมอมารักษากัน เรียกว่า อัปปฏิจฉันนพยาธิ ความเจ็บไข้ที่ไม่ปิดบัง. เมื่อพิจารณาข้อนี้ ท่านว่าเป็นเครื่องกำจัดหรือบันเทาความเมาในความไม่มีโรค, เพราะคนเข้าใจว่า ตัวไม่มีโรคเบียดเบียฬสบายอยู่ แต่ที่จริงโรคมีอยู่เสมอ แต่เป็นโรคที่แก้ได้ง่าย ก็เลยไม่รู้สึกว่าเป็นโรค. มีเรื่อง นกุล บิดาของนกุล ไปทูลพระพุทธเจ้าว่า ตัวเองมีโรคภัยเบียดเบียฬอยู่เสมอ ๆ ขอให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม; พระพุทธเจ้าก็ตรัสรับโดยความว่า กายนี้ กระสับกระส่าย มีโรคอยู่เสมอ เพียงแต่บุคคลหยุดพิจารณาสักครู่ก็จะเห็นได้, เพราะฉะนั้น พึงศึกษาว่า เมื่อกายของเราอาดูรคือ

กระสับกระส่ายอยู่ จิตต์จักไม่กระสับกระส่าย. ลองนึกดูบัดนี้ว่าเดี๋ยวนี้เป็นอะไร ไม่สบายมีโรคอะไรเกิดขึ้น. เมื่อพิจารณาข้อนี้ จะบันเทาความเมาในความไม่มีโรคเสียได้.

ข้อ ๓ ท่านสอนให้พิจารณาว่า มรณธมฺโมมฺหิ มรณมฺ อนตีโต เรามีความตายเป็นธรรมดา จะล่วงพ้นความตายไปไม่ได้. ความตายก็เหมือนกัน แยกออกเป็น ๒ คือ ปฏิจฉันนมรณะ ความตายที่ปกปิดอย่างหนึ่ง อัปปฏิจฉันนมรณะ ความตายที่ไม่ปกปิดอย่างหนึ่ง. ความตายที่ปกปิดก็ได้แก่ของเก่าที่หลุดไปแล้วของใหม่เกิดขึ้นแทน เช่น ผม ขน เล็บ ร่วงหลุดไป หรือผิวหนังร่วงหลุดไปนี่เป็นตาย, วัยที่ล่วงไป ๆ ก็เป็นตายตอนหนึ่ง ๆ, อย่างเด็กเล็ก ๆ เลื่อนขึ้นเป็นหนุ่มเป็นสาว นี่ก็ตาย: ตายจากเด็กเล็กมาเป็นหนุ่มเป็นสาว ตายจากหนุ่มสาวก็เป็นผู้ใหญ่ ตายจากผู้ใหญ่ก็เป็นคนแก่ ตายมาเรื่อย ๆ เช่นนี้แหละ, แต่ว่าเพราะมี สันตติ คือความสืบต่อ, เก่าหมดไป ใหม่เกิดขึ้นแทนต่อเนื่องกัน นี่เรียกว่า ปฏิจฉันนมรณะ ความตายที่ปกปิด. ความตายที่ไม่ปกปิดเป็น อัปปฏิจฉันนมรณะ ก็คือตายอย่างที่เห็น ๆ กันอยู่ ร้องไห้เสร้าโศกกัน ต้องทำศพกัน, เมื่อพิจารณาข้อนี้แล้วจะบันเทาความเมาในชีวิตเสียได้.

ข้อที่ ๔ ท่านสอนให้พิจารณาว่า สพฺเพหิ เม ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว เราต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งหลายทั้งปวง, นี่ถ้าจะจัดเป็นปกปิดและไม่ปกปิดก็ได้, ความพลัดพรากที่ปกปิด ก็เช่นกับร่างกายเราแต่เดิมล่วงไปแล้วมีใหม่เกิด

ขันแทน นี่พลัดพรากกันอยู่เสมอ สิ่งใดที่เราชอบก็ไม่อยู่ได้ ต้องล่วงไป, แล้วก็เกิดขึ้นใหม่ แล้วก็ล่วงไป แล้วก็เกิดขึ้นใหม่, เพราะฉะนั้น เราพลัดพรากจากร่างกายที่เรารักเราชอบอยู่เสมอ แต่ว่าไม่รู้สึกตัว นี่เป็นพลัดพรากที่เป็น ปฏิจฉันนะ คือ ที่ปกปิด. ต่อเมื่อพลัดพรากที่เห็นได้ง่ายเช่น สิ่งที่เรารักเราชอบแล้วสิ่งนั้นล่วงไป ตายไปหรือหายไป เสร้าโศกเสียใจ เหมือนอย่าง พ่อตาย แม่ตาย, ถ้ามีเมียมีลูก เมียตายลูกตาย พลัดพรากไป หรือเข้าของเสียหาย นั่นเห็นกันได้ง่าย ๆ เป็น อัปปฏิจฉันนะ พลัดพรากที่ไม่ปกปิด, นี่ก็เป็นธรรมดาเหมือนกัน, เมื่อพิจารณาเช่นนี้ จะบันเทาความยึดถือร่างกาย และบันเทาความยึดถือสิ่งที่เป็นภายนอกลงได้.

แต่เพียงเท่านี้ลองนึกดูเถิด เมื่อเราเห็นว่าเราต้องแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ต้องเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้ ต้องตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ต้องพลัดพรากของรักของชอบใจเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้ เราก็จะไม่ทำอะไรกัน จะทำก็แต่สิ่งที่สนุก เพราะจะต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ต้องพลัดพรากไปหมด จะทำทำไม, ฉะนั้น ในข้อ ๕ ท่านจึงสอนให้พิจารณาว่า กมฺมสฺสโกมฺหิ. เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน กมฺม-ทายาโท เป็นผู้รับผลของกรรม กมฺมโยนิ เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด กมฺมพนฺธ เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กมฺมปฏิสรโณ เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา เราจักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ จักเป็นผู้

รับผลของกรรมนั้น.

ในข้อต้นที่ว่า กมฺมสฺสโกมฺหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของของตน เพราะเป็นผู้รับกรรม คือ กมฺมทายาโท ไม่เหมือนของอื่นที่ว่าเป็นของตน, เหมือนอย่างทรัพย์สินเงินทองที่ว่าเป็นของตน คนอื่นก็นำเอาไปได้ เราให้เขาก็ได้, แม้ร่างกายส่วนหนึ่ง ๆ ซึ่งเรียกว่าองค์ หรือ อวัยวะ เช่น มือ เท้า เป็นต้น เมื่อถึงคราวจำเป็นตัดทิ้งเสียก็ได้ เช่นคนที่เป็นโรคที่มือที่เท้าต้องตัด แม้ตัดเท้าทิ้งเสีย ตัวคนก็ยังคงอยู่, ส่วนกรรมเป็นของตน ให้ใครไม่ได้, เราจะไปรับจากใครก็ไม่ได้ นอกจากตัวทำให้เกิดขึ้นแก่ตัว, เหมือนดังเราเรียนหนังสือ ความรู้หนังสือก็เป็นของเรา. เราเกียจคร้านไม่เรียนหนังสือ ความไม่รู้หนังสือก็เป็นของเรา, เราไปฆ่าเขา ลักของเขา การฆ่า การลักก็เป็นของเรา, เราช่วยชีวิตสัตว์ สงเคราะห์ผู้อื่น การช่วยชีวิตสัตว์ การสงเคราะห์ผู้อื่นก็เป็นของเรา, เพราะฉะนั้น ท่านจึงว่าเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน เพราะให้ใครไม่ได้ รับจากใครก็ไม่ได้ นอกจากตัวทำให้เกิดขึ้นเป็นของตัวเอง ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว.

กมฺมทายาโท เป็นผู้รับผลของกรรมก็คือ ทั้งกรรมทั้งผลของกรรมที่ตนทำก็มารวมลงอยู่ที่ตน ตนจึงเป็นผู้รับกรรมหรือรับผลของกรรม.

กมฺมโยนิ เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด หรือ กำเหนิด แผลงมาจากเกิด จะเรียกอย่างไรก็ตาม แล้วแต่จะพูดกัน, กรรมนี้แหละเป็นผู้ทำให้เกิดคือให้เป็น. ถ้าทำดีก็เป็นดี ทำชั่วก็เป็นชั่ว. ทางพระพุทธศาสนา

ก็ได้แก่ ชนกกรรม คือกรรมที่นำให้เกิด, ท่านแสดงว่าเมื่อจะเกิดข้างหน้าต่อไป จะเกิดดีในสุคติ หรือเกิดชั่วในทุคคติ ก็เพราะกรรมเป็นผู้นำให้เกิด, แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า ไม่ใช่จำเพาะแต่ชาติหน้า ในปัจจุบันนี้เอง กรรมก็เป็นผู้นำให้เกิด, เพราะเมื่อทำกรรมดี กรรมก็นำผู้ทำให้เกิดเป็นภพที่ดี, ถ้าทำกรรมชั่ว กรรมก็นำผู้ทำให้เกิดเป็นภพที่ชั่ว แม้ต่อไปก็เป็นเช่นนั้น, เพราะฉะนั้น จึงว่าเป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด คือนำให้เกิดเป็นดีหรือเป็นชั่วตามกรรม.

กมฺมพนฺธุ เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คือ สืบเนื่องกันไป เหมือนดังคนเกิดในสกุลใด ก็มีเชื้อสายสืบเนื่องไปตามสกุลนั้น, กรรมก็เหมือนกัน เมื่อทำกรรมอะไรไว้ ผู้นั้นก็สืบเนื่องไปตามกรรมนั้น, เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คือสืบเนื่องไปตามกรรม เป็นคนดีก็สืบเนื่องไปตามกรรมที่ดี เป็นคนชั่วก็สืบเนื่องไปตามกรรมที่ชั่ว, กรรมจึงเป็นเผ่าพันธุ์ คือสืบเนื่องไป.

กมฺมปฏิสรโณ เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย, คนทุก ๆ คน ท่านว่าพึ่งอาศัยกรรมนั่นแหละไป, ถ้าทำกรรมดีก็พึ่งอาศัยกรรมดีไป ถ้าทำกรรมชั่วก็พึ่งอาศัยกรรมชั่วไป, แม้เราไม่อยากจะได้ประสพชั่ว เราอยากได้ประสพดี, แต่ถ้ากรรมที่ทำเป็นกรรมชั่ว ก็ต้องพึ่งกรรมชั่วนั่นแหละไป, เมื่อเราทำกรรมดีก็พึ่งกรรมดีนั่นแหละไป คนที่เกิดในสกุลดีก็คือสกุลสูง มั่งมี มีรูปพรรณสัณฐานงดงาม มีผิวพรรณดี มีความเฉลียวฉลาด ก็เพราะกรรมดีเป็นที่พึ่งจึงเป็นเช่นนั้น, คนที่เกิดในสกุลต่ำ ทุกข์ยากลำบากเข็ญใจขัดสน มีรูปพรรณสัณฐานชั่วโง่

ก็กรรมนั่นแหละเป็นที่พึ่ง, คนที่ได้ดิบได้ดีแม้ในปัจจุบันก็เพราะกรรมดีนั้นเป็นที่พึ่ง, คนติดคุกติดตะรางก็เพราะกรรมชั่วเป็นที่พึ่ง, คนเราไม่ต้องการติดคุกติดตะราง แต่ต้องติด ก็เพราะกรรมชั่วเป็นที่พึ่ง, กรรมจึงเป็นที่พึ่งอาศัย.

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงต่อไปว่า ยํ กมฺมํ กริสฺสามิ กลฺยาณํ วา ปาปกํ วา เราจักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ถ้าพิจารณาข้อนี้แล้ว ก็จะเตือนใจให้มุ่งทำกรรมที่ดี ไม่ทำกรรมที่ชั่ว.

นี่ประโยชน์ของอภิณหปัจจเวกขณ์ มีเช่นนี้.

๓๑/๕ ต.ค. ๕๑

สรีรยนต์

ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ วิญญาณ ๖

ขันธ์ ๕

วันนี้จะพูดถึงเรื่อง สรีรยนต์, ในทางพระพุทธศาสนา ถ้าว่าถึงธรรมชั้นสูงแสดงเรื่องสรีรยนต์นี้เป็นพื้น. คำว่า สรีรยนต์ นี้ เราเรียกกันเอาเอง ศัพท์ทางบาลีท่านก็มีเหมือนกัน แต่โดยตรงท่านเรียกว่า ปัญจขันธ์ คือ ขันธ์ ๕ สืบต่อไปถึง อายตนะ ๖ เป็นลำดับกันไป ลำดับนี้จะว่าถึงขันธ์ ๕ ก่อน.

ท่านแสดงว่า คนเราตลอดไปถึงสัตว์ด้วย แต่นี้เราจะพูดกันฉะเพาะคน มีธาตุที่ประกอบกันอยู่ ๖ อย่าง ดังในธาตุวิภังค์ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า "ฉธาตุโร ปุริโส บุรุษมีธาตุ ๖" ศัพท์ว่า บุรุษ ท่านใช้ต่างกัน ถ้าพูดถึงบุรุษคู่กับสตรีแล้ว, บุรุษหมายเอาผู้ชาย คู่กับ อิตถี หรือ อิสตรี ที่แปลว่า ผู้หญิง, แต่ถ้าท่านใช้ทั่ว ๆ ไป หมายความว่า คน เช่น ฉธาตุโร ปุริโส บุรุษมีธาตุ ๖ หมายความเอาคนทั่วไป. คนมีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ, เตโชธาตุ ธาตุไฟ, วาโยธาตุ ธาตุลม, อากาสธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง, นี่ส่วนหนึ่ง เป็นส่วน รูปกาย กายที่เป็นส่วนรูป. ศัพท์ว่า กาย นี้ แปลว่า ประชุม, กายหรือนิกาย ก็เหมือนกัน อย่างคำว่า พลกาย หรือ พลนิกาย ก็แปลว่าหมู่หรือประชุมของพล, รูปกาย ก็แปลว่า หมู่หมวดหรือประชุมของ

รูป คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม, ถ้าเพียงเท่านี้ก็เป็นเหมือนอย่างทรากศพคนตาย หรือรูปหุ่น หรือท่อนไม้, ต่อเมื่อมีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ อีกส่วนหนึ่งเข้าผะสมกันจึงเป็นบุรุษ คือเป็นคน, ถ้าลำพังแต่วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ไม่มีรูป กายก็ไม่ปรากฏ, เหมือนดังไฟที่ไม่ติดเชื้อ แม้จะมีอยู่ก็ไม่ปรากฏ, แต่ทั้งสองฝ่ายคือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ อันเป็นธาตุไม่รู้ ส่วนหนึ่ง กับวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ส่วนหนึ่ง ผะสมกันเข้าจึงเป็นบุรุษ คือเป็นคน. ในพระสูตรนี้ (ธาตุวิภังคสูตร) ท่านเรียกวิญญาณธาตุ หมายว่า ธาตุรู้, แต่ในที่อื่น ๆ โดยมากสันนิษฐานว่า ท่านเรียกว่าจิตต์. ศัพท์ว่า จิตต์ นี้ ท่านแปลกันต่าง ๆ แต่เมื่อรวมความลงแล้ว ก็หมายถึงธรรมอันหนึ่ง หรือธรรมชาติอันหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่รู้ หน้าที่คิด, แม้จะไม่คิดก็ชื่อว่าจิตต์ เพราะมีหน้าที่อยู่ เหมือนดังมือมีหน้าที่จับ ถึงจะไม่จับก็ยังคงเป็นมืออยู่, ธาตุรู้หรือจิตต์นี้ส่วนหนึ่ง กับธาตุไม่รู้อีกส่วนหนึ่ง คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ นี้ ผะสมกันเข้า. เมื่อแยกตามอาการที่เป็นไปก็แยกออกเป็น ๕ คือ :-

รูป ได้แก่รูปทั้งหลาย รูปคน รูปสัตว์ รูปอะไรต่ออะไร รูปที่มีวิญญาณ รูปที่ไม่มีวิญญาณทั้งหมด. แต่ในขันธ์ ๕ นี้ หมายถึงรูปที่ประกอบด้วยธาตุรู้ หรือจิตต์, ศัพท์ว่า รูป นี้ ท่านแปลกันว่า สิ่งที่ชำรุดทรุดโทรมแปรปรวนเปลี่ยนแปลง, คือ เมื่อประกอบกันขึ้นเป็นรูปแล้ว คงอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงชำรุด

ทรุดโทรมไปช้าบ้างเร็วบ้าง แต่คงแปรปรวนเปลี่ยนแปลงชำรุดอยู่เสมอ จึงเรียกว่า รูป ที่ตาเห็นที่ถูกต้องได้ นี่ส่วนหนึ่ง.

เวทนา กิริยาที่รู้เสวย คือ รู้เสวยทุกข์ เรียกว่า ทุกขเวทนา, รู้เสวยสุข เรียกว่า สุขเวทนา, รู้เสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา คือ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข นี่อีกอย่างหนึ่ง.

สัญญา กิริยาที่จำหมาย จำหมายรูป จำหมายเสียง จำหมายกลิ่น จำหมายรส จำหมายโผฏฐัพพะ จำหมายเรื่องราว, ที่เราพูดกันนี้, เสียงก็ออกจากปาก อีกฝ่ายหนึ่งก็ได้ยิน, ได้ยินก็จำได้. จำได้เช่นนี้แล้วจึงจะเข้าใจว่าเป็นอย่างไร. เมื่อจะตอบก็ตอบได้ด้วยความจำ. ถ้าฝ่ายหนึ่งพูด อีกฝ่ายหนึ่งได้ยิน แล้วก็จำไม่ได้. ทีนี้ก็ไม่เข้าใจคำพูด จะให้ตอบก็ตอบไม่ถูก แต่ที่เราเข้าใจคำพูด เราตอบได้ถูก ก็เพราะสัญญาจำหมาย นี่เป็นอาการอีกอันหนึ่ง.

สังขาร อาการที่ปรุงแต่ง ท่านหมายถึงความคิดกับเรื่องที่ผะสมกันเข้า. ความคิดเป็นภายใน เรื่องเป็นภายนอก. เมื่อผะสมกันเข้า ความคิดก็คิด เรื่องก็มาหาความคิด. ถ้าคิดเรื่องดีก็ปรุงแต่งจิตต์ใจให้ดีให้ผ่องใส. ถ้าคิดเรื่องชั่ว ก็ปรุงแต่งจิตต์ใจให้ชั่ว ให้เสร้าหมองขุ่นมัว, บางทีเขาแปลกันว่าผะสม คือไม่ใช่สิ่งเดียว. ลำพังแต่สิ่งเดียวเป็นสังขารไม่ได้ ต้องตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป. ในที่นี้ก็หมายถึงความคิดที่เป็นภายใน กับเรื่องที่เป็นภายนอกผะสมกันเข้า หรือประสพกันเข้า จึงเรียกว่า สังขาร แปลว่า ผะสม แต่ที่เป็นพื้นทางพระพุทธศาสนา หมายเอาอาการที่ปรุงแต่ง คือปรุงแต่งจิตต์ดังที่กล่าว

มาแล้ว นี่อย่างหนึ่ง.

วิญญาณ กิริยาที่รู้สึก เมื่อตาเห็นรูป ก็รู้สึกทางตา. เมื่อหูได้ยินเสียง ก็รู้สึกทางหู. เมื่อจมูกได้กลิ่น ก็รู้สึกทางจมูก. เมื่อลิ้นลิ้มรส ก็รู้สึกทางลิ้น. เมื่อกายถูกต้องสิ่งที่มาถูกต้องกาย ก็รู้สึกทางกาย. เมื่อมนะนึกคิดเรื่องก็รู้สึกทางมนะ. รวมความว่า ความรู้สึกหรือกิริยาอาการที่รู้สึกนี้เรียกว่า วิญญาณ นี่ส่วนหนึ่ง.

แต่ถ้าว่าตามลำดับแล้ว รูป เป็น รูปธรรม ธรรมที่เป็นส่วนรูป หรือ รูปกาย กายที่เป็นส่วนรูป ส่วนหนึ่ง. กับ นามธรรม ธรรมที่เป็นส่วนนาม หรือ นามกาย กายที่เป็นส่วนนาม อีกส่วนหนึ่ง. กล่าวมาแล้วว่า รูปกายต้องมีธาตุรู้ หรือ จิตต์ผะสมอยู่ด้วยจึงเป็นคน. เพราะฉะนั้น เมื่อประสพอะไรเข้า เกิดความรู้สึกขึ้น นี่เป็นวิญญาณ, เมื่อเกิดรู้สึกขึ้น ถ้าสิ่งที่มาประสพเป็นสิ่งที่ชอบ ก็ให้เกิดสุขเวทนา. เมื่อสิ่งที่มาประสพ ไม่ชอบ ก็ให้เกิดทุกขเวทนา. เมื่อสิ่งที่มาประสพไม่พอจะให้เกิดสุข ไม่พอจะให้เกิดทุกข์ ก็เกิดอทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข นี่อีกอย่างหนึ่ง. รูปแล้วก็วิญญาณ แล้วก็เวทนา แล้วก็ต่อถึงสัญญาจำหมาย. เพราะจำหมายได้นี่แหละจึงเกิดคิดนึก. ความคิดนึกก็ผะสมกับเรื่องที่คิดนึกจึงเป็นสังขาร แล้วก็วนไปยังวิญญาณ. เกิดวิญญาน เกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร เกิดแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดใหม่ แล้วก็ดับไป วนเวียนอยู่เช่นนี้. จำเพาะส่วนที่เป็นรูปเรียกว่า รูปกาย หรือ รูปธรรม จำเพาะที่ไม่มีรูปปรากฏ คือวิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร เรียกว่า นามกาย

หรือ นามธรรม รวมเข้าด้วยกันจึงเป็น ขันธ์ ๕, ขันธ์ แปลว่ากอง แปลว่าส่วน. ปัญจขันธ์ ก็แปลว่า กอง ๕ หรือส่วน ๕. ถ้าเรียกย่อท่านเรียกว่า กาย เท่านั้น แต่รวมถึงปัญจขันธ์หรือขันธ์ ๕. ถาจะให้ชัดเพียงแต่รูปท่านก็เรียกว่า รูปกาย หรือ รูปธรรม, ถ้าจะมุ่งจำเพาะแต่นาม ก็เรียกว่า นามกาย หรือ นามธรรม, ถ้ารวมท่านเรียกว่า กาย หมายรวมกันทั้ง ๕. คนเราที่เป็นกันอยู่ในบัดนี้ หรือคนที่แล้วมาก็ตาม หรือจะมีข้างหน้าก็ตาม ก็คงเป็นเช่นนี้แหละ รูป วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร, แต่ท่านเรียงลำดับเอาวิญญาณไปไว้ท้าย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. แต่ความจริงที่ทำหน้าที่ วิญญาณก่อน แล้วก็เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็วิญญาณวนกันไปอีก. ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ? นั่นไปดูในเรื่องอายตนะต่อไป คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖.

อายตนะ ๖

เมื่อมีธาตุรู้หรือจิตก์ และมีรูปหรือกายที่อาศัยกันดังกล่าวแล้ว จึงมี อายตนะภายใน ๖ เป็นเครื่องต่อ อายตนะภายนอก ๖ คือ:–

รูป ไม่ใช่เพียงรูปกาย คือรูปคนเราที่เป็น ๆ อยู่ แต่หมายรูปที่มากระทบทางตา. เมื่อมีรูปอะไรมากระทบทางตา รูป ก็เป็นอายตนะภายนอก ตา ก็เป็นอายตนะภายใน. ที่เรียกว่า ตา เรียกในภาษาไทย แต่ภาษาบาลีท่านเรียกว่า จักขุ หรือเรียกตามภาษาสันสกฤตว่า จักษุ หมายเอาตาที่เห็นรูป ไม่ใช่รูปตา จะเล็กใหญ่ยาวสั้นก็ตามไม่ว่าถึง ว่าแต่เพียงที่เห็น ที่เรียกกันว่า จักษุประสาท

หรือ จักขุประสาท. ถ้ารูปตาท่านเรียกว่า อักขิ. ที่ชมว่าตางามหรือติว่าตาไม่งาม ไม่ใช่ จักขุ เป็น อักขิ. ถ้าว่าถึง จักขุ ต้องว่าเห็นชัดเห็นไม่ชัด หรือ จักขุดี จักขุบอด. จักขุ อันเป็นอายตนะภายในคู่กันกับ รูป อันเป็นอายตนะภายนอก. รูปที่เป็นอายตนะภายนอกนี้ท่านก็เรียกว่ารูปะ หรือรูป นี่คู่หนึ่ง.

สัททะ เรียกตามภาษาบาลี หรือ ศัพทะ เรียกตามภาษาสันสกฤต หมายความว่าเสียง, เมื่อมากระทบกับโสตก็ให้สำเร็จการได้ยิน. โสต ที่เราแปลว่าหู หมายถึงหูที่เราได้ยิน ไม่ใช่ใบหู. ใบหูท่านเรียกว่า กรรณ. หูได้ยิน หรือ โสตประสาท จึงเรียกว่า โสต เป็นคู่กับ สัททะ หรือ ศัพทะ ที่เราแปลกันว่าเสียง นี่อีกคู่หนึ่ง.

คันธะ แปลว่ากลิ่น ถ้าเรียกรวม คันธะ แปลว่ากลิ่นทั่วไป. กลิ่นหอมกลิ่นเหม็นทั้งหมดรวมเรียกว่า คันธะ. ถ้าจะให้ชัดลงไปว่ากลิ่นหอม ท่านมักใช้คำว่า สุคันธะ กลิ่นดี. ถ้ากลิ่นหม็นท่านใช้คำว่า ทุคคันธะ กลิ่นชั่ว. กลิ่นเมื่อมาประสพกับ ฆานะ ที่เราแปลว่าจมูก ก็ให้สำเร็จความรู้สึกทางจมูกขึ้น. ฆานะ หมายถึงจมูกที่ได้กลิ่นที่เรียกว่า ฆานะประสาท ไม่ใช่รูปจมูก. รูปจมูกที่โตบ้าง เล็กบ้าง แฟบบ้าง โด่งบ้าง ท่านเรียกว่า นาสา หรือ นาสิกา, นี่อีกคู่หนึ่ง

รสะ หรือ รส คือ รสเปรี้ยว หวาน เค็ม มัน เผ็ด ที่จะรู้ได้ด้วยลิ้น รวมเรียกว่า รส ทั้งหมด นี่เป็นส่วนหนึ่ง ภายนอก, ชิวหา ลิ้นเป็นภายใน เมื่อผะสมกันเข้าก็ให้สำเร็จความรู้สึกทางลิ้น, ชิวหานี้ท่านเรียกรวมทั้งรูปของลิ้น ทั้งลิ้นที่รู้สึกรส ท่านก็เรียกว่า ชิวหา

เรียกรวมกัน. แต่ที่หมายในที่นี้ หมายเอาลิ้นที่รู้สึกรส คือ ชิวหาประสาท, นี่คู่หนึ่ง.

โผฏฐัพพะ แปลว่า สิ่งที่พึงถูกต้อง คือถูกต้องได้ด้วยกาย เป็นส่วนภายนอก. กาย หรือ กายะ เป็นส่วนภายใน. โผฏฐัพพะกับกายประสพกันเข้า ก็ให้สำเร็จความรู้สึกทางกาย เช่น ลมพัดมาถูกตัวเรา ลมเป็นโผฏฐัพพะ, ตัวเราส่วนใดส่วนหนึ่งก็ตาม เป็นกาย, หรืออะไรอื่น ๆ ทั้งหมดที่มาถูกกาย สิ่งเหล่านั้นเป็นโผฏฐัพพะ. กายที่ได้รับกระทบของโผฏฐัพพะก็เรียกว่ากาย, จนถึงเอามือข้างหนึ่งจับมืออีกข้างหนึ่ง ข้างหนึ่งก็ต้องเป็นโผฏฐัพพะ อีกข้างหนึ่งเป็นกาย. โผฏฐัพพะเป็นภายนอก กายเป็นภายใน, นี่อีกคู่หนึ่ง.

ธรรมะ ในที่นี้ตรงกับภาษาไทยว่าเรื่อง เป็นคู่กันกับ มนะ หรือ มโน ที่เป็นภายใน, ธรรมะคือเรื่องมาประสพกันเข้ากับมนะ หรือมโน ก็ให้สำเร็จความรู้สึกทางมนะหรือมโน, นี่อีกคู่หนึ่ง.

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะ ท่านจัดเป็นอายตนะภายนอก, จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ ท่านจัดเป็นอายตนะภายใน, จึงเป็นอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายใน ๖.

เมื่อ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ ประจำอยู่ไม่พิบัติพิการจึงสำเร็จเป็นอายตนะ, จักขุเป็นต้น ที่พิบัติพิการนั้น พึงเห็นดังนี้ คนตาบอดมีแต่รูปตา จักขุไม่มี, คนหูหนวกมีแต่ ใบหู หรือ รูปหู โสตะไม่มี, คนที่มีโรคอย่างใดอย่างหนึ่งที่ฆานะประสาทเสีย จะมีกลิ่นหอมเหม็นอะไรมาประสพก็ไม่รู้ นี่ฆานะก็ไม่มี เช่นคนเป็นหวัด

แรง ๆ ไม่ได้กลิ่นชั่วคราว นี่ฆานะเสีย, คนที่ชิวหาประสาทเสียชั่วครั้งชั่วคราวเพราะเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม แม้จะกินอะไร ก็ไม่รู้รส เปรี้ยวหวานเค็มมันเผ็ด นี่ชิวหาประสาทเสีย, คนที่ร่างกายบางส่วนพิการแม้เอาเข็มมาแทงก็ไม่รู้สึก นี่เป็นกายประสาทพิการ ไม่รู้สึกโผฏฐัพพะ, ในที่นี้หมายถึงจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะที่ปกติ ไม่พิบัติพิการ.

วิญญาณ ๖

จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ ถ้าไม่มีรูปกายก็ไม่รู้จะอยู่ที่ไหนไม่มีที่ตั้ง จึงต้องอาศัย รูปกาย กายที่เป็นส่วนรูป, แต่ลำพังรูปกายแท้ ๆ ไม่มีธาตุรู้หรือจิตต์เข้าผะสม จะเอาอะไรมากระทบกระทั่งหรือทำอะไรก็ไม่รู้สึก เช่น เขาเผาศพ, แต่เพราะยังเป็นอยู่ รูปมากระทบตา หรือตากับรูปประสพกันเข้าก็เกิด จักขุวิญญาณ, เสียงมากระทบหูหรือหูกับเสียงประสพกันเข้า ก็เกิด โสตวิญญาณ, กลิ่นมากระทบฆานะหรือฆานะกับกลิ่นประสพกันเข้า ก็เกิด ฆานวิญญาณ, รสมากระทบลิ้นหรือลิ้นกับรสประสพกันเข้า ก็เกิด ชิวหาวิญญาณ, โผฏฐัพพะมากระทบกาย หรือกายกับโผฏฐัพพะประสพกันเข้า ก็เกิด กายวิญญาณ, ธรรมะคือเรื่องมากระทบหรือประสพมนะหรือมโนหรือมนะกับเรื่องประสพกันเข้า ก็เกิด มโนวิญญาณ, วิญญาณทั้ง ๖ นี้ รวมกันเรียกว่า วิญญาณ เป็นขันธ์หนึ่งในขันธ์ ๕, เมื่อเกิดวิญญาณขึ้นแล้ว ถ้ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรม คือเรื่องราวนั้นเป็นที่ตั้งให้เกิดความยินดี ก็เกิด สุขเวทนา, ถ้าเป็นที่ตั้งให้เกิด

ความยินร้าย ก็เกิด ทุกขเวทนา, ถ้าไม่พอจะให้ยินดียินร้าย ก็เกิด อทุกขมสุขเวทนา, แล้วต่อไปก็ถึง สัญญา แล้วก็ถึง สงขาร, ที่จริงสังขารก็คือ มนะ กับ ธรรมะ มาประสพกัน, แต่ท่านเรียกว่า สังขาร หมายถึงว่าคิดเรื่องที่ดี ก็ปรุงแต่งจิตต์ให้ดี คิดเรื่องที่ชั่ว ก็ปรุงแต่งจิตต์ให้ชั่ว. นี่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ อาศัยกัน, โดยมาก ถ้าพูดถึงเรื่องขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ท่านเรียกว่า ปรมัตถะ หมายความว่า ไม่พูดถึงสัตว์หรือคน พูดแต่อาการที่เป็นไปเท่านั้น.

๕/๑๘ ส.ค. ๘๐

สัมผัสส์ ๖ เวทนา ๖

อินทรีย์ ๖ หรือ ทวาร ๖ กับ อารมณ์ ๖

ว่าถึง สัมผัสส หรือ ผัสสะ ๖ ต่อจากวิญญาณ, อายตนะภายในคือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ, อายตนะภายนอก คือ รูปะ สัททะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รสะ (รส) โผฏฐัพพะ ธรรมะ อายตนะภายในเรียกว่า อินทรีย์ ก็ได้ คือ:-

จักขุ	เรียกว่า	จักขุอินทรีย์	หรือ	จักขุนทรีย์.
โสตะ	เรียกว่า	โสตะอินทรีย์	หรือ	โสตินทรีย์.
ฆานะ	เรียกว่า	ฆานะอินทรีย์	หรือ	ฆานินทรีย์.
ชิวหา	เรียกว่า	ชิวหาอินทรีย์	หรือ	ชิวหินทรีย์.
กายะ	เรียกว่า	กายะอินทรีย์	หรือ	กายินทรีย์.
มนะ	เรียกว่า	มนะอินทรีย์	หรือ	มนินทรีย์.

จักขุอินทรีย์ เอาสนธิกันเข้าก็เป็น จักขุนทรีย์ หรือ จักขิน-

ทรีย์ หรือ จักขุวินทรีย์ ก็ได้. ถ้าเรียกอายตนะภายในว่า อินทรีย์ ก็เรียกอายตนะภายนอกว่า อารมณ์:

รูปะ	เรียกว่า	รูปารมณ์.
สัททะ	เรียกว่า	สัททารมณ์.
คันธะ	เรียกว่า	คันธารมณ์.
รสะ	เรียกว่า	รสารมณ์.
โผฏฐัพพะ	เรียกว่า	โผฏฐัพพารมณ์.
ธรรมะ	เรียกว่า	ธัมมารมณ์.

อีกอย่างหนึ่ง ท่านเรียกอายตนะภายในว่า ทวาร คือเรียกว่า จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร มโนทวาร, ทวาร ก็แปลว่าช่อง เช่นเราเรียกประตูว่าทวารก็เพราะเป็นทางเข้า, อายตนะภายในเรียกว่าทวาร ก็เพราะเป็นช่องเข้าของอายตนะภายนอกว่าอารมณ์เหมือนกัน.

ที่เรียกอายตนะภายในว่า อินทรีย์ หมายความว่าเป็นใหญ่ สิ่งใดที่เป็นใหญ่ สิ่งนั้นเรียกว่าอินทรีย์ เช่น:-

จักขุ เป็นใหญ่ในการเห็น จะเอาจักขุไปฟังไม่ได้ เอาจักขุไปดมไม่ได้ เอาจักขุไปลิ้มรสไม่ได้ เอาจักขุไปคิดไม่ได้ เป็นใหญ่แต่ในหน้าที่ของตัวจึงเรียกว่า จักขุอินทรีย์.

โสตะ เป็นใหญ่ในการฟัง มีหน้าที่ ๆ จะฟังเท่านั้น จะเอาโสตะไปดูไปดมไม่ได้ จึงเรียกว่า โสตอินทรีย์.

ฆานะ เป็นใหญ่ในการดมกลิ่น จะเอาฆานะไปใช้ในทางอื่นไม่

ได้ ใช้ดูใช้ฟังไม่ได้ ใช้ถูกต้องกุ๋ไม่ได้ ใช้คิดก็ไม่ได้ จึงเรียกว่า ฆานอินทรีย์.

ชิวหา เป็นใหญ่ในการลิ้มรส จะเอาชิวหาไปใช้ในทางอื่นไม่ได้ เป็นใหญ่แต่ในหน้าที่ของตัวจึงเรียกว่า ชิวหาอินทรีย์.

กายะ ก็เช่นเดียวกัน เป็นใหญ่ในการถูกต้อง จะเอากายไปดูก็ไม่ได้ เอาไปฟังก็ไม่ได้ จึงเรียกว่า กายอินทรีย์.

มนะ เป็นใหญ่ในการนึกคิด จะเอามนะไปใช้ในทางอื่นไม่ได้ จึงเรียกว่า มนะอินทรีย์.

รวมความว่าอายตนะภายในที่ได้ชื่อว่า อินทรีย์ ก็เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตัว. ในทางพระศาสนาท่านเรียกว่า อินทรีย์ ๖ ก็ได้ ทวาร ๖ ก็ได้ อายตนะภายใน ๖ ก็ได้ แล้วแต่จะสมควร. เมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอก หรือ อินทรีย์กับอารมณ์ประสพกันเข้าก็เกิดวิญญาณ เรียกตามอายตนะภายในว่า จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ดังที่แสดงมาแล้ว.

สัมผัสส์ ๖

ในลำดับต่อจากนี้ คนเราจะสังเกตเห็นได้ว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกประสพกันเข้าเกิดวิญญาณ นี้พอกำหนดได้, แต่ถ้าว่าเพียงเท่านั้น ก็ไม่ให้เกิดเวทนา เพราะเพียงแผลบเดียวแล้วก็ผ่าน ไม่แรงพอจะให้ถึงเวทนา จึงต้องอาศัย ผัสสะ หรือ สัมผัสส์ ท่านเรียกว่า สัมผัสส์ บ้าง ผัสสะ บ้าง, ผัสสะ แปลว่ากระทบ สัมผัสส์

แปลว่ากระทบพร้อม คือ อายตนะภายใน ๑ อายตนะภายนอก ๑ วิญญาณ ๑ ประชุมกันเข้ารวมเป็น ๓ นั่นแหละเป็น ผัสสะ หรือ สัมผัสส์ คือ:–

จักขุ เห็นรูปเกิดจักขุวิญญาณ, จักขุ รูป จักขุวิญญาณ รวมกันเข้าจึงเป็นสัมผัสส์ เรียกว่า จักขุสัมผัสส์.

โสตะ ได้ยินเสียงเกิดโสตวิญญาณ, โสตะ เสียง โสตวิญญาณ ประชุมกันเข้าเรียกว่า โสตสัมผัสส์.

ฆานะ กับกลิ่นประสพกันเข้าเรียกว่า ฆานวิญญาณ, ฆานะ กลิ่น ฆานวิญญาณ ประชุมกันเข้าเรียกว่า ฆานสัมผัสส์.

ชิวหา กับรสประสพกันเข้าเกิดชิวหาวิญญาณ, ชิวหา รส ชิวหาวิญญาณ ประชุมกันเข้าเรียกว่า ชิวหาสัมผัสส์.

กาย กับโผฏฐัพพะประสพกันเข้าเกิดกายวิญญาณ, กาย โผฏฐัพพะ กายวิญญาณ ประชุมกันเรียกว่า กายสัมผัสส์.

มโน กับธรรมคือเรื่องประสพกันเข้าเกิดมโนวิญญาณ, มโน ธรรม คือเรื่อง มโนวิญญาณ ประชุมกันเข้าเรียกว่า มโนสัมผัสส์.

เพราะสัมผัสส์นี่แหละจึงให้เกิดเวทนา, ถ้าไม่ถึงสัมผัสส์ก็ไม่เกิดเวทนา, คนเรากำหนดตามยากที่จะรู้ได้ เพราะผ่านเร็ว, เพราะฉะนั้นในบางแห่งท่านจึงไม่พูดถึงสัมผัสส์ พูดแต่วิญญาณแล้วก็ไปเวทนาทีเดียว แปลว่ารวมสัมผัสส์ไว้ในวิญญาณ แต่ถ้าแจกให้ละเอียดก็ต้องวิญญาณแล้วก็สัมผัสส์แล้วจึงจะถึงเวทนา.

เวทนา ๖

เวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัสเรียกว่า จักขุสัมผัสสชาเวทนา.
เวทนาที่เกิดเพราะโสตสัมผัสเรียกว่า โสตสัมผัสสชาเวทนา.
เวทนาที่เกิดเพราะฆานสัมผัสเรียกว่า ฆานสัมผัสสชาเวทนา.
เวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัสเรียกว่า ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา.
เวทนาที่เกิดเพราะกายสัมผัสเรียกว่า กายสัมผัสสชาเวทนา.
เวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเรียกว่า มโนสัมผัสสชาเวทนา.

แปลว่า เวทนาเกิดเพราะมนสัมผัสส์หรือเกิดทางมโนสัมผัสส์, แปลอย่างนี้ตลอดถึงทุก ๆ อัน.

ท่านวางระเบียบไว้เพียงเท่านี้, แต่ว่าตามลำดับ เมื่อเกิดเวทนาแล้วก็เกิดสัญญาต่อไปอีก.

สัญญา ๖

สัญญา	คืออะไร ?	สัญญาก็คือ :–
จำรูป	เรียกว่า	รูปสัญญา.
จำเสียง	เรียกว่า	สัททสัญญา.
จำกลิ่น	เรียกว่า	คันธสัญญา.
จำรส	เรียกว่า	รสสัญญา.
จำโผฏฐัพพะ	เรียกว่า	โผฏฐัพพสัญญา.
จำธรรมะ	เรียกว่า	ธัมมสัญญา.

สังขาร ๓

ต่อจากสัญญาเกิด สังขาร ความนึกคิด คือ มนะ กับ ธรรมะ ประสพกัน, รูปเมื่อมากระทบตา เรียกว่ารูปอารมณ์หรือรูปารมณ์แล้ว

ก็ผ่านไป. ทีนี้กลับนึกถึงรูปที่เห็นแล้ว ไม่ใช่ตัวรูปจริง ๆ แต่เป็นเรื่องของรูปจึงเรียกว่า ธรรมะ, เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะก็เหมือนกัน เมื่อมาประสพอายตนะภายในหรือทวารหรืออินทรีย์แล้วก็ผ่านไป แต่ไม่ผ่านหลุดไปทีเดียว, เพราะคนไปน้อมเอามา คือ มานึกถึงเสียง ถึงกลิ่น ถึงรส ถึงโผฏฐัพพะ, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ล่วงไปแล้ว แต่คนไปน้อมเอามานึกอีก เหล่านั้นไม่ใช่เป็นตัวจริง ไม่ใช่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่แท้จริง เป็นแต่เรื่องของรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงเรียกว่า ธรรมะ, แม้ธรรมะคือเรื่องที่เราคิด ในชั้นต้นพอนึกขึ้นแล้วก็ล่วงเลยไป แต่ไม่ล่วงเลยไปทีเดียว หวลกลับมาใหม่ เพราะคนกลับไปเอาเรื่องนั้นมานึกอีก จึงเป็นธรรมะ คือเรื่อง, เหมือนดังรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมะ คือ เรื่องราวเราคิดไว้แล้วเมื่อสักครู่หรือเมื่อเช้า ก็ล่วงไปหมดแล้ว ภายหลังกลับมานึกอีก คือนึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมคือเรื่องราวอีกครั้งหนึ่ง, นี่สิ่งเหล่านั้นไม่ใช่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมที่ได้ประสพมาแล้ว เราไปน้อมนึกเอากลับมาใหม่ จึงจัดเป็นธรรมะ คือเรื่อง.

ถ้านึกไปในทางที่ดี ทางที่ชอบ เป็นบุญเป็นกุศล ก็เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร คือปรุงแต่งจิตต์ให้เป็นบุญ.

ถ้านึกไปในทางที่ชั่วที่ผิดก็เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร คือปรุงแต่งจิตต์ให้ไม่เป็นบุญ คือ เป็นบาป.

ถ้านึกคิดถึงเรื่องที่ล่วงมาแล้ว ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป ก็เป็น

อพยากต หรือ อพยากฤต คือเป็นกลาง ๆ.

เช่นเราทำกัมมัฏฐานกำหนดลมหายใจออกและกลับ, การกำหนดเป็นอายตนะภายใน ลมหายใจเป็นอารมณ์ คือเรื่องที่กำหนด เป็นอายตนะภายนอก. การกำหนดกับอารมณ์ คือ ลมหายใจนั้นเกิดแล้วก็ดับ แล้วก็เกิดขึ้นใหม่ แล้วก็ดับ แล้วก็เกิดขึ้นใหม่ แล้วก็ดับไป เกิด ๆ ดับ ๆ แต่อยู่ในเรื่องเดียว, หรือเราดูรูปอะไรก็ตาม รูปที่เป็นอารมณ์กับอินทรีย์ หรือทวารที่เป็นจักขุ ประสพกันแล้วก็ดับไป ไม่อยู่ แต่แล้วเราดูอีกก็เกิดอีก แล้วก็ดับอีก เกิดอีก ดับ ๆ เกิด ๆ อยู่ในเรื่องอันเดียวกัน ไม่ใช่คงอยู่ แต่คนเรารู้สึกเหมือนดังไม่ดับ, เช่นเราดูรูปเพชรนิลจินดาหรือสิ่งอะไรก็ตาม เราก็ดูอยู่เรื่อย ความรู้สึกก็ว่าไม่ได้ดับ แต่ที่จริงไม่ใช่เช่นนั้น คือ พอดูทีหนึ่งก็ดับทีหนึ่ง แล้วก็เกิดใหม่ แล้วก็ดับ, เสียงก็เหมือนกัน เกิดแล้วก็ดับ ดับแล้วก็เกิดสับกันอยู่อย่างนั้นไม่รู้ว่ากี่ร้อยกี่พันกี่หมื่น จนกว่าจะเปลี่ยน, นี่เป็นสรีรยนต์ เครื่องจักรของกายคือธาตุทั้ง ๔ หรือ ๕ กับธาตุรู้หรือจิตต์ที่ผะสมกันอยู่เป็นเช่นนี้, คนนอนหลับ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ จะนับมนะด้วยก็ตาม ย่อมดับหรือหยุดชั่วคราว, แต่ตาก็มีหน้าที่เห็น โสตะก็มีหน้าที่ฟัง ฆานะก็มีหน้าที่ดม ชิวหาก็มีหน้าที่ลิ้มรส กายก็มีหน้าที่ถูกต้องโผฏฐัพพะ แต่ว่าระงับหยุดพักทำงาน จึงหลับ ต่อเมื่อตื่นขึ้นเพราะเหตุใดเหตุหนึ่ง ก็ทำหน้าที่ของตัวไปใหม่ วนเวียนกันไปเช่นนี้ จนกว่าจะหลับอีกหรือจนกว่าจะตาย.

ปรมัตถ

จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ ท่านแสดงว่าไม่ใช่คน เพราะเป็นอาการของธาตุรู้หรือจิตต์กับกายที่รวมกันอยู่ จึงทำหน้าที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ น้อมนึกธรรมะ คือเรื่อง, เช่นมือของเราเป็นมือ เมื่อหยุดพักไม่ได้จับก็เป็นมืออยู่นั่นแหละ, แต่เมื่อจับสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็แสดงอาการออกมาอีก คือ การจับ, แต่การจับก็เป็นมือกับวัตถุที่จับ ไม่ใช่คน, คนเป็นแต่ผู้ให้จับ, เพราะฉะนั้น อายตนะภายใน อายตนะภายนอก, วิญญาณ, สัมผัสส์ เวทนา, สัญญา, สังขาร, ท่านจึงว่าไม่ใช่คน, แต่ว่าถ้าไม่มีคน ก็ไม่มี วิญญาณ, เวทนา, สัญญา, สังขาร เพราะต้องอาศัยกันและกันอยู่เช่นนี้, ถ้าพูดถึงเรื่องอายตนะภายในภายนอกเป็นต้นไปจนถึงสังขาร ไม่พูดถึงคน พูดถึงเครื่องจักรหรือสรีรยนต์ เช่นนี้เรียกว่า ปรมัตถ เพราะไม่กล่าวถึงบุคคล กล่าวถึงแต่เครื่องจักรหรือสรีรยนต์, แต่ถ้าไม่มีคน เครื่องยนต์ก็ไม่เดิน. พระพุทธเจ้าสอนให้พิจารณาดูเครื่องจักรของคนหรือ สรีรยนต์ เครื่องยนต์คือสรีระให้รู้ตามที่เป็นจริงว่าเป็นอย่างไร, แต่ให้เป็นเพียงผู้ดูสรีรยนต์ ไม่ให้ยึดถือ ดังแสดงไว้ว่า เนตัง มม นั่นไม่ใช่ของเรา เนโสหมสฺมิ เราไม่เป็นนั่น นเม โส อตฺตา นั่นไม่เป็นตัวของเรา. ความเป็นผู้รู้จักสรีรยนต์ไม่ยึดถือ เป็นความรัสัจจะ คือสภาพที่เป็นจริงหรือตัวจริง, แต่เพราะสรีรยนต์หรือเครื่องจักรรวมกันเข้าปรากฏเป็นคนเช่นนี้ ท่านจึงจัดสัจจะ สภาพที่เป็นจริงหรือตัวจริง ออกเป็น ๒ คือ สมมติสัจจะ จริงโดยสมมติอย่างหนึ่ง ปรมัตถสัจจะ จริงโดยปรมัตถ์อย่างหนึ่ง.

สัจจะ ๒

สมมติสัจจะ จริงตามสมมติก็คือ คนที่เกิดมาตั้งต้นแต่เป็นผู้หญิง เป็นผู้ชาย เป็นเด็กเล็ก เด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นผู้ใหญ่ เป็นคนแก่ หรือเป็นคนสามัญ เป็นคนชั้นกลาง เป็นคนชั้นสูง เป็นเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ เป็นเสมียน เป็นพนักงาน เป็นปลัดกรม เป็นเจ้ากรม เป็นรัฐมนตรี เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นผู้สำเร็จราชการ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นผู้อยู่ในปกครองเขา เป็นผู้ปกครองเขา ต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นสมมติสัจจะ สภาพที่เป็นจริงโดยสมมติ, เพราะเขาสมมติให้เป็นอย่างไรก็เป็นอย่างนั้น จนถึงผู้ที่บวชเป็นภิกขุ สามเณร, นี่ก็เป็นสมมติสัจจะ. เพราะอะไร ? เพราะแต่ก่อนเราก็เป็นคนที่ยังไม่ได้บวช ครั้นมาขอบวชแล้ว แสดงคำขอแล้ว สงฆ์ประกาศกันยอมยกให้เป็นผู้บวช ก็เป็นภิกขุหรือเป็นอุปสัมบันขึ้น. นี่เป็นสมมติสัจจะจริงโดยสมมติเหมือนกัน. เป็นชาติกษัตริย์ ชาติพราหมณ์ เป็นชาติเวศย์ เป็นชาติปุกกุสะ เป็นชาติจัณฑาล ก็เป็นสมมติสัจจะ.

ส่วน ปรมัตถสัจจะ จริงโดยปรมัตถ์ก็คือ จะเป็นอะไรก็ตาม จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพระมเหษี เป็นผู้สำเร็จราชการ เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นอะไรต่ออะไรทั้งหมด จนถึงเป็นคนขอทานก็มีอายตนะภายใน ๖ แล้วก็ประสพอายตนะภายนอก ๖ แล้วก็มีวิญญาณ มีผัสสะ มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร เหมือนกันหมด ไม่ต่างกันเลย, พระเจ้าแผ่นดินมีอย่างไร คนขอทานก็มีอย่างนั้น ไม่แปลก เท่ากันหมด, นี่เป็นปรมัตถสัจจะ สภาพที่จริงโดยปรมัตถ.

แต่สมมติสัจจะ สภาพที่จริงโดยสมมติ จะไม่ถือก็ไม่ได้ เพราะ

ถ้าไม่ถือก็ยุ่งกันหมด, คนขอทานหรือคนยากจนขัดสน คนโง่มีอายตนะภายในภายนอกเป็นต้น เหมือนกันก็จริง แต่ถ้าจะไปเป็นพระเจ้าแผ่นดินหรือนายกรัฐมนตรี ก็ทำไม่ได้, พระเจ้าแผ่นดินหรือนายกรัฐมนตรีจะไปเป็นขอทาน ก็ผิดสมมติสัจจะเป็นไปไม่ได้. พวกโจร พวกขะโมย พวกปล้น พวกฉ้อฉลต่าง ๆ โดยปรมัตถสัจจะ จริงโดยปรมัตถ ก็มีขันธ์ ธาตุ อายตนะ เหมือนกันกับคนซื่อสัตย์สุจริต, คนซื่อสัตย์สุจริตก็มีขันธ์ ธาตุ อายตนะ เหมือนกันกับคนขะโมยปล้นฉ้อฉลเบียดบังอะไรต่าง ๆ, แต่โดยสมมติแล้วไม่เหมือนกัน เพราะพวกขะโมยเป็นพวกผู้ร้าย, พวกที่ทำหน้าที่ปกครองเขาสมมติกันว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นนายกรัฐมนตรีเป็นรัฐมนตรีเป็นอธิบดีหรืออะไรก็ว่ากันไป, แต่ไม่ใช่คนเป็นผู้ร้ายมีขะโมยเป็นต้น จะควรเป็นผู้ร้ายเสมอไปหรือต่อไป, เพราะคนเป็นผู้ร้ายนั้น ทำผิดหน้าที่ของมนุษย์ ผิดสมมติสัจจะมาแล้ว ถ้ายังขืนทำอยู่ก็ทำผิดสมมติสัจจะอยู่นั่นเอง, ถ้าต่างฝ่ายต่างทำถูกตามสมมติแล้ว การงานของโลกหรือความเป็นไปของโลก ก็จะไม่ยุ่งเหยิง จะเรียบร้อย, แต่ถ้าทำผิดสมมติแล้วมันก็ยุ่ง, เช่นคนเป็นข้าราชการมีหน้าที่ปกครองตามหน้าที่ตามสมมติสัจจะ แต่ถ้าไม่ทำตามหน้าที่ ไปเป็นขะโมย ปล้น ฉ้อฉล แย่งชิง หรือเบียดบัง ฉ้อราษฎร์ บังหลวง นี่ผิดสมมติสัจจะและผิด ๒ ประการ คือผิดหน้าที่ของมนุษย์ด้วย ผิดหน้าที่ที่เขาแต่งตั้งด้วย, การงานก็ยุ่งเหยิง, ดังที่เห็นกันอยู่.

ผู้บวช ถ้าเมื่อบวชแล้ว รู้ตัวว่าบวชแล้ว ประพฤติตามสมมติสัจจะ คือเป็นผู้บวช ก็เรียบร้อย การงานก็ไม่ยุ่งเหยิง, แต่ถ้าไม่

รักษาสมมติสัจจะ ไปประพฤติอย่างเมื่อยังไม่บวช ทีนี้ก็เกิดยุ่งกัน.

เพราะฉะนั้น สัจจะท่านจึงแยกออกเป็น ๒ คือ สมมติสัจจะ และปรมัตถสัจจะ ท่านให้รู้จักไว้, ใครมีหน้าที่ที่ได้สมมติเป็นอะไร ก็ประพฤติให้ถูกตามสมมติอย่างนั้น. ถ้าประพฤติผิดไปจากสมมติสัจจะ ก็จะเกิดการยุ่งยาก, การงานก็จะดำเนินไม่ได้เรียบร้อย, ประเทศหนึ่งก็เป็นสมมติของคนชาติหนึ่ง อีกประเทศหนึ่งก็สมมติว่าเป็นของคนอีกชาติหนึ่ง, แต่ถ้าคนในประเทศนั้น ๆ ไม่ถือสมมติสัจจะ ไปรุกรานอีกประเทศหนึ่ง ไปแย่งเขา. ฝ่ายเจ้าของก็ไม่ยอม ก็เกิดสู้กัน นี่ผิดสมมติสัจจะ. ถ้าสมมติกันไว้อย่างไรแล้ว รักษากันอยู่อย่างนั้น ด้วยความยินยอมพร้อมใจกัน ก็เรียบร้อย.

ศีล ๕

ศีล ๕ ที่ท่านบัญญัติไว้ ก็เพื่อให้รักษาสมมติสัจจะ เช่น :–

เว้น ฆ่าสัตว์ เพราะสัตว์คนหนึ่ง ตัวหนึ่ง เขาก็รักชีวิต, และได้ชื่อว่าเป็นผู้หนึ่ง ๆ อยู่ด้วยกัน, เมื่อคนไม่ถือสมมติสัจจะไปฆ่าเขา เขาก็เป็นคนหนึ่งเราก็เป็นคนหนึ่ง, เราไปฆ่าเขา หรือเขาฆ่าเรา นี่ทำผิดสมมติสัจจะ ก็จะเกิดการเดือดร้อนยุ่งเหยิง. แต่ความจริง ตามปรมัตถสัจจะ ร่างกายก็มีธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศเหมือนกันนั่นเอง, ร่างกายเราร่างกายเขาก็เป็นธาตุอันเดียวกัน เป็นแต่แยกออกไปเป็นส่วนในคราวหนึ่งเท่านั้น แล้วก็จะรวมกันเข้าอีก แล้วก็จะแยกออกไปอีก.

ทรัพย์สิน ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก ความจริงแต่เดิมไม่ใช่เป็นของ

ใคร เป็นของประจำโลก ของสำหรับโลก, แต่เมื่อใครได้ไว้อยู่ในปกครองของตัว ก็สมมติว่าเป็นของผู้นั้น นี่เป็นสมมติสัจจะ, เมื่อผู้อื่นต้องการมาแย่งชิงปล้นสดมภ์ ยักยอก หลอกลวงอะไรต่าง ๆ เอาไป นี่ทำผิดสมมติสัจจะก็ยุ่ง.

กามสมาจาร ความประพฤติในทางกาม ตามธรรมดาก็เป็นของประจำโลก ไม่ใช่เป็นของใคร แต่เมื่อสมมติว่า คนนั้นเป็นผัวคนนี้ คนนี้เป็นเมียคนนั้น คนนั้นเป็นลูกคนโน้น นี่เป็นสมมติสัจจะ. เมื่อใครประพฤติทางกามล่วงละเมิดของกันและกัน เป็น กามมิจฉาจาร คือประพฤติผิดทางกามจึงเกิดยุ่งเหยิงกันขึ้น.

การหลอกลวงกันก็เหมือนกัน, ตามความเป็นจริง โลกทั้งหมดแสดงความจริงอยู่เสมอ แสดงอยู่ในตัว, แม้คนเราที่เกิดมาแล้วจะเป็นไปอย่างไร ในที่สุดตาย ก็เป็นไปตามเรื่องราว. แต่เพราะคนนั้นแหละมีธาตุรู้ และรู้ผิดจากความเป็นจริง ก็เกิดหลอกลวงกันขึ้น จริงอย่างหนึ่งบอกไปเสียอีกอย่างหนึ่ง ให้ผิดจากความจริงไป หรือไม่เป็นจริงอย่างนั้นแต่ไปบอกว่าเป็นความจริง นี่ผิดสมมติสัจจะ ก็ทำให้เข้าใจผิด ทำให้ยุ่ง.

สุราเมรัย ก็เหมือนกัน, ตามธรรมดาสุราเมรัยก็เป็นสุราเมรัย คนก็เป็นคน ไม่เกี่ยวข้องกันเป็นคนละส่วน. แต่เพราะคนมีอวิชชา มีตัณหาความอยาก ไปเอาสุราเมรัยมาดื่ม มาบริโภค ก็ทำให้สติวิปลาศยุ่งเหยิง ผิดสมมติที่เป็นอยู่แต่เดิม นี่ผิดสมมติสัจจะ, เช่นพระเจ้าแผ่นดิน นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี ก็ต้องไม่ขี้เมา แต่ไปกินเหล้าเข้าก็ทำ

ให้เมา, การเมาไม่ใช่หน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดิน ของนายกรัฐมนตรี ของรัฐมนตรี เป็นเรื่องของคนขี้เมาที่ทำให้ผิดสมมติสัจจะของคนมาแล้ว แต่ท่านเหล่านั้นทำผิดสมมติเข้าอีก ก็ยุ่งเหยิงกันไปมากขึ้นอีก.

ศีล ๕ ท่านบัญญัติไว้สำหรับให้รักษาสมมติสัจจะให้เป็นไปตามเรื่องตามราว ไม่ให้ประพฤติล่วงเพื่อให้อยู่ด้วยกันเรียบร้อย.

๖/๑๕ ส. ค. ๕๐

ธาตุ ๖

ธาตุ ๖ ได้ว่ามาแล้ว แต่จะว่าทางดำเนิรอีกทางหนึ่ง, ศัพท์ว่า ธาตุ ที่ท่านใช้กันโดยมากหมายเอาถึงส่วนเดิม, ธา แปลว่า ทรง ตุ เป็นปัจจัย ตามไวยากรณ์เป็น ธาตุ แปลว่า ผู้ทรง.

ปฐวีธาตุ แปลว่า ธาตุดิน, ผู้ทรงความเป็นดินไว้.
อาโปธาตุ ก็ทรงความเป็นน้ำไว้.
เตโชธาตุ ก็ทรงความเป็นไฟไว้.
วาโยธาตุ ก็ทรงความเป็นลมพัดผันไปมาไว้.
อากาสธาตุ ก็ทรงความว่าง ช่องว่างไว้.
วิญญาณธาตุ ก็ทรงความรู้ไว้ คือเป็นธาตุรู้.

แต่บางแห่ง เช่นในอภิธรรม ท่านใช้ชะนิดเดียวกับ ธรรม, แยกเป็น ธาตุ ๑๘:

จักขุธาตุ	รูปธาตุ	จักขุวิญญาณธาตุ	นี่เป็น ๓.
โสตธาตุ	สัททธาตุ	โสตวิญญาณธาตุ	นี่อีก ๓.
ฆานธาตุ	คันธธาตุ	ฆานวิญญาณธาตุ	นี่อีก ๓.

ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ นี่อีก ๓.

กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ นี่อีก ๓.

มโนธาตุ ธัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ นี่อีก ๓.

รวมเป็น ๑๘. นี่ท่านเอาเป็นธาตุหมด. ธาตุเหล่านี้ไม่ใช่ต้นเดิมมูลเดิม เป็นชะนิดของธรรมนั่นเอง, นี่มีมาในอภิธรรม.

ในที่ทั่วไปท่านไม่ได้พูดถึง ท่านว่าเพียงธาตุ ๖ ปฐวี เตโช วาโย อากาส เป็นธาตุไม่รู้ เป็นส่วนรูป คือ รูปกาย รูปธรรม, กับวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ทั้งสองส่วนนี้ผะสมกันเข้า.

ผัสสายตนะ ๖

ธาตุที่ไม่รู้ ๕ ปฐวี อาโป เตโช วาโย อากาส เมื่อมี ธาตุรู้ คือวิญญาณเข้าผะสม ก็มีช่องมีทางที่ต่อซึ่งเรียกว่า อายตนะ เพราะฉะนั้น ธาตุรู้ออกมาทางจักขุ ก็มาประสพรูป, ธาตุรู้ออกมาทางโสตะ ก็มาประสพเสียง, ธาตุรู้ออกมาทางฆานะ ก็มาประสพกลิ่น, ธาตุรู้ออกมาทางชิวหา ก็มาประสพรส, ธาตุรู้ออกมาทางกาย ก็มาประสพโผฏฐัพพะ, ธาตุรู้ออกมาทางมนะ ก็มาประสพธรรมะ.

ถ้าไม่มีธาตุไม่รู้ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ แล้ว แม้วิญญาณธาตุมี ก็ไม่มีทางออก คงประมวลรวมอยู่เท่านั้นเองไม่กระดุกกระดิก ไม่เคลื่อนไหว ไม่รู้ดียิ่งขึ้น ไม่รู้เลวลงไป, แต่เพราะมีธาตุไม่รู้ และเป็นทางที่ให้ธาตุรู้ออกมา จึงเกิดวิญญาณทุกทาง.

เมื่อเกิดวิญญาณแล้ว ก็ถึงอายตนะภายใน ภายนอก วิญญาณประสพกันเป็น ผัสสะ ดังที่แสดงมาแล้ว, แล้วก็เกิด เวทนา เกิด

สัญญา เกิด สังขาร คือนึกคิดเรื่อง, ความนึกคิดมุ่งถึงมนะ คิดอะไร? ก็คิดธรรมะนั่นเอง ฉธาตุโร ปุริโส ฉผสฺสายตโน คนมีธาตุ ๖ มีอายตนะที่ต่อของผัสสะ คืออายตนะภายใน ๖ เพราะธาตุรู้ออกมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ประสพ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่อง.

ถ้าว่าถึงเรื่องที่มนะนึกคิด กำหนดไม่ถูกว่ามีเท่าไร, ลองนึกดูถึงเรา ในวันหนึ่งเราคิดเรื่องราวต่าง ๆ เรื่องที่คิดมีเท่าไร มากมายจนนับไม่ถ้วน, แต่ว่าท่านกำหนดรวมลงเป็น ๖ คือ คิดถึงรูป คิดถึงเสียง คิดถึงกลิ่น คิดถึงรส คิดถึงโผฏฐัพพะ แล้วก็คิดถึงธรรมะคือเรื่อง คงอยู่ใน ๖ ไม่นอกไปจาก ๖ อย่างนี้, เพราะฉะนั้น เมื่อว่าถึงมนะนึกคิด และธรรมะคือเรื่องที่กำหนดทั่วไปแล้วนับไม่ถ้วน ถ้าย่อลงมาคงเป็น ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมนั่นเอง, เมื่อเช่นนั้น ธรรมะคือเรื่องมาจากไหน? ก็ต่อมาจาก รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นั่นแหละ, แต่ไม่ใช่ตัวจริง เป็นแต่เรื่องก็เรียกว่า ธรรมะ, เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงแสดงว่า มีบ่อเกิดคืออายตนะของผัสสะ คือความกระทบ (ผัสสายตนะ) ๖.

มโนปวิจาร ๑๘.

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมะ ที่มนะนึกคิดแยกออกเป็น ๓ คือ รูปที่เป็นที่ตั้งแห่งสุขหรือโสมนัส คือชอบใจอย่างหนึ่ง, รูปที่เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์หรือโทมนัส คือไม่ชอบใจอย่างหนึ่ง, รูปที่เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา คือไม่ใช่ถึงกับชอบและไม่ชอบ เป็นกลาง ๆ

อีกอย่างหนึ่ง, นี่เป็น ๓. เมื่อแจกออกไปทุกอายตนะ, เสียงก็เหมือนกัน, รสก็เหมือนกัน, โผฏฐัพพะก็เหมือนกัน, ธรรมะ คือเรื่องก็เหมือนกัน เป็นที่ตั้งที่ให้เกิดสุขหรือโสมนัส ๑, เป็นที่ตั้งที่ให้เกิดทุกข์หรือโทมนัส ๑ เป็นที่ตั้งที่ให้เกิดไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขอีกอย่างหนึ่ง, รวมเป็นอย่างละ ๓, ๖ อายตนะก็เป็น ๑๘ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า มีที่เที่ยวไปแห่งใจ (มโนปวิจาร) ๑๘.

ลองนึกดูเถิด เราคิดเรื่องราวมามากมายเท่าไรก็ตาม แต่ก็รวมลงคือคิดถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เรื่องราว อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขโสมนัส ๑ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์โทมนัส ๑ เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ๑ มีเท่านั้นแหละ, เพราะฉะนั้น มนะคือตัวคิดและคิดเรื่อง ถ้าไม่กำหนดรวมลงไปแล้วก็มากนับไม่ถ้วน แต่ถ้ารวมลงแล้วก็เป็น ๑๘ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมะ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์โทมนัสอย่างหนึ่ง, เป็นที่ตั้งแห่งสุขโสมนัสอย่างหนึ่ง, เป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขอย่างหนึ่ง, คงมีอยู่เท่านี้.

เวทนา

สุขโสมนัสก็ตาม ทุกข์โทมนัสก็ตาม อทุกขมสุขก็ตาม นี่เป็นตัวเวทนา เมื่อเสวยสุขหรือโสมนัส ก็เป็นสุขเวทนา, เมื่อเสวยทุกข์หรือโทมนัส ก็เป็นทุกขเวทนา เมื่อเสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็เป็นอทุกขมสุขเวทนา. คนเราแม้ตลอดถึงสัตว์ก็อยู่กันอย่างนี้ คือ เสวยสุขบ้าง เสวยทุกข์บ้าง เสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง ผลัดเปลี่ยนวนเวียนกันไป, ถ้าไม่กำหนดดูให้รู้แล้วก็หลง หลงสุข หลงทุกข์ หลงไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่

สุข, เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้กำหนดดู: เสวยสุขก็รู้ว่านี่เสวยสุข เสวยทุกข์ก็รู้ว่านี่เสวยทุกข์ เสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็รู้ว่านี่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข. ดูเวทนาให้เห็นตามเป็นจริง ไม่หลงไปในเวทนา, เมื่อเสวยสุข เสวยทุกข์ เสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็รู้ว่าเป็นเวทนา, เวทนาก็เป็นเวทนา, ผู้ดูเวทนาก็เป็นผู้ดู, แต่ถ้าไม่ดูแล้ว ตัวผู้ดูก็ไปรวมกับเวทนา คือเมื่อเสวยสุขก็ยินดีเบิกบานร่าเริงชอบใจ, เมื่อเสวยทุกข์ก็หดเหี่ยวเสร้าโศก, เมื่อเสวยไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็รำคาญพล่ำพล่าน, ถ้าเป็นผู้ดู, เวทนาก็จะเป็นเวทนา สุขก็ตามทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ก็ตาม ยิ่งดูให้หนักให้ดี ก็ไม่หลงยินดีในสุข ไม่หลงยินร้ายในทุกข์ ไม่หลงงมงายในอทุกขมสุข, ถ้าเป็นผู้ดูได้แล้ว สุข, ทุกข์, ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข, ก็ไม่ก่อให้เกิดความยินดียินร้าย ความหลงงมงาย,, ทำให้ผู้ดูเป็นผู้รู้.

๗/๒๐ ส. ค. ๕๐

คารวะ ๖

ว่าถึงคารวะ ๖, ศัพท์ว่า คารวะ เป็นภาษาบาลี มาจากศัพท์ว่า ครุ, ภาษาสันสกฤตเป็น คุรุ เป็นคุณศัพท์ อย่างที่เราเรียกกันในภาษาไทยว่า ครู เพราะเราเรียกควบกันเข้า, เมื่อทำคุณศัพท์ให้เป็นนาม ภาษาบาลี ครุ ก็เป็น คารวะ แปลว่า ความเป็นผู้หนัก, สันสกฤต คุรุ เป็น คารวะ แปลว่า ความเป็นผู้หนักอย่างเดียวกัน, ที่เราพูดกันว่า เคารพ เราพูดตามสันสกฤต แปลง ว เป็น พ. ถ้าพูดตามภาษาบาลีก็ต้องเป็น คารวะ หรือ เคารพ, ตามที่เราเข้าใจกัน เคารพต่อสิ่งนั้น สิ่งนี้ ในที่นี้ท่านพูดถึงวัตถุที่ควรเคารพ ๖ อย่าง คือ พระพุทธ พระ-

ธรรม พระสงฆ์ การศึกษา ความไม่ประมาท ปฏิสันถาร.

๑. คารวะ ความเคารพหรือคารพ คือเคารพในพระพุทธเจ้าเรียกว่า พุทธคารวะ หรือ พุทธคารวตา ความเป็นผู้หนักในพระพุทธเจ้าหนักอย่างไร? คือ ใจที่หนักหน่วงมุ่งอยู่ในพระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้าถ้าจะกล่าวโดยตรงตามพระพุทธภาษิตที่แสดงแก่พระวักกลิว่า ประโยชน์อะไรกับกายเน่านี้ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ก็หมายความถึงผู้ตรัสรู้สัจจธรรมอย่างสูงสุด ที่เป็นผู้แรกหรือองค์แรก ไม่ใช่หมายถึงร่างกาย. แต่ว่าความเป็นพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธเจ้า ถ้าไม่มีรูปกายแสดง ก็ไม่มีใครรู้ไม่มีใครเห็น. พระพุทธเจ้าตรัสรู้สัจจธรรมหรือแสดงสัจจธรรมประกาศสัจจธรรมก็ด้วยรูปกายนั่นเอง, เพราะฉะนั้น คนจึงรู้จักพระพุทธเจ้า. เมื่อเป็นเช่นนี้ความเคารพพระพุทธเจ้า ก็ต่อเนื่องมาถึงเคารพในรูปกายของพระพุทธเจ้าด้วย, เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ถวายสักการะแลถวายพระเพลิงพระ-พุทธสรีระ นี่ก็แสดงความเคารพในพระพุทธเจ้า, ต่อมาวัตถุสิ่งใดที่ทำขึ้นไว้เป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เช่น พระพุทธรูป พระเจดีย์ ก็ได้ชื่อว่าเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นที่ควรเคารพสืบเนื่องกันมา, เพราะฉะนั้น ผู้มีคารวะหรือความเคารพในพระพุทธเจ้า เมื่อเห็นวัตถุที่ตั้งแห่งความระลึกถึงพระพุทธเจ้า เช่น พระพุทธรูปหรือพระเจดีย์ จึงไม่ควรดูถูกดูหมิ่น ไม่ข้ามกราย เมื่อเห็นแตกหักทิ้งอยู่ก็เก็บยกเอาไปไว้ในที่ ๆ สมควร, เมื่อเคารพอยู่ในพระพุทธเจ้าเช่นนั้น ก็จะเตือนใจให้มุ่งถึงพระพุทธคุณตามที่แสดงแล้ว และจะได้เตือนใจให้ทำดีทำชอบตาม

พระพุทธเจ้า.

ข้อที่ ๒ เคารพในพระธรรม เรียกว่า ธัมมคารวะ หรือ ธัมมคารวตา, พระธรรมว่าโดยตรงก็คือ สัจจธรรม ธรรมที่เป็นจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และ สาสนธรรม ธรรมคือคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ก็คือทรงแสดงประกาศสัจจธรรมนั่นเอง. เมื่อเคารพสัจจธรรม ก็เคารพถึงสาสนธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่แสดงประกาศสัจจธรรมต่อกันมา, เมื่อสาสนธรรมได้จารึกลงเป็นตัวหนังสือแต่เดิมก็จารึกลงในใบลาน ต่อมาก็เขียนหรือพิมพ์ลงในกระดาษ, เมื่อเคารพในพระธรรม ก็เคารพต่อเนื่องมาถึงใบลานหรือกระดาษที่พิมพ์สาสนธรรม เมื่อเห็นกระดาษหรือใบลานที่จารึกสาสนธรรมก็ไม่ดูถูกดูหมิ่น ไม่ข้ามกรายไม่เหยียบ เห็นเข้าก็ยกเอาไปไว้ในที่ที่สมควร หรือเห็นว่าเอาไว้ไม่เป็นประโยชน์อะไรก็เผาไฟเสีย, แต่โดยตรงมุ่งสัจจธรรมและสาสนธรรมที่แสดงประกาศสัจจธรรม, เคารพในพระธรรมควรเลือกหาเวลาใดเวลาหนึ่งที่สมควรนึกถึงพระธรรม ทำธรรมให้มีขึ้นในใจ.

ข้อที่ ๓ เคารพในพระสงฆ์ เรียก สังฆคารวะ หรือ สังฆคารวตา, พระสงฆ์นั้นโดยตรงก็คือ อริยสงฆ์ ว่าถึงอริยสงฆ์ ในสังฆคุณท่านแสดงว่า คู่แห่งบุคคล ๔ แยกเป็นบุคคลก็เป็น ๘ ดังคำบาลีว่า ยทิทำ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ คือคู่ของบุคคล ๔ อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา บุคคล ๘. คู่ของบุคคล ๔ ก็คือ :–

ท่านผู้ปฏิบัติในโสดาปัตติมรรคเพื่อบัลลุโสดาปัตติผล แต่ยังไม่

บัลลุ ยังปฏิบัติอยู่เป็น โสดาบัตติมัคคัฏฐะ ผู้ตั้งอยู่ในโสดาบัตติมรรค และท่านที่บัลลุถึงโสดาบัตติผล เรียกว่า โสดาบัตติผลัฏฐะ ผู้ตั้งอยู่ในโสดาบัตติผล หรือ โสดาบันนะ ท่านผู้เข้าถึงโสตะ, โสตะ แปลว่า กระแส เช่นกระแสน้ำที่ไหลไป เรียกว่า กระแสน้ำ, ภาษาไทยชอบเรียกว่า โสตา หรือ โสดา ในที่นี้หมายถึงกระแสธรรม คนทำดีตั้งอยู่ในธรรม ก็เข้าสู่กระแสธรรม แต่ยังไม่แน่ จึงเป็น อนิยตะ ต่อเมื่อท่านผู้บัลลุโสตะ กระแสของธรรมที่เป็นอริยะชั้นต้น จึงเรียกว่า โสดาบันนะ ผู้แรกถึงโสตะ กระแสอริยะ แยกจากกระแสธรรมของปุถุชนออกไป, ท่านผู้ปฏิบัติในโสดาบัตติมรรคและท่านผู้บัลลุถึงโสดาบัตติผล นี่เป็นคู่ต้น.

ท่านผู้ปฏิบัติเลยขึ้นไปในมรรค คือ ทางของพระสกทาคามี เป็น สกทาคามิมัคคัฏฐะ ผู้ตั้งอยู่ใน สกทาคามิมรรค, พระสกทาคามี แปลว่า ผู้มาหนเดียว มาคราวเดียว หมายความว่าท่านที่ได้บัลลุธรรมชั้นนี้แล้ว จะเกิดเป็นมนุษย์อีกหนเดียว ต่อไปจะไม่เกิดเป็นมนุษย์ จะเกิดอยู่ในสวรรค์ จนกว่าจะถึงที่สุดจึงเรียกว่า สกิทาคามี หรือ สกทาคามี ผู้มาคราวเดียว, ท่านผู้ปฏิบัติในมรรคคือ ทางของพระสกทาคามีนั้น และท่านผู้บัลลุถึงผลเป็น สกทาคามิผลัฏฐะ ผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามิผล หรือเป็นพระ สกทาคามี นี่เป็นคู่ที่สอง.

ท่านผู้ปฏิบัติสูงขึ้นไปในมรรค คือทางของพระอนาคามี เป็น อนาคามิมัคคัฏฐะ ผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค, พระ อนาคามี แปลว่า ท่านผู้ไม่มา คือ ท่านผู้บัลลุถึงธรรมชั้นนี้แล้ว จะไม่มาเกิดเป็นมนุษย์อีก

จะเกิดในสวรรค์ เมื่อได้ปฏิบัติยิ่งขึ้นไป ก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ หมดภพหมดชาติ, ท่านผู้ปฏิบัติในทางหรือในมรรคของพระอนาคามีนี้ และท่านผู้ได้บัลลุถึงผลเป็น อนาคามิผลัฏฐะ ผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล หรือเป็นพระ อนาคามี นี่เป็นอีกคู่หนึ่ง เป็นคู่ที่สาม.

ท่านผู้ปฏิบัติยิ่งขึ้นไป ปฏิบัติในมรรค คือทางของพระอรหันต์ เรียกว่า อรหัตตมัคคัฏฐะ ผู้ตั้งอยู่ในมรรคของความเป็นพระอรหันต์ และท่านผู้ได้บัลลุถึงผล คือเป็น อรหัตตผลัฏฐะ ผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล หรือเป็นพระอรหันต์ นี่อีกคู่หนึ่ง เป็นคู่ที่สี่.

รวมเป็นสี่คู่ แยกออกไปก็เป็นแปดบุคคล นี่เป็นอริยสงฆ์, พระอริยสงฆ์นี้เดิมเป็นปุถุชน แต่เพราะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จึงแยกออกจากกระแสของปุถุชนไปเข้ากระแสของพระอริยะ ซึ่งเรียกว่า โสตะ, ถ้าหมายเอาคุณความดีที่ท่านได้บัลลุถึง หรือความบัลลุถึงคุณความดีของท่าน ก็ไม่เกี่ยวด้วยรูปกาย, แต่ว่าคุณความดี อันนั้นจะปรากฏได้ก็ด้วยอาศัยรูปกายและแสดงออกมาทางรูปกาย, เพราะฉะนั้น เมื่อเคารพในพระสงฆ์ แม้มุ่งถึงคุณธรรมของท่าน ก็ต่อเนื่องมาถึงรูปกายของท่านด้วย, ต่อมามีผู้ทำรูปพระสาวก เช่น พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ หรือพระอื่น ๆ สืบเนื่องต่อมาจากรูปกายเดิม, เมื่อเคารพในพระสงฆ์ก็เคารพต่อเนื่องกันมา แต่ว่าโดยตรงมุ่งเคารพในพระอริยะนี่ว่าถึงอริยสงฆ์.

สงฆ์อีกประเภทหนึ่งคือ การกสงฆ์ ได้แก่พระที่บวชแล้วประชุมกันทำกิจการงานของสงฆ์ให้ครบองค์ชื่อว่าเป็นการกสงฆ์ สงฆ์ผู้ทำกิจ-

การงานของสงฆ์, จำเพาะพระรูปหนึ่ง ๆ เช่นเรา ก็เป็นภิกขุ หรือบรรพชิตผู้หนึ่ง ๆ แต่เมื่อรวมเป็นหมู่ก็เป็นการกสงฆ์, เมื่อเคารพในสงฆ์ก็ต้องแสดงความเคารพในสงฆ์ที่ประชุมกัน ไม่แสดงวจาพูดตลกคนองเอิกเกริกเฮฮาในที่ประชุมสงฆ์ ไม่แสดงกิริยาอาการดูถูกดูหมิ่นสงฆ์ที่ประชุมทำกิจการงาน. อาการที่เคารพต่อสงฆ์ที่ประชุมกันทำกิจการงาน นี่ก็นับว่าเป็นสังฆคารวะ เคารพในสงฆ์, ถ้าจะว่านับถือเคารพในตัวเองด้วยก็ได้ เพราะเราเองเมื่อประชุมกันทำสังฆกรรม ก็เป็นการกสงฆ์ นี่เป็นข้อที่ ๓.

ข้อที่ ๔ เคารพในการศึกษา เรียกว่า สิกขาคารวะ หรือสิกขาคารวตา, ศึกษา ภาษาบาลีเรียกว่า สิกขา สันสกฤตเป็น ศิกษา แต่เราเรียกกันว่า ศึกษา คล้าย ๆ ไปทางสันสกฤต, ศึกษา หรือสิกขา ท่านหมายความว่า ยังไม่รู้เรียนให้รู้ รู้แล้วยังไม่เข้าใจพิจารณาให้เข้าใจ เมื่อเข้าใจได้ยังไม่ปฏิบัติ, ก็ให้ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น จึงเริ่มตั้งแต่เรียนเพื่อให้รู้จนถึงพิจารณาให้ได้เนื้อความและปฏิบัติตาม เรียกว่าศึกษา หรือ สิกขา, ศึกษาในอะไร? ศึกษาในไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา, สีลสมาธิปัญญาเป็นข้อที่พึงศึกษา, การศึกษาใน สีล สมาธิ ปัญญา ก็เป็น ศึกษา หรือสิกขา, เหมือนดังมรรคคือ ทางเดินก็เรียกว่ามรรค การเดินไปตามทาง หรือ มรรค ก็เรียกว่ามรรค สีล สมาธิ ปัญญา เป็นข้อที่จะพึงศึกษา ก็เป็นสิกขา, ศึกษาใน สีล สมาธิ ปัญญา ก็เรียกว่าสิกขาหรือศึกษา เคารพในการศึกษา ก็เคารพใน สีล สมาธิ ปัญญา หนักอยู่ในการศึกษา ใน สีล สมาธิ

ปัญญา เรียกว่า สิกขาคารวะ หรือสิกขาคารวตา.

ข้อที่ ๕ เคารพในความไม่ประมาท เรียกว่า อัปปมาทคารวะ หรือ อัปปมาทคารวตา. ไม่ประมาท เคยแสดงมาแล้ว, คารวะ ความเป็นผู้หนัก คือหนักอยู่ในความไม่ประมาท.

ข้อที่ ๖ เคารพในปฏิสันถาร เรียกว่า ปฏิสันถารคารวะ หรือ ปฏิสันถารคารวตา ภาษาไทยใช้ทับศัพท์ว่า ปฏิสันถาร ก็มี แปลว่า การต้อนรับ ว่าถึงการต้อนรับ ก็ควรนึกต่อไปว่า ต้อนรับอะไร อะไรที่จะพึงต้อนรับ, ท่านแสดงไว้โดยความก็คือต้อนรับบุคคล. การต้อนรับท่านแสดงไว้ ๒ อย่าง คืออามิสปฏิสันถาร ต้อนรับด้วยอามิส ๑. ธรรมปฏิสันถาร ต้อนรับด้วยธรรม ๑ และท่านแสดงว่า ต้อนรับด้วยอามิส ก็คือให้สิ่งของต้อนรับ เช่นน้ำร้อนหมากบุหรี่เป็นต้น, ต้อนรับด้วยธรรม ก็คือกล่าวธรรมให้เขาฟัง. แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเห็นว่า กล่าวธรรมให้เขาฟังไม่เป็นอาการรับแขก ทรงเห็นว่าต้อนรับตามสมควรแก่ฐานะหรือชั้นของเขาด้วยกิริยาและวาจาที่สมควร, เช่นถ้าแขกเป็นคนชั้นสูงรับอย่างคนสามัญก็ไม่งาม, ถ้าแขกเป็นคนสามัญ รับอย่างคนชั้นสูงก็ไม่งาม. ต้อนรับตามสมควรแก่ฐานะของเขา เป็นธรรมปฏิสันถาร.

มีทางที่พึงแสดงได้อีกปริยาย ๑ คือ ปฏิสันถาร ๒ นั้น ได้แก่ บุคคลปฏิสันถาร ต้อนรับบุคคล ๑ ธรรมปฏิสันถาร ต้อนรับธรรม ๑. เพราะคนเราจำต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลด้วย กับธรรมด้วย. ต้อนรับบุคคลก็คือ เมื่อเขามาหา หรือได้พบปะกับเขา แสดงกิริยาวาจาพอดี

พองามแก่เขา ไม่แสดงกิริยาวาจาดูถูกดูหมิ่นเขา, ถ้าเขามาหา ก็ต้อนรับเขาตามสมควร ด้วยน้ำร้อนน้ำชาเป็นต้น ด้วยกิริยาวาจาพอดีงามตามฐานะของเขา, แม้คนที่มาเป็นผู้ร้ายเป็นโจร ก็ควรปฏิบัติตามสมควร เช่นระวังตัว ไม่วางใจ แต่ไม่ควรแสดงกิริยาวาจาดูถูกดูหมิ่นเขา เพราะจะเป็นเหตุให้เกิดโกรธแค้นอาฆาต, แต่ก็ควรพิจารณาให้รู้จักว่าเขาเป็นคนชะนิดไร, ถ้าเห็นว่าเป็นคนไม่ควรคบหาสมาคมก็แสดงกิริยาวาจาอย่าให้เสียอัธยาศัย และส่งเขาไปด้วยอาการอันดี, ถ้าเขาเป็นคนควรคบหาสมาคม ก็คบหาสมาคมตามสมควร. มีเรื่องเล่าไว้ว่า พระเถระรูป ๑ ตั้งอาศรมอยู่ที่ชายป่า มีพวกโจรเดินทางมาถึงอาศรมท่าน, ท่านก็ต้อนรับด้วยน้ำใช้น้ำฉัน ไม่แสดงอาการดูหมิ่นเฉยเมย. โจรนั้นเห็นอาการของพระเถระดีงาม ก็เกิดความเลื่อมใส ไม่ประทุษร้ายพระเถระ. เช่นนี้ชื่อว่า ปุคคลปฏิสันถาร ต้อนรับบุคคล.

ต้อนรับธรรม ก็คือต้อนรับอารมณ์ เพราะคนเราต้องประสพรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมะ คือ เรื่องต่าง ๆ อยู่เสมอ บางอย่างก็ชอบ บางอย่างก็เกลียด บางอย่างก็เฉย ๆ, บางอย่างเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์แห่งโทษและโลภะ โทสะ โมหะ, บางอย่างเป็นที่ตั้งแห่งสุขประโยชน์ และแห่งอโลภะ อโทสะ อโมหะ อารมณ์เหล่านี้รวมเรียกว่าธรรม, เมื่อธรรมเหล่านี้มาประสพ ต้องมีสติระลึกได้ และ ใช้ปัญญาพิจารณาดูว่า อารมณ์อันใดจะเป็นที่ตั้งให้เกิดทุกข์โทษ และให้เกิด โลภะ โทสะ โมหะ ก็กำจัดอารมณ์นั้นเสีย, ถ้าอารมณ์เป็นที่ตั้งให้เกิดสุขประโยชน์ และอโลภะ อโทสะ อโมหะ

ก็ต้อนรับอารมณ์นั้นเข้าไว้ เช่นนี้ชื่อว่า ธรรมปฏิสันถาร ต้อนรับธรรม.

ความเป็นผู้หนักอยู่ในปฏิสันถาร การต้อนรับ บุคคล ก็ตาม ธรรม ก็ตาม นี่เป็นปฏิสันถารคารวะ ความเป็นผู้หนักอยู่ในปฏิสันถาร. รวมคารวะ ๖ และเรียกตามวัตถุจึงเป็นคารวะ ๖.

๒๐/๑๐ ก.ย. ๕๐.

สาราณียธรรม ๖

วันนี้ว่าถึง สาราณียธรรม แปลว่าธรรมเป็นที่ระลึกถึงกันและกัน แต่ระลึกถึงกันนี้ หมายถึงระลึกถึงกันด้วยความชอบพอรักใคร่กัน ไม่ใช่ระลึกถึงด้วยความโกรธแค้นขัดเคืองกัน. พระสูตรแสดงธรรมข้อนี้ไว้ว่า สาราณียา เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ปิยกรณา ทำความรักกัน ครุกรณา ทำความเคารพกัน เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กันและกัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อความเป็นพวกเดียวกัน รวมเรียกสั้น ๆ ว่า สาราณียธรรม ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน มี ๖ ประการ คือ :–

๑. เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยขวนขวายในกิจธุระของเพื่อนกัน ด้วยกาย มีพยาบาลภิกษุไข้เป็นต้น ด้วยจิตต์เมตตา.

๒. เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยขวนขวายในกิจธุระของเพื่อนกัน ด้วยวาจา เช่นกล่าวสั่งสอนเป็นต้น ด้วยจิตต์เมตตา.

๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือคิดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนกัน.

๔. แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรม ให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณร ไม่หวงไว้บริโภคจำเพาะผู้เดียว.

๕. รักษาศีลบริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนภิกษุอื่น ๆ ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของผู้อื่น.

๖. มีความเห็นร่วมกันกับภิกษุสามเณรอื่น ๆ ไม่วิวาทกับใคร ๆ เพราะมีความเห็นผิดกัน.

โดยตรงพระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บรรพชิต คือผู้บวชในพุทธศาสนา, แต่ว่าก็สาธารณะ คือทั่วไปแก่คนอื่นแม้เป็นคฤหัสถ์. ข้อ ๑ ข้อ ๒ ข้อ ๓ ข้อ ๔ นั้นเข้าใจง่ายแล้ว.

ข้อ ๕ ที่ท่านแสดงว่า **สีลสามัญญตา** ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน สำหรับบรรพชิตในบัดนี้ก็แยกเป็น ๒ เป็นภิกษุ ๑ เป็นสามเณร ๑, ภิกษุที่จะอยู่ด้วยกันด้วยความเรียบร้อย ระลึกถึงกันและกันด้วยความชอบพอรักใคร่กัน ก็ต้องมีศีลเสมอกัน, สามเณรก็ต้องมีศีลของสามเณรให้บริบูรณ์เสมอกัน. ภิกษุที่อยู่ด้วยกันถ้ามีศีล คือ ความประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยไม่เสมอกัน ยิ่งหย่อนหละหลวมต่างกันแล้ว ก็อยู่ด้วยกันด้วยความไม่เรียบร้อยไม่สามัคคี. ท่านผู้มีศีลอันดีก็รังเกียจผู้มีศีลชั่ว, ผู้มีศีลชั่วไม่ทำตัวของตัวให้มีศีลดีขึ้นเสมอกับภิกษุที่มีศีลดี ก็อาจติเตียนภิกษุที่มีศีลดีว่าทำเคร่ง, เมื่อเป็นเช่นนี้ก็อยู่ด้วยกันไม่เรียบร้อย จะเป็นไปเพื่อไม่สงเคราะห์กัน เพื่อวิวาทกัน เพื่อความไม่พร้อมเพรียงกัน เพื่อความไม่เป็นพวกเดียวกัน. ในคฤหัสถ์ก็เหมือนกัน คนที่อยู่เป็นหมวดหมู่กันนั้น ถ้ามีความประพฤติทางกายทางวาจาไม่เหมือนกัน คือบางคนประพฤติดีบางคนประพฤติชั่ว อยู่ด้วยกันก็ไม่เป็นสุข, ผู้ประพฤติดีก็รังเกียจผู้ประพฤติชั่ว, ผู้ประพฤติชั่วก็จะหาว่าผู้ประพฤติดีอวดดี หรือโง่ ไม่รู้จักปลิ้นปล้อนเอาตัวรอด อยู่ด้วยกันก็ไม่เป็นสุข, แต่ถ้ามีศีลคือความประพฤติทาง

กายทางวาจาให้ดีเสมอกันแล้ว ก็อยู่ด้วยกันเป็นสุข, เพราะฉะนั้น สีลสามัญญตา ความเป็นผู้มีศีลเสมอกัน จึงเป็นสาราณียธรรมข้อ ๑ เป็นข้อที่ ๕.

ข้อที่ ๖ ทิฏฐิสามัญญตา ความเป็นผู้มีทิฏฐิ คือ ความเห็น เสมอกัน. ความเห็นหรือตลอดไปถึงความชอบ จะให้เหมือนกันหมดไม่ได้, นึกดูพระสาวกของพระพุทธเจ้า ที่ว่าเป็นพระอรหันต์ ท่านก็ยังมีความเห็นชอบต่างกัน เช่นพระมหากัสสปเถระ ชอบอยู่ป่า พระสารีบุตรชอบทางปัญญา, พระโมคคัลลานชอบทางฤทธิ์, พระปุณณมันตานีบุตรชอบทางแสดงธรรม, และก็ได้เอตทัคคะความเลิศที่พระพุทธเจ้ายกย่องต่าง ๆ กัน, แต่ว่าเมื่อรวมความลง ความเห็นนั้นต้องเป็นอริยะ เป็นความเห็นที่ประเสริฐ เป็นเครื่องนำออกจากกองทุกข์ นำผู้ประกอบด้วยทิฏฐินั้นไปเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบ. เพราะฉะนั้น หลักก็คือ จะเห็นได้อย่างไรก็ตาม แต่ว่าต้องเห็นเพื่อออกจากทุกข์ ไม่เห็นประกอบด้วยทุกข์. เมื่อมุ่งความออกจากทุกข์หรือความสิ้นทุกข์ด้วยกันแล้ว ก็รวมกันได้ อยู่ด้วยกันเรียบร้อย, เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าทิฏฐิความเห็นประเสริฐ นำผู้ประกอบด้วยทิฏฐินั้นออกเพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบ เราทำอะไร แม้เราจะเห็นว่าเป็นสุขสำหรับเรา แต่ก่อทุกข์ให้คนอื่น นี่ไม่ใช่นำออกเพื่อความสิ้นทุกข์, ทำประโยชน์แก่คนอื่น เพื่อให้เขาได้สุขแต่เราได้ทุกข์ นี่ก็ไม่ใช่นำออกเพื่อความสิ้นทุกข์, เพราะฉะนั้น รวมความลงก็คือ ความที่ไม่ทำตัวเองให้เป็นทุกข์ หรือไม่ทำตัวเองให้เป็นคนชั่ว ไม่ทำผู้อื่น

ให้เป็นทุกข์ หรือ ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน, ถ้าความเห็นเช่นนี้ร่วมกัน แล้วก็อยู่ด้วยกันเป็นสุข. เพราะฉะนั้น ทิฏฐิสามัญญตา ความเสมอกันด้วยทิฏฐิ คือความเห็นที่นำไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ จึงเป็นสาราณียธรรม อีกอย่างหนึ่ง เป็นข้อที่ ๖.

รวมความว่า ภิกษุเข้าไปตั้งเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรมต่อกันและกัน เป็น ๓ เฉลี่ยลาภที่ได้มาโดยชอบธรรมให้แก่กันและกันตามสมควรไม่ดูดาย เป็นข้อที่ ๕ มีศีลเสมอกัน มีทิฏฐิความเห็นที่นำออกจากทุกข์หรือความสิ้นทุกข์โดยชอบเสมอกันอีก ๒ จึงเป็นสาราณียธรรม ๖.

๒๗/๒๓ ก.ย. ๒๔๖๓

หมวด ๗

อปริหานิยธรรม ๗

วันนี้ว่าถึง อปริหานิยธรรม ธรรมเป็นที่ตั้งของความไม่เสื่อม หรือธรรมไม่เป็นที่ตั้งของความเสื่อม. ธรรมเหล่านี้มีเนื้อความเข้าใจง่ายอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ไม่ต้องอธิบายมาก.

ข้อที่ ๑ หมั่นประชุมกัน เพื่อช่วยกันพิจารณาจัดทำกิจการของหมู่ที่จะพึงทำ นี่เห็นได้แล้วว่าไม่เป็นที่ตั้งของความเสื่อม หรือเป็นที่ตั้งของความไม่เสื่อม.

ข้อที่ ๒ เมื่อประชุม ก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุม ก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ ข้อนี้ความชัด เห็นได้ง่ายอยู่แล้ว เพราะถ้าไม่พร้อมเพรียงกันเช่นนั้น ก็เป็นทางเสื่อม ต่อเมื่อพร้อมเพรียงกัน จึงเป็นทางเจริญ.

ข้อที่ ๓ ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติ ไม่ถอนสิ่งที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้. นี้ว่าถึงพระบัญญัติได้แก่วินัยหรือสิกขาบท, พึงพิจารณาดู พระบัญญัติหรือพระวินัยหรือสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ แยกออกเป็นสอง คือ อาทิพรหมจริยกา พระบัญญัติที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ หมายความว่า พระบัญญัติที่ไม่ควรจะล่วงจริง ๆ ไม่สักแต่ว่าเป็นธรรมเนียมประเพณีอย่างหนึ่ง, อภิสมาจาร พระบัญญัติเพียงแต่ให้ประพฤติยิ่งหรือความประพฤติดีตาม

คราวตามสมัย หรือตามความนิยมของคนอย่างหนึ่ง, พระบัญญัติที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ คือมีโทษจริง ๆ นั้น ถ้าได้ทรงบัญญัติลงไปแล้ว ยังอ่อนอยู่ ทรงบัญญัติให้แรงขึ้น, ส่วนที่เป็นแต่เพียงอภิสมาจาร ถ้าทรงบัญญัติไว้แล้วแรงไป ก็ผ่อนลงมาให้เบาจนถึงอาจไม่สำเร็จประโยชน์เดิมได้ เช่นห้ามไม่ให้ภิกษุนอนร่วมกับอนุปสัมบันในห้องเดียวกัน, ภายหลังเมื่อมีสามเณรขึ้น ทรงอนุญาตให้นอนร่วมกับสามเณรซึ่งเป็นอนุปสัมบันเหมือนกันได้เพียง ๒-๓ คืน. ในที่นี้พึงพิจารณาว่า อนุปสัมบันมี ๒ ชะนิด ชะนิดหนึ่งคือสามเณรที่เป็นบรรพชิตด้วยกัน อีกชะนิดหนึ่งเป็นคฤหัสถ์ ชะนิดที่เป็นสามเณรเป็นบรรพชิตด้วยกัน ทรงอนุญาตให้นอนร่วมได้ ๒-๓ คืน, แต่เมื่อเรียกสามเณรเป็นอนุปสัมบัน ก็ทั่วไปถึงคฤหัสถ์ซึ่งเป็นอนุปสัมบันด้วย ความก็เลยทั่วกันไป.

ข้อที่ ๔ ภิกษุเหล่าใดเป็นประธานเป็นผู้ใหญ่ สงฆปิตโร เป็นบิดรของสงฆ์ สงฆปริณายกา เป็นผู้นำของสงฆ์. เคารพในสังฆบิดรในท่านผู้นำสงฆ์ เชื่อฟังในถ้อยคำของท่าน ก็เป็น อปริหานิยธรรม. ทุก ๆ หมู่ต้องมีหัวหน้า. ถ้าไม่มีหัวหน้า ก็รวบรวมกันเป็นหมู่ไม่ติด, นี่เห็นกันได้ง่าย ๆ แล้ว เช่นในครอบครัวหนึ่ง ก็ต้องมีหัวหน้า, พึงพิจารณาดู. ถ้าไม่มีหัวหน้า เสมอกันได้หมด ครอบครัวนั้นก็ยุ่งเหยิงหมดตั้งอยู่ไม่ได้, ถ้ามีหัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ปกครอง, ครอบครัวนั้นก็อยู่กันด้วยดี; ในสงฆ์ก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีสังฆบิดรไม่มีสังฆปริณายก คือ ผู้นำ อยู่กันตามลำพัง, ใครจะทำอะไรเป็นอย่างไรก็ทำได้

จะไม่มีระเบียบ จะยุ่งเหยิงกันไปหมด, ถ้ามีหัวหน้ามีสังฆบิดร สังฆปริณายกที่ดี เป็นผู้ควบคุมแล้ว ก็อยู่กันเรียบร้อย, เพราะฉะนั้น จึงต้องมีสังฆบิดรสังฆปริณายก, แม้มี แต่ไม่เคารพนับถือ ไม่เชื่อฟัง ก็ยุ่งอีก. เมื่อเช่นนี้ ท่านผู้เป็นสังฆบิดรสังฆปริณายก ก็ต้องประพฤติตัวให้ดีให้สมกับเป็นสังฆบิดรสมเป็นสังฆปริณายก ให้เป็นที่เคารพนับถือเชื่อฟังของผู้ที่อยู่ด้วยกัน, เหมือนดังหัวหน้าของครอบครัว จะเป็นหัวหน้าที่ดีได้ ก็ต้องประพฤติดี, ถ้าหัวหน้าประพฤติไม่ดี, คนในครอบครัวก็ไม่เคารพนับถือ อยู่ด้วยกันไม่เรียบร้อยไม่เป็นสุข.

ข้อที่ ๕ ไม่ลุอำนาจแก่ความอยาก นี่เข้าใจง่ายแล้ว. ความอยากในที่นี้หมายถึงตัณหา, ตามธรรมดาคนเราอยากโน่นอยากนี่ อยากต่าง ๆ รวมลงในกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เพียงแต่ชาวบ้านลุอำนาจของตัณหาก็ยังไม่ดีไม่งาม ยิ่งเป็นบรรพชิตเป็นภิกษุลุอำนาจของตัณหา ทำตามอำนาจของตัณหา ยิ่งไม่ดีไม่งามมาก, เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนไม่ให้ลุอำนาจของตัณหา.

ข้อที่ ๖ ยินดีในเสนาสนะป่า, นี้ก็หมายถึงยินดีในกายวิเวก เพราะเสนาสนะป่า ก็หมายถึงเสนาสนะอันสงัดที่ประกอบด้วยวิเวก คือความสงัด.

เมื่อจัดวิเวกออกไป ท่านจัดออกเป็น ๓ คือ:-

กายวิเวก สงัดกาย ได้แก่อยู่ในเสนาสนะอันสงัด ไม่ให้เกลือนกล่นกังวลยุ่งเหยิงด้วยบุคคลกิจการงานต่าง ๆ.

จิตตวิเวก สงัดจิตต์ สงัดกายแล้วก็เป็นปัจจัยที่จะให้ถึงความสงัดจิตต์, จิตต์ของคนเราตามธรรมดาพุ่งซ่านไปรับอารมณ์ต่าง ๆ ที่เรียกว่า จิตตวิกเขป ความพุ่งซ่านของจิตต์, ถ้าทำจิตต์ให้สงบระงับด้วยมุ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียว ไม่ซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ กำจัดนีวรณ์ธรรมเครื่องกั้นจิตต์ไม่ให้บัลลุคุณความดีเสียได้ แม้ชั่วครู่ชั่วขณะ นี่เรียกว่าจิตตวิเวก สงัดจิตต์, ถ้าใครทำให้จิตตวิเวกความสงัดจิตต์เกิดขึ้น จะรู้จักรสของจิตต์ที่สงัดที่สงบเป็นสุขประณีตละเอียด ที่คนยังไม่ได้ทำให้บัลลุถึง นึกไม่เห็น. เพราะฉะนั้น คนที่ยังมีจิตต์อันหยาบอยู่ จึงต้องการความสุขในอารมณ์ต่าง ๆ ไม่รู้จักความสงบของจิตต์.

ความสงบสงัดจิตต์ ที่เรียกว่าจิตตวิเวกให้เกิดความสุขชั่วคราว เพราะยังไม่รู้ตามเป็นจริง. ทางพระพุทธศาสนาต้องการให้รู้ตามเป็นจริง. แต่จิตตวิเวกก็เป็นปัจจัยที่จะให้ได้รู้ตามเป็นจริง ดังที่พระพุทธเจ้าเคยทรงแสดงไว้ว่า พระองค์ทรงทำจิตต์ให้สงบระงับเป็นจิตตวิเวก ทรงน้อมจิตต์ที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวไปพิจารณา ก็ได้ทรงรู้จริงเห็นจริง.

อุปธิวิเวก สงัดจากอุปธิ กิเลสที่เข้ามาครอบงำจิตต์ท่านเรียกว่า อุปธิ แปลตามศัพท์ว่า เข้าไปทรง คือ กิเลสที่เข้าไปครอบงำจิตต์ให้อยู่ใต้อำนาจของกิเลส ถ้าเรียกตามภาษาบาลีก็เรียกว่า กิเลสอุปธิ หรือ กิเลสูปธิ อุปธิคือกิเลส โดยตรงอุปธิน่าจะได้แก่กิเลส เพราะแปลว่าเข้าไปทรง. แต่ว่าพระอาจารย์ท่านแสดงอุปธิไว้ ๔ คือ

ขันธอุปธิ. ขันธ์ก็ได้แก่ขันธ์ ๕ อันรวมเข้าเป็นกายอันนี้ เรียก

ว่าขันธอุปธิ หรือ ขันธูปธิ อุปธิคือขันธ์. ถ้าเอาขันธ์เป็นอุปธิ จะแปลว่าผู้เข้าไปทรงไม่ได้ จะต้องแปลว่าขันธ์ที่บุคคลเข้าไปยึดถือด้วยกิเลส, เพราะฉะนั้น ขันธ์จึงเป็นที่ยึดถือของอุปธิคือกิเลส นี่เองหนึ่ง.

กรรม คือกิจการที่บุคคลทำ. เมื่อบุคคลทำกิจการงานทางกาย ทางวาจา ทางใจ ก็ได้ผล, ผลก็เป็นที่ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง, บุคคลเข้าไปยึดกรรมคือการงานที่ทำว่าเป็นของเรา เราเป็นกรรม กรรมเป็นตัวตนของเราเช่นนี้, กรรมเป็นอุปธิ คือเป็นที่เข้าไปยึดอีกอย่างหนึ่ง เรียกกัมมอุปธิหรือกัมมูปธิ.

กาม หมายเอาวัตถุกาม คือวัตถุที่สัตว์ใคร่ รวมเข้าก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเรียกว่ากามคุณหรือกามารมณ์ (กาม + อารมณ์). คนหรือสัตว์เข้ายึดกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ด้วยกิเลสกาม), รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นกามคุณหรือกามารมณ์ ก็เป็นที่ยึดอีกชะนิดหนึ่ง จึงเรียกกามอุปธิหรือกามูปธิ.

แต่ถ้าโดยตรงแล้วกิเลสนั่นแหละ: กิเลสเข้าไปยึดขันธ์ ขันธ์ก็เป็นอุปธิ, กิเลสเข้าไปยึดกรรม กรรมก็เป็นอุปธิ, กิเลสเข้าไปยึดกาม กามก็เป็นอุปธิ. ถ้ากิเลสไม่เข้าไปยึด เพราะหมดกิเลสแล้ว, ขันธ์ก็คงเป็นขันธ์อยู่ ไม่เป็นที่ยึดของท่านผู้รู้ ผู้ไม่มีกิเลส, กรรมก็คงเป็นกรรมอยู่ แม้ท่านผู้รู้ก็ยังทำกรรมอยู่ แต่ท่านไม่ยึดกรรมและผลของกรรม. ส่วน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็มีประจำ

อยู่ในโลก, แต่ท่านผู้รู้เป็นผู้ไม่มีกิเลส ก็ไม่เข้าไปยึด รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็ไม่เป็นกามอปธิของท่านผู้รู้

กายวิเวก สงัดกาย เป็นปัจจัยแห่งจิตตวิเวก, จิตตวิเวก ความสงัดจิตต์ เป็นปัจจัยแห่งอุปธิวิเวก คือความสงัดจากอุปธิ. เมื่อจิตต์ไม่มีอุปธิแล้ว จิตต์ก็ปลอดโปร่ง เพราะรู้เห็นตามเป็นจริง. ทางพระพุทธศาสนาชั้นสูง จึงสอนให้สงัดจากอุปธิ เรียกว่าอุปธิวิเวก

ข้อที่ ๗ หวังให้เพื่อนสพรหมจารีหรือเพื่อนบรรพชิต คือภิกษุสามเณรผู้มีศีลเป็นที่รักซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่เป็นสุขด้วยกันทั้งหมด. ผู้มีศีลเป็นที่รัก คือผู้หนักอยู่ในศีลในวินัย, หวังใจว่า ท่านเช่นนั้นที่ยังไม่มา ก็ขอให้มา ที่มาแล้วก็ให้อยู่เป็นสุข. แต่ถ้าภิกษุไม่เป็นเปสละ คือไม่มีศีลเป็นที่รัก ประพฤติล่วงศีลหรือเรียกว่าทุศีล เรียกว่าอลัชชีไม่มีความอายเช่นนี้, ถ้าเข้ามาอยู่ก็ทำให้หมู่ยุ่งเหยิงเดือดร้อน - ไม่อยู่ในข้อที่หวัง; เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ท่านจึงให้ตั้งใจหวังว่าภิกษุที่มีศีลเป็นที่รัก คือผู้มีศีลอันดี ยังไม่มา ก็ขอให้มา ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข, นี่เป็นอปริหานิยธรรม ธรรมที่เป็นที่ตั้งของความไม่เสื่อม หรือธรรมไม่เป็นที่ตั้งของความเสื่อม, เห็นได้ง่าย ๆ เข้าใจได้ง่าย ๆ.

รวมเป็นอปริหานิยธรรม ๗ ข้อ. ธรรม ๗ ข้อเหล่านี้ จักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายจักตั้งอยู่ในธรรม ๗ ข้อเหล่านี้

เพียงใด ก็หวังได้ว่ามีความเจริญผ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย เพียงนั้น.

๒๘, ๒๙/๒๓,๒๔ ก. ย. ๘๓

อริยทรัพย์ ๗

จะกล่าวถึงธรรมะ คือ อริยทรัพย์ ๗, ว่าถึงทรัพย์ก่อน ทรัพย์ที่เราเรียกกันนี้ มาจากภาษาบาลีว่า ทัพพะ ภาษาสันสกฤตว่า ทฺรวฺย ไทยเราแปลงตัว ว เป็น พ จึงเป็น ทรัพยะ, แต่ศัพท์ภาษาบาลีมีหลายอย่าง ธนะ ก็แปลว่าทรัพย์ ที่เราเรียกว่า, ธนบัตร คือใบทรัพย์ แผ่นทรัพย์ หมายถึงของที่จะพึงสงวน, วิตฺต สันสกฤต ก็เป็น วิตฺต แต่ไทยเราใช้ว่า วิตร เราก็แปลว่า ทรัพย์ หมายถึงของที่ทำให้ปลื้มใจ, นิธิ เราก็แปลกันว่าทรัพย์ หมายถึงของที่จะพึงเก็บงำไว้ หรือฝั่งไว้, แต่ในทางภาษาไทยเรียกว่าทรัพย์อย่างเดียว เพราะอรรถคือเนื้อความก็ลงกัน. พระพุทธเจ้าทรงแสดงทรัพย์ ๒ อย่างคือ โภคทรัพย์ อย่างหนึ่ง อริยทรัพย์ อย่างหนึ่ง.

โภคทรัพย์ คือของที่จะพึงบริโภค เป็นเครื่องทำนุบำรุงกาย จำแนกออกได้หลายชะนิด, ทรัพย์โดยตรงได้แก่บัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้, เพราะกายจะเป็นไปได้ก็ต้องอาศัยบัจจัย ๔ นี้ ถ้าขาดบัจจัย ๔ อยู่ไม่ได้. จึงเรียกว่า ทรัพย์โดยตรง อีกอย่างหนึ่งทรัพย์โดยอ้อมได้แก่ เงินทอง หรือ เงินตรา ทองตรา ที่บัญญัติขึ้นใช้เป็นมาตราสำหรับแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน, เงินทองตามธาตุเดิม และ เงินตรา ทองตรา ที่บัญญัติขึ้นใช้เหล่านี้ ไม่ใช่เป็นทรัพย์โดยตรง, เพราะจะเอานุ่งห่มก็ไม่ได้ จะกินก็ไม่ได้ จะทำเป็นที่อยู่อาศัยก็ไม่ได้ แก้ไข้ก็ไม่ได้ ต้องเอาของเหล่านี้มาจับจ่ายซื้อหา

ทรัพย์โดยตรง คือ ปัจจัย ๔ อีกทีหนึ่ง, ทรัพย์เหล่านี้จึงได้ชื่อว่า ทรัพย์โดยอ้อม. อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า อติเรกทรัพย์ ทรัพย์ที่เกินกว่าจำเป็น หรือทรัพย์ที่เหลือเฟือ เช่น ของเล่น เครื่องประดับร่างกาย เครื่องประดับบ้านเรือน สิ่งเหล่านี้ถึงไม่มีก็ไม่เป็นอะไร, แต่คนก็ต้องการ แสวงหามาใช้เป็นเครื่องประดับ จึงเรียก อติเรก–ทรัพย์ ทรัพย์ที่เกินกว่าจำเป็น. อีกอย่างหนึ่ง องคสมนิธิ องค หมายถึง ส่วนหนึ่ง ๆ ของร่างกาย เช่น ศีรษะ เป็นองค์อันหนึ่ง มือเป็นองค์อันหนึ่ง เท้าเป็นองค์อันหนึ่ง ตา หู จมูก เป็นองค์อันหนึ่ง ๆ หมายความว่าส่วนหนึ่ง ๆ ของกาย รวมกันเข้าเป็นกายซึ่งเป็นส่วนรวม ท่านเรียกว่า อวยวะ ก็มี, ทรัพย์ที่เสมอกับอวยวะ คือ องค์ได้แก่ความรู้ที่เรียนไว้ และความสามารถที่จะทำกิจการงานได้ เช่น ความรู้หนังสือ สามารถจะเขียนหนังสือแต่งหนังสือได้ ความรู้ในการช่างต่าง ๆ สามารถจะทำสิ่งของที่ตนรู้ตนสามารถได้ นี่ชื่อว่าทรัพย์เสมอด้วยองค์ คือ อวยวะ, เพราะว่าเมื่อองค์อวยวะสามารถที่จะใช้ได้ ก็ใช้ให้ทำกิจการงานให้สำเร็จเป็นสิ่งของต่าง ๆ ที่ต้องการได้, แต่ถ้าองค์อวยวะคือร่างกายชำรุดทรุดโทรมหมดความสามารถก็ใช้ทำกิจการงานที่ตนรู้ไม่ได้ จึงเรียกว่าทรัพย์เสมอด้วยองค์อีกอย่างหนึ่ง, ทรัพย์เหล่านี้ที่เป็นของใช้ทำนุบำรุงร่างกายให้เป็นไปจึงได้เรียกว่า โภคทรัพย์ ทรัพย์ที่พึงบริโภค.

อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า อริยทรัพย์ ทรัพย์อันประเสริฐ หรือทรัพย์ของพระอริยะ เป็นเครื่องทำนุบำรุงจิตต์, จิตต์ที่ไม่มีทรัพย์

เป็นเครื่องทำนุบำรุง ก็ว้าเหว่เปล่าเปลี่ยวเคว้งคว้าง อยู่ไม่เป็นสุข แต่ถ้ามีอริยทรัพย์ เป็นเครื่องทำนุบำรุงอยู่กับตัว, จิตต์ก็ไม่ว้าเหว่เปล่าเปลี่ยวเคว้งคว้าง, อริยทรัพย์ในที่นี้ท่านแสดงไว้ ๗ คือ สัทธา สีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ ปัญญา เรียก อริยทรัพย์ ๗, แต่บางแห่งท่านแสดงเพียง ๕ คือ สัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา ยก หิริโอตตัปปะ ออกเสีย เรียกว่า อริยทรัพย์ ๕.

สัทธา แปลตรง ๆ ก็แปลว่าความเชื่อ แต่จะว่าตามหลักในพระบาลี ที่ปรากฏเป็นพระพุทธภาษิตแสดงไว้อย่างเดียว คือ ตถาคต-โพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต อันหมายความถึงพระพุทธเจ้า, แต่ว่าพระอาจารย์ท่านแสดงออกไปอีก ๓ คือ:—

กัมมสัทธา เชื่อกรรม คือ กิจการงานที่บุคคลทำว่า ทำดีก็ให้ผลดี ทำชั่วก็ให้ผลชั่วอย่างหนึ่ง.

วิปากสัทธา เชื่อวิบาก คือ ชื่อผลที่สุกมาจากกรรม เช่นผลที่ดีก็สุกมาจากกรรมที่ดี ผลที่ชั่วก็สุกมาจากกรรมที่ชั่ว ศัพท์ว่า วิบาก นี้ ภาษาบาลีแปลว่า สุก หรือ สุกวิเศษ หมายถึงว่า ต่อเนื่องมาจากเหตุ เป็นส่วนผล หรือ ผล, ที่เราเรียกว่าผลไม้เพราะเป็นส่วนที่ผลิตออกมา, วิบากหรือผล หมายความอย่างเดียวกัน. แต่คนไทยเข้าใจอีกอย่างหนึ่งก็มี คือ วิบากหมายถึงลำบาก ลำบากยากเข็ญอย่างไร เราก็เรียกว่าวิบาก นี่ผิดเรื่องผิดราว แต่ก็นิยมใช้กันไป ในที่นี้วิบากหมายถึงผลที่สุกมาจากกรรม, วิปากสัทธา เชื่อผลที่สุกมาจากกรรมว่าผลที่ดีมาจากกรรมที่ดี ผลที่ชั่วมาจากกรรมที่ชั่ว นี่อีกอย่างหนึ่ง.

กัมมัสสกตาสัทธา, กัมม ก็กรรม กัมมัสสกะ มีกรรม เป็นของ ๆ ตน กัมมัสสกตา ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน รวมกันเข้าเป็น กัมมัสสกตาสัทธา, เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน หมายความว่า ทั้งเหตุ ทั้งผล รวมลง ที่คน, เมื่อคนทำเหตุคือกรรมดี ก็เผล็ดผลดี กรรมและผลที่ดีก็รวมลงอยู่ที่บุคคล, เมื่อบุคคลทำกรรมที่ชั่ว เผล็ดผลที่ชั่ว เหตุผลที่ชั่วก็รวมลงที่บุคคล, จึงเรียกว่า กัมมัสสกตา ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน. เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ชื่อว่า กัมมัสสกตา-สัทธา อีกอย่างหนึ่ง.

รวมเป็น ๓, เป็น ๔ ทั้ง ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต. นักท่านแยกออกไปเป็น ๔, แต่เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่ารวมกันได้ คือเมื่อเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต ก็ต้องเชื่อคำสั่งสอนของพระตถาคต. คำสั่งสอนของพระตถาคตก็แสดงกรรม แสดงวิบาก คือ ผล และแสดงว่าทั้งกรรมทั้งวิบากก็รวมลงที่บุคคล. เพราะฉะนั้น เชื่อกรรม เชื่อวิบาก เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ก็รวมอยู่ในตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตนั่นเอง. และความเชื่อนั้นท่านก็แยกออกเป็นชะนิด แล้วแต่เหตุ:

เชื่อตามคำเขาบอกเล่า ได้ฟังเกิดความรู้ขึ้น ความรู้นั้นเรียกว่า สุตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดแต่การฟัง, ความเชื่อที่เกิดเพราะปัญญาที่สำเร็จมาแต่การฟัง ไม่ได้พิจารณาสอบสวนเลือกฟั้นให้แน่นอน ท่านจัดว่าเป็น อธิโมกข์ คือน้อมใจเชื่อไปตาม เช่นเขาบอก

ว่ากาขาวมีที่นี่ที่นั่นก็เชื่อ หรือเขาบอกว่านกยางดำก็เชื่อ เช่นนี้ไม่เป็นสัทธาแท้. แต่ "เชื่อ" ตามศัพท์ก็ว่า สัทธา สัทธาเช่นนี้ท่านเรียกว่า อธิโมกข์ คือน้อมใจเชื่อไป นี่อย่างหนึ่ง.

พิจารณาด้วยตัวเอง จับเหตุจับผลมาพิจารณาจนเห็นจริง เกิดความรู้ขึ้น ความรู้นั้นเรียกว่า จินตามยปัญญา ปัญญาที่สำเร็จด้วยความคิด. ความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากจินตามยปัญญา เป็นสัทธาความเชื่อ แต่ว่าไม่แน่ ไม่มั่นคง เพราะบางคราวคิดพิจารณาสอบสวน เห็นอย่างหนึ่งก็เชื่อไปอย่างหนึ่ง ต่อมาพิจารณาสอบสวนเห็นเปลี่ยนแปลงไปแล้วก็เชื่อไปอีกอย่างหนึ่ง, เพราะฉะนั้น สัทธาความเชื่อเช่นนี้จึงเป็น จลสัทธา ความเชื่อที่หวั่นไหวได้.

ภาวนา การทำให้มี ให้เป็น ให้เกิดขึ้น และเกิดความรู้ขึ้นตามที่ทำให้มี ให้เป็น เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่สำเร็จเพราะภาวนา, สัทธา ความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากภาวนามยปัญญานี้เป็น อจลสัทธา เชื่อแน่นอนไม่หวั่นไหว, เทียบตัวอย่างได้เช่น เขาบอกว่าไฟร้อน เราได้ยินเกิดความรู้ขึ้น ความรู้นั้นเป็นสุตามยปัญญา เชื่อตามนั้นไม่ได้พิจารณาจึงเป็นอธิโมกข์, พิจารณาดูอาการของไฟที่เผาเชื้อ ร้อน ไหม้ อะไรต่าง ๆ ทำให้เป็นถ่านเป็นเถ้า แล้วก็มอดหมดไป, พิจารณาจับเหตุจับผลเช่นนี้ ก็ดูท่าว่าจะร้อนจริง ๆ จึงทำให้เป็นเช่นนั้น. ความรู้ที่เกิดจากพิจารณาเช่นนั้น เป็นจินตามยปัญญา, เชื่อที่สืบเนื่องมาจากจินตามยปัญญาจึงเป็นจลสัทธา เพราะไม่แน่ เป็นแต่พิจารณาจับเหตุจับผลเท่านั้น. ต่อเมื่อเอามือทีมไฟเข้า หรือ

ไฟลนมือเข้า เป็นภาวนา, ปัญญาความรู้ที่เกิดขึ้นเรียกว่า ภาวนามยปัญญา. ความเชื่อที่สืบมาจากภาวนามยปัญญา จึงจัดเป็น อจลสัทธา เชื่อที่แน่นอนไม่หวั่นไหว นี่อย่างหนึ่ง.

สีล ตามศัพท์แปลว่า ปกติ หมายความว่า คนที่มีจิตต์เป็นปกติ ไม่ถูก โลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำ และชักไปทำชั่วทำผิด จิตต์ก็เป็นปกติ เมื่อจะทำอะไรทางกายด้วยจิตต์ที่เป็นปกติ ก็ไม่ทำกายทุจจริต เมื่อจะพูดอะไรทางวาจา ก็ไม่พูดวจีทุจจริต เมื่อคิดเรื่องราวอะไรทางใจ หรือทางมนะ ก็ไม่คิดเป็นมโนทุจจริต-เพราะฉะนั้น ใจจึงเป็นสีล, ทำทางกาย กายก็เป็นสีล, ทำทางวาจา วาจาก็เป็นสีล, คิดทางมนะ มนะก็เป็นสีล, แต่ถ้า โลภะ โทสะ โมหะ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นครอบงำจิตต์ ก็ทำให้คิดอยากได้ ให้คิดล้างผลาญ ให้หลงงมงาย ที่นี้เสียปกติ จิตต์ก็วิปริต เสียสีลภายในทางใจ เมื่อสีลทางใจเสียไปแล้ว ทำอะไรทางกายด้วยอำนาจ โลภะ โทสะ โมหะ ก็เป็นกายทุจจริต พูดทางวาจาก็เป็นวจีทุจจริต คิดทางมนะก็เป็นมโนทุจจริต โดยตรงเป็นเช่นนี้. แต่เมื่อมุ่งเอาอาการที่ปรากฏ ก็คือทางกาย ทางวาจา, เพราะทางใจคนอื่นรู้ด้วยไม่ได้ รู้ได้แต่ตัวเอง, คนที่เว้นจากทำชั่วทางกายก็เป็นสีลทางกาย, เว้นชั่วทางวาจาก็เป็นสีลทางวาจา, คนที่รักษาสีลกันอยู่โดยมาก รักษาสีลทางกายวาจา ไม่ถึงใจ แต่ถึงเช่นนั้นก็ยังดีกว่าไม่มีเสียเลย, ถึงใจจะไม่เป็นปกติเป็นสีลแท้ แต่กายก็ไม่ทำทุจจริต วาจาไม่พูดทุจจริต ยังดีกว่าทำกาย-ทุจจริต พูดวจีทุจจริต, เมื่อรักษาสีลทางกาย ทางวาจา ไปจนเคือน

ใจ สกิดใจ ให้ใจสงบจาก โลภะ โทสะ โมหะ ได้แม้ชั่วครู่ชั่วขณะ นี่เป็นสีลทางใจ เป็นสีลแท้.

หิริ โอตตัปปะ เคยแสดงมาแล้ว[๑].

สุตะ การฟัง หมายถึงการเล่าเรียนทั้งหมด เพราะแต่ก่อนการเรียน เมื่อยังไม่ได้ใช้หนังสือแพร่หลาย หรือคนยังไม่รู้หนังสือกัน ท่านสอนกันด้วยปาก ฟังกันด้วยหู การฟังจึงเรียกว่า สุตะ, สุตะ ก็แปลว่า ฟัง, เมื่อฟังมาก ๆ ก็คือเรียนมาก ๆ จึงเรียกว่า พหุสุตะ ฟังมาก หรือ พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ฟังมาก นี่อย่างหนึ่ง.

จาคะ การสละบริจาค, ศัพท์ว่า จาคะ เราแปลเป็นภาษาไทยว่าสละ ถ้าแปลว่าบริจาค, บริจาคนั้นก็มาจาก ปริจาค สละรอบ ภาษาบาลีนั่นเอง. ทางพระพุทธศาสนาแยกเป็น ๒: เป็น ทาน ที่เรียกว่าการให้ อย่างหนึ่ง เป็น จาคะ การสละบริจาคอีกอย่างหนึ่ง. ถ้ามาศัพท์ เดียว คือหมวดธรรมอันใดมีทานอันเดียวก็นับ จาคะ เข้าอยู่ในทานด้วย, หมวดใดมีจาคะอันเดียว ก็นับ ทาน รวมเข้าด้วย, แต่หมวดใดมีทั้งทานทั้งจาคะ ก็แยกทานออกเป็นอย่างหนึ่ง จาคะออกเป็นอย่างหนึ่ง.

ทาน หมายถึงวัตถุที่จะพึงให้ก่อน, วัตถุที่จะพึงให้ท่านแยกออกไปเป็นทรัพย์ คือสิ่งของภายนอก ผ้านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย, ยาแก้โรคหรือเงินทอง เหล่านี้เป็น วัตถุทาน วัตถุที่จะพึงให้อย่างหนึ่ง. ช่วยทำกิจการงานของเขาให้สำเร็จไป เรียกว่าให้กำลังกาย หรือ

---

๑. ดูในหมวด ๒ ในหน้า ๗๘.

ช่วยพูดกิจการงานของเขาให้สำเร็จ เรียกว่าให้กำลังทางวาจา, กำลังกาย กำลังวาจาก็เป็นวัตถุทาน เป็นสิ่งที่จะพึงให้อีกอย่างหนึ่ง, ช่วยคิดกิจการงานให้เขาได้สำเร็จ, การคิดกิจการงานให้เขาสำเร็จนี้เป็นวัตถุทาน สิ่งที่จะพึงให้อีกอย่างหนึ่ง. ให้ปัญญา เช่นแนะนำสั่งสอนผู้อื่นที่ยังไม่รู้ให้รู้ แนะให้มีความคิดความรู้ ปัญญาจึงนับเป็นวัตถุทานอีกอย่างหนึ่ง. ให้กำลังทรัพย์ก็ตาม ให้กำลังกายกำลังวาจาก็ตาม ให้กำลังความคิดก็ตาม ให้ปัญญาให้ความรู้ก็ตาม ด้วยมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับ ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้รับ เรียกว่าทาน, เช่นคนต้องการอะไรก็ให้สิ่งนั้น ให้สำเร็จประโยชน์ หรือเขาไม่ได้บอก แต่เราเห็นว่าจะสำเร็จประโยชน์อะไรแก่เขา ก็ให้สิ่งนั้นแก่เขา นี่ก็เป็น ทาน มุ่งผู้รับ.

ส่วน จาคะ มุ่งตัวเอง ปรารภถึงตัวเอง ตัวเองจะทำอย่างไรถึงจะดี มุ่งเช่นนั้นแล้วสละบริจจาคะอะไรก็ตามออกไป ด้วยมุ่งจะช่วยตัวเองให้เป็นคนดี เป็นจาคะ ท่านแสดงไว้ว่า พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาองค์ คือ อวยวะ นี่อย่างหนึ่ง พึงสละองค์อวยวะเพื่อรักษาชีวิต นี่อย่างหนึ่ง พึงสละทั้งองค์อวยวะทั้งทรัพทั้งชีวิตเพื่อรักษาธรรมะ นี่อย่างหนึ่ง, นี่เป็นจาคะ คนที่มีทรัพย์อยู่ เมื่อมีโรคภัยไข้เจ็บเกิดขึ้นแก่อวยวะ ต้องการรักษาอวยวะ สละทรัพย์ไปเพื่อรักษา นี่เพื่อประโยชน์แก่ตัว ก็เป็นคุณชะนิดหนึ่ง, อวยวะที่จำต้องเสีย จำต้องสละตัดทิ้ง เพื่อรักษาชีวิตไว้ มุ่งชีวิตเป็นใหญ่ สละอวยวะส่วนที่เสียอันใดอันหนึ่งออกไป นี่ก็เป็นจาคะ, ระลึกถึงธรรม

คือความถูกต้องหรือสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ยอมเสียธรรม ยอมสละทั้งทรัพย์ ทั้งองค์อวยวะ ทั้งชีวิต นี่ก็เป็นจาคะ, เช่นทหารสละชีวิตเพื่อต่อสู้ข้าศึก นี่ก็เป็นจาคะ. พระเจ้าแผ่นดินที่มุ่งความเจริญแก่บ้านเมือง เมื่อถึงคราวจำเป็นจะต้องสละพระชนม์ชีพก็สละ นี่ก็เป็นจาคะ, พระพุทธเจ้าทรงสละพัสดุสิ่งของทรัพย์สมบัติทั้งหมด นี่เป็นจาคะโดยตรง.

ปัญญา ความรู้ ก็รู้เพราะฟัง ซึ่งเรียกว่า สุตามยปัญญา รู้เพราะคิดที่เรียกว่า จินตามยปัญญา รู้เพราะทำให้มีขึ้นซึ่งเรียกว่า ภาวนามยปัญญา.

ธรรมเหล่านี้เป็นทรัพย์อย่างหนึ่ง ๆ และเรียกว่า อริยทรัพย์ เป็นเครื่องทำนุบำรุงใจ. ถ้าใจมีอริยทรัพย์นี้อยู่แล้ว ใจก็อุ่นหนาฝาคั่ง แม้จะตายก็ไม่เปล่าเปลี่ยวใจ เพราะรู้สึกว่ามีทรัพย์อยู่ในใจ เป็นเครื่องบำรุงใจ, คนที่ไม่มีทรัพย์เป็นเครื่องทำนุบำรุงใจ ไปที่ไหนก็ว้าเหว่เดือดร้อน ถ้ารู้สึกว่ามีทรัพย์อยู่ในใจแล้วอุ่นใจ เมื่อจะตายก็อุ่นใจ เชื่อว่าเมื่อตายแล้วก็จะไปสู่สุคติ, พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า คนที่ยังไม่ทำทรัพย์ทั้งสองอย่างคือ โภคทรัพย์และอริยทรัพย์ที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิด ที่เกิดขึ้นแล้วก็ไม่ทำให้เจริญ ชื่อว่า เป็นผู้มีตาบอดทั้งสองข้าง, คนที่ทำโภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิดให้เกิด แต่ไม่ทำอริยทรัพย์ให้เกิด เรียกว่า ผู้มีตาบอดข้างเดียว คือในทางที่แสวงหาโภคทรัพย์บำรุงกายได้ แต่ไม่มีตาที่จะแสวงหาอริยทรัพย์เป็นเครื่องทำนุบำรุงจิตต์. ต่อเมื่อทำโภคทรัพย์และอริยทรัพย์ที่ยังไม่เกิด

ให้เกิด ทำโภคทรัพย์และอริยทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญ จึงจะชื่อว่ามีตาดีทั้งสองข้าง.

๕/๒๒ ส. ค. ๕๐

สัปปุริสธรรม ๗

สัปปุริสธรรม แปลว่า ธรรมของสัตบุรุษ หมายความว่า สัตบุรุษ หรือ สัปปุริส ท่านมีธรรมเหล่านี้อยู่ สัปปุริสธรรม มี ๗ ข้อ :–

ข้อ ๑ **ธัมมัญญู** หรือ **ธัมมัญญุตา**, ข้อ ๒ **อัตถัญญู** หรือ **อัตถัญญุตา**, ควรแสดงคู่กันไป.

ศัพท์ว่า **ธัมมัญญู** เป็นคุณศัพท์ แปลว่า ผู้รู้ธรรม เมื่อเอา ตา ต่อท้ายคำคุณศัพท์ให้เป็นนามขึ้น เรียกว่า **ธัมมัญญุตา** ความเป็นผู้รู้ธรรม, อัตถัญญู เป็นคุณศัพท์ แปลว่า ผู้รู้อรรถ เมื่อทำให้เป็นนามก็เติม ตา เข้าข้างท้ายเป็น **อัตถัญญุตา** ความเป็นผู้รู้อรรถ. ธรรม กับ อรรถ นี้เป็นคู่กัน. อย่างหนึ่ง ท่านแสดงว่า ธรรมเป็นเหตุ อรรถเป็นผล, **ธัมมัญญุตา** ก็คือ ความเป็นผู้รู้เหตุ. อัตถัญญุตา ก็คือ ความเป็นผู้รู้ผล, เพราะความเป็นไปของคนทั่ว ๆ กัน เป็นไปตามเหตุผล มีเหตุกับผลเนื่องถึงกัน. แต่ในพระบาลีท่านแสดงว่า **ธัมมัญญู** รู้ธรรม คือ รู้พระพุทธศาสนามีองค์ ๙[๑] รวมความก็คือรู้ข้อธรรมอย่างหนึ่ง ๆ หรือหมวดหนึ่ง ๆ

---

๑. สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทัลละ รวมเรียกว่า นวังคสัตถุสาสน แปลว่า คำสั่งสอนของพระศาสดามีองค์ ๙.

เรียกว่า **ธัมมัญญู** รู้ธรรม, อรรถ หมายเอาเนื้อความของธรรม เพราะถ้ารู้แต่ข้อธรรมข้อหนึ่ง ๆ หรือหมวดหนึ่ง ๆ แล้ว ไม่เข้าใจเนื้อความ ก็ปฏิบัติไม่ถูกทำไม่ถูก เช่นกฎหมายเขาก็มีโค้ต แสดงเนื้อความออกไปอีก รู้จักเนื้อความของธรรมข้อหนึ่ง ๆ เป็น **อัตถัญญู.** เช่นเราได้เรียนมาว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง แล้วเราถือตามนั้น ทีนี้เราจะทำอะไรก็ทำได้หมด เพราะไม่เที่ยงหมด จะให้ทำชั่วก็ได้ ทำดีก็ได้ เพราะไม่เที่ยงทั้งนั้น นี่เป็นความเข้าใจผิด เพราะไม่รู้อรรถ, รู้อรรถท่านหมายความว่า ให้ผู้พิจารณารู้ว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เพราะเกิดแล้วก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปและดับไป เพื่อจะได้ไม่ยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเขาอย่างจริงจัง แต่ให้เป็นผู้รู้, ไม่ใช่หมายความว่าทำอะไรได้ทั้งหมดไม่มีดีไม่มีชั่ว, เพราะฉะนั้น รู้เนื้อความของธรรมข้อหนึ่ง ๆ ว่า หมายความว่าอย่างนั้น ๆ นี่เป็น **อัตถัญญู,** พระบาลีแสดงว่า รู้ว่านี่เป็นอรรถ คือเนื้อความของธรรมข้อนี้ ๆ เป็น อัตถัญญู รู้อรรถ. เพราะฉะนั้น **ธัมมัญญู** ผู้รู้ธรรม หรือ **ธัมมัญญุตา** ความเป็นผู้รู้ธรรม กับ **อัตถัญญู** ผู้รู้เนื้อความ หรือ **อัตถัญญุตา** ความเป็นผู้รู้เนื้อความ จึงเป็นคู่กัน จะรู้แต่อรรถคือเนื้อความ แต่ไม่รู้ธรรมคือข้อความ ก็เป็นไปไม่ได้, เพราะเมื่อไม่รู้ข้อความ จะรู้เนื้อความอย่างไร. คนเรียนตำราท่องจำได้แต่ไม่เข้าใจเนื้อความ สอบไล่ก็ตก นี่เพราะรู้แต่ธรรม ไม่รู้อรรถ. เพราะฉะนั้น **ธัมมัญญุตา** ความเป็นผู้รู้ธรรม **อัตถัญญุตา** ความเป็นผู้รู้อรรถ จึงเป็นหลักสำคัญข้อต้นขั้นต้น,

ข้อ ๓ อัตตัญญู รู้ตน หรือ อัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้ตน รู้ตนนั้นอย่างไร ? ถ้าจะรวมเอาร่างกายก้อนนี้เป็นตน ก็มุ่งเอาส่วน, ที่เป็นผลที่เกิดมาแล้วและเป็นอยู่ ไม่รู้ว่าเราเองดีหรือชั่วอย่างไร รู้ได้แต่เป็นก้อนเป็นดุ้นเท่านั้น เช่นนี้ท่านไม่เรียกว่ารู้ตน, รู้ตนท่านหมายถึงว่า รู้ว่าตนเป็นอย่างไร คือเป็นคนดีหรือคนชั่ว และดีหรือชั่วแค่ไหนเป็นอย่างไร ให้พิจารณาดูตัวให้รู้ตามความเป็นจริง, ในพระบาลีแสดงไว้ว่า รู้ว่าเราเป็นผู้มี สัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา ปฏิภาณ เพียงเท่านี้ ๆ, นี่หมายเอารู้ทางดี, ถ้ากลับกันเป็นทางชั่ว ก็รู้ว่า เราไม่มีสัทธา ไม่มีสีล ไม่มีสุตะ ไม่มีจาคะ ไม่มีปัญญา ไม่มีปฏิภาณเท่านี้ ๆ, รู้เช่นนี้ชื่อว่ารู้ตน. เช่นในบัดนี้เราบวชอยู่ก็รู้อยู่ว่า เราเป็นผู้บวช, เมื่อเราบวชอยู่ มีหน้าที่ ที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมวินัยอย่างไร ก็ตรวจดูให้รู้ว่าเราปฏิบัติอยู่เพียงไรเท่าไร หรือไม่ได้ปฏิบัติ, รู้เช่นนี้เรียกว่า อัตตัญญู หรือ อัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้ตน.

ข้อ ๔ มัตตัญญู รู้ประมาณ หรือ มัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้ประมาณ. ประมาณหมายเอาพอเหมาะพอดี เช่นจะทำอะไรก็ทำให้พอเหมาะพอดี จะรับปัจจัย ๔ จะบริโภคปัจจัย ๔ ก็ให้รู้จักประมาณว่าควรรับเพียงเท่านั้น ควรบริโภคเท่านั้น ควรจ่ายแจกเท่านั้น, รู้จักความพอเหมาะพอดีในการรับ ในการใช้ ตลอดถึงทำอะไรให้พอเหมาะพอดี เรียกว่า มัตตัญญู ผู้รู้ประมาณ หรือ มัตตัญญุตา ความเป็นผู้รู้ประมาณ.

ข้อ ๕ กาลัญญู ผู้รู้กาล หรือ กาลัญญุตา ความเป็นผู้รู้กาล. กาลในที่นี้หมายเอาเวลาหรือควร เช่นในวันหนึ่งก็มี เวลา

เช้า หรือ กาลเช้า กาลสาย กลางวัน บ่าย เย็น กลางคืน เป็นต้น, เวลาใดควรทำอะไร ก็ทำให้เหมาะกับคราวกับสมัย, เช่นในคราวที่เขาพังเทศน์กัน หรือ เขาพังสอน จะไปท่องหนังสือขึ้นในเวลานั้น นี่เรียกว่า **อกาลัญญู** ไม่รู้จักกาล, หรือเวลาที่เขาท่องหนังสือกัน เราต้องการให้เงียบให้หยุดพังก็ไม่สมควร, เวลาท่องปาฏิโมกข์ต้องตั้งความสงบนิ่งนั่งฟัง แต่ถ้าไปพูดเรื่องอะไรขึ้น เป็นการแสดงความไม่เคารพต่อการพังปาฏิโมกข์ นี่ก็เป็นอกาลัญญู ไม่รู้จักกาล, รวมความว่าเวลาใดควรทำอะไร ก็ทำอย่างนั้นให้เหมาะกับคราว ให้เหมาะกับสมัย จึงเป็น **กาลัญญู** ผู้รู้กาล หรือ **กาลัญญุตา** ความเป็นผู้รู้กาล.

ข้อ ๖ **ปริสัญญู** ผู้รู้ปริสะ หรือ **ปริสัญญุตา** ความเป็นผู้รู้ปริสะ. ศัพท์ว่า **ปริสะ** นี้ ภาษาสันสกฤตเรียก **ปริษท** เรามาเรียกกันว่า **บริษัท** ตามภาษาสันสกฤต, แต่ภาษาบาลีท่านเรียก **ปริสะ** หรือ **ปริสา**, ในที่นี้หมายเอาชั้นของคน คือคนนี้เป็นชั้นนี้ คนนั้นเป็นชั้นนั้น เช่นคนนี้เป็นบรรพชิต คนนั้นเป็นคฤหัสถ์ รู้ชั้นของบุคคลเช่นนี้แล้ว เมื่อจะเข้าไปหาเขาหรือเขาไปหาเรา จะได้ใช้กิริยาวาจาให้เหมาะแก่ชั้นของคน, คนชั้นสามัญถ้ามาหาเราหรือเราไปหาเขา เราแสดงอาการทางกาย หรือทางวาจายกย่องเขาให้สูงเกินไป ก็ไม่เหมาะ, คนที่เขาสมมติกันว่าเป็นชั้นสูงมาหาเราหรือเราไปหาเขา จะแสดงกิริยาวาจาอาการแก่เขาอย่างคนสามัญ ก็ไม่เหมาะไม่ดีไม่งาม, เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้เป็น **ปริสัญญู** รู้จักชั้น

ของคน หรือให้มี ปริสัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักชั้นของคน เพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติกายวาจาให้เหมาะสมกับชั้นของเขา.

ข้อ ๗ ปุคคลัญญู รู้จักบุคคล หรือ ปุคคลัญญุตา ความเป็นผู้รู้จักบุคคล. ท่านหมายถึงรู้จักว่า คนนั้นเป็นคนชะนิดไหน คือเป็นผู้ทำประโยชน์แก่ตัวหรือไม่ทำประโยชน์แก่ตัว ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือไม่ทำประโยชน์แก่ผู้อื่น ทำประโยชน์ทั้งสองคือประโยชน์ตนด้วยผู้อื่นด้วย หรือไม่ทำทั้งสองอย่าง, เมื่อรู้จักคนชะนิดนั้นแล้วจะได้เลือกคบ, รวมความก็คือ ให้รู้จักว่าใครเป็นคนชั่วอย่างไร ใครเป็นคนดีอย่างไร เมื่อรู้จักแล้วจะเลือกคบกับเขาก็เลือกคบให้เหมาะ, ถ้าเราไปคบคนชั่วที่เรียกว่าคนพาล. คนชั่วก็จะนำไปในทางที่ชั่ว, แม้ผู้คบจะไม่ทำตามคนชั่ว แต่ก็ได้ชื่อว่าคบคนชั่ว, คบคนดีซึ่งเรียกว่าบัณฑิต บัณฑิตก็จะได้ชักนำไปในทางที่ดี แม้ผู้คบจะไม่เดินตามทางของบัณฑิต ไม่ทำดีตามที่ท่านแนะนำ ก็ได้ชื่อว่าคบบัณฑิต ไม่มีเสียหายอะไร.

เมื่อคนเป็นผู้รู้ธรรม รู้อรรถ รู้อัตตคือตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้จักบริษัท คือชั้นของบุคคล รู้จักเลือกคบคน เช่นนี้ หรือมีธัมมัญญุตา อัตถัญญุตา อัตตัญญุตา มัตตัญญุตา กาลัญญุตา ปริสัญญุตา ปุคคลัญญุตา ก็จะเป็นคนดีถ่ายเดียว ไม่เป็นคนชั่วได้. ผู้มุ่งปกครองตนหรือเป็นผู้ปกครองผู้อื่น เช่น เป็นพ่อบ้าน เป็นต้นไป ถ้าจะให้เป็นพ่อบ้านที่ดี ก็ต้องมีสัปปุริสธรรมเหล่านี้ประจำอยู่ ถ้าไม่เช่นนั้นจะดีไม่ได้.

๒๓/๑๗ ก.ย. ๖๐

หมวด ๘

โลกธรรม ๘

โลกธรรม ๘ โลกธรรม เป็น ๒ ศัพท์ โลก ศัพท์หนึ่ง ธรรม ศัพท์หนึ่ง, โลกหมายถึงสัตวโลกหรือสัตตโลก แปลว่า ผู้ยังข้องยังติดอยู่ในโลก, หรือยังเป็นอยู่ในโลก ธรรมก็หมายถึงอารมณ์หรือผลที่ได้ประสพ แยกออกไปได้ทั้งส่วนที่ชอบทั้งส่วนที่ไม่ชอบ. พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า โลก คือ สัตตโลกก็ย่อมวนเวียนไปตามโลกธรรม ๘, โลกธรรม ๘ ก็วนเวียนไปในสัตตโลก. เมื่อพิจารณาดูโลกธรรม ธรรมสำหรับโลกหรือธรรมสำหรับสัตวโลก, ถ้าไม่มีสัตวโลก โลกธรรมก็ไม่ปรากฏ, ต่อเมื่อมีสัตวโลก โลกธรรม ธรรมสำหรับโลกจึงปรากฏ, แยกออกไปเป็น ๘ อย่าง คือ :-

ลาภ กับ อลาภ ภาษาบาลีเรียกว่า ลาภะ อลาภะ ลาภ หมายเอาการได้ ได้อะไรก็ได้ที่ชอบใจ ที่ต้องการ, แต่ถ้าได้สิ่งที่เกลียดก็ไม่เรียกกันว่าลาภ, ต้องได้สิ่งชอบใจ จึงเรียกว่า ลาภ, อลาภ ไม่ใช่ลาภ หมายความทั้งไม่ใช่ลาภ คือไม่ได้สิ่งที่ชอบใจ และสิ่งที่ชอบใจที่ได้มาแล้วเสื่อมเสียไป ก็เรียกว่าอลาภ นี่คู่หนึ่ง.

ยศ กับ อยศ, ยศ ถ้าดูตามความรู้สึกของคน หมายถึงความเป็นใหญ่ คือความมีหน้ามีตาเป็นใหญ่ เรียกตามภาษาบาลีว่า อิสสริยยศ ยศ คือความเป็นใหญ่, แต่ที่ท่านแสดงไว้ในทางพระพุทธศาสนามีต่อไปอีกหลายอย่าง ว่าจำเพาะก็ ๒ คือ เกียรติ หรือ

ภาษาบาลีเรียกว่า กิตติ ภาษาสันสกฤตเรียก กิรติ ไทยเรา เรียกว่า เกียรติ รวมเรียกว่า เกียรติยศ, เกียรติ ก็คือเสียงที่เลื่องลือ ในที่นี้หมายถึงเกียรติที่ดี, แต่ในพระบาลีที่มีมา ท่านแสดงทั้งดีทั้งชั่ว เกียรติที่ดีท่านเรียกว่า กัลยาณเกียรติ คือพูดจายกย่องชมเชย, เกียรติที่ชั่วท่านเรียกว่า ปาปเกียรติ, คนทำดีทำชอบมีผู้เล่าลือไปในทางชม นั่นเป็นกัลยาณเกียรติ, คนทำชั่วร้ายและมีเสียงเล่าลือไปในทางติ นั้นเป็นปาปเกียรติ, แต่เกียรติยศ ยศคือเกียรตินั้นมุ่งหมายถึง กัลยาณเกียรติ คือคำพูดที่ยกย่องชมเชย นี่อย่างหนึ่ง, ปริวาร แปลว่า แวดล้อม แต่ว่าไม่ใช่หมายจำเพาะนั่งล้อมกันอยู่หรือยืนล้อมกันอยู่ แม้อยู่ห่างกันแต่เขานิยมนับถือ ก็อยู่ในพวกบริวาร, เราอาจจะเป็นบริวารนับถือผู้อื่น หรือผู้อื่นอาจจะเป็นบริวารนับถือเราก็ได้. ยศจึงแยกเป็น ๓ อิสสริยยศ ยศคือความเป็นใหญ่, เกียรติยศ ยศคือเสียงที่ยกย่องชมเชย, บริวารยศ ยศคือบริวารผู้นับถือ.

แต่ในโลกธรรมนี้ มีอีกคู่หนึ่ง คือ นินทา กับ ปสังสา, ปสังสา แปลว่า สรรเสริญ ตรงกับ กิตติยสหรือเกียรติยศ, เพราะฉะนั้น จึงควรแยกเกียรติยศออกไว้ในปสังสา, ยศ ในที่นี้จึงควรหมายเพียง ๒ คือ อิสสริยยศ กับ บริวารยศ, คนได้อิสสริยะคือความเป็นใหญ่ ได้ความนับถือนิยมของคน นี่เรียกว่า ยศ, อยศ ที่เป็นคู่กันก็คือ ไม่ได้ยศ หรือ ยศที่ได้มาแล้วเสื่อมไป ก็รวมเรียกว่า อยศ.

นินทา ภาษาบาลีเรียกว่า นินฺทา คำติเตียน, ปสังสา คำสรรเสริญ, หรือนินทาการติเตียน ปสังสาการสรรเสริญก็ได้, นินทาเราพูดกันอยู่เสมอ ๆ ทับศัพท์ภาษาบาลีนั่นเอง แต่ ปสังสา เรามาพูดกันว่า สรรเสริญ เป็นคู่กับนินทา, ศัพท์ว่า นินฺทา มีผู้แปลความหมายว่า ยกเอาโทษขึ้นมากล่าว มาพูดว่ากัน จะจริงหรือไม่จริงก็ตาม รวมเรียกว่า นินทา, การยกความดีขึ้นมาพูดมาว่ากัน จะจริงหรือไม่จริงก็ตาม รวมเรียกว่า สรรเสริญ, บางคนไม่หมายความอย่างนั้น, แต่หมายความว่า ยกโทษที่ไม่มีจริงขึ้นมาว่ามากล่าวกัน จึงเรียกว่า นินทา ถ้ายกโทษที่มีจริงขึ้นมาว่า เรียกว่า ติเตียน, ยกคุณความดีที่ไม่มีจริงขึ้นมาว่า เรียกว่า ยอ, ยกคุณความดีที่มีจริงขึ้นมาว่าจึงเรียกว่า สรรเสริญ. แต่ว่าความจะแน่อย่างไรพิจารณาดูเอา, ถ้ามุ่งตามหลักพระบาลี มีเรื่องเล่าว่า อุบาสกคนหนึ่งชื่ออตุละเป็นหัวหน้า พาอุบาสกที่เป็นบริวารไปหาพระเถระองค์หนึ่งชื่อ เรวตะ ต้องการฟังธรรมจากท่าน, แต่ในเวลานั้นท่านออกจากที่เร้นใหม่ ๆ ไม่ต้องการจะพูด ท่านก็นั่งนิ่งเฉยอยู่. อุบาสกนั้นโกรธ หาว่าท่านไม่พูดด้วย ก็หลีกไป, ไปหาพระสารีบุตรแสดงว่าต้องการจะฟังธรรม, พระสารีบุตรก็แสดงอภิธรรมยืดยาว, อุบาสกนั้นเห็นว่า อภิธรรมละเอียดนัก และท่านแสดงยืดยาวมาก กำหนดไม่ทัน ก็โกรธ แล้วหลีกไป, และไปหาพระอานนท์เล่าเรื่องให้ฟัง, พระอานนท์ก็แสดงธรรมเล็กน้อยที่เข้าใจง่าย ๆ ให้ฟัง, อุบาสกนั้นก็โกรธอีก หาว่าแสดงธรรมเล็กน้อยเท่านั้นแล้วหลีกไป, ที่นี้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเล่าเรื่อง

ถวาย, พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า คนที่จะถูกนินทาส่วนเดียว ผู้ที่จะได้รับสรรเสริญส่วนเดียว ไม่มีในโลก ในกาลก่อนที่ล่วงมาแล้วก็ไม่มี ในอนาคตก็จักไม่มี ในบัจจุบันนี้ก็ไม่มี, ครั้นแล้วก็ทรงแสดงว่า การนินทา การสรรเสริญ ของคนอันธพาลไม่เป็นประมาณ. คำว่า อันธพาล, อันธ แปลว่า คนตาบอด, พาล แปลว่า คนเขลา, รวมกันเข้าเป็น อันธพาล แปลว่า คนเขลาเหมือนคนตาบอด, การนินทาการสรรเสริญของคนอันธพาลไม่เป็นประมาณ, ต่อเมื่อ วิญญูคือท่านผู้รู้ได้ใคร่ครวญอยู่เสมอ ๆ แล้ว นินทาหรือสรรเสริญนั้นแล เป็นประมาณ. ตามนัยนี้แสดงว่า นินทา ก็คือคำที่ยกขึ้นติเตียนนั่นเอง ปสังสา หรือสรรเสริญ ก็คือคำที่ยกคุณขึ้นแสดงหรือกล่าวนั่นเอง จริงไม่จริงไม่ได้กล่าวถึง นี่อีกคู่หนึ่ง.

สุข ความสบายกายสบายใจที่เป็นเรื่องโลก หรือเป็นสุขของโลก, ทุกข์ ความไม่สบายกายไม่สบายใจที่เป็นทุกข์ทางโลก หรือทุกข์ของโลก นี่อีกคู่หนึ่ง.

รวมเป็น ๔ คู่ แยกออกเป็นข้อ ๆ ก็เป็น ๘ ข้อ, ถ้ารวมข้อที่คนหรือสัตว์ปรารถนา คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ๔ อย่างนี้เข้าด้วยกัน ท่านเรียกว่า อิฏฐารมณ์ หรือสันธิเป็น อิฏฐารมณ์ แปลว่าอารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา, ส่วนที่ไม่ปรารถนา คือ อลาภ อยศ นินทา ทุกข์ เรียกว่า **อนิฏฐารมณ์** อารมณ์ที่สัตว์ไม่ปรารถนา, ทั้ง ๘ อย่างหรือรวมกันเข้าเป็นสองส่วนนี้ วนเวียนตามสัตว์โลกอยู่ สัตว์โลกก็เวียนตามโลกธรรมนี้อยู่. พระพุทธเจ้าทรง

แสดงว่า ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข อลาภ อยศ นินทา ทุกข์ เกิดมีแก่ปุถุชนผู้ไม่เคยได้ยินได้ฟังด้วย เกิดมีแก่พระอริยะที่ได้ยินได้ฟังแล้วด้วย. เมื่อเช่นนี้จะพิเศษกว่ากันอย่างไร ? และก็ทรงแสดงต่อไปว่า ทั้งอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์เกิดขึ้นแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้ยิน ไม่ได้ฟัง, ปุถุชนไม่รู้ตามเป็นจริงว่า ไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปตามธรรมดา จึงยินดีในอิฏฐารมณ์ ยินร้ายในอนิฏฐารมณ์. เมื่อถูกอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ครอบงำจิตต์ ทำให้จิตต์ยินดียินร้ายอยู่เช่นนี้ก็ไม่พ้นจากทุกข์; ส่วนโลกธรรมที่เกิดมีแก่พระอริยะ, พระอริยะรู้ตามเป็นจริงว่า ทั้งอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ที่เกิดขึ้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปตามธรรมดา ท่านจึงไม่ยินดีในอิฏฐารมณ์ ไม่ยินร้ายในอนิฏฐารมณ์, เมื่อไม่ยินดีในอิฏฐารมณ์และไม่ยินร้ายในอนิฏฐารมณ์ อิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ไม่ครอบงำจิตต์ท่านได้ ท่านก็พ้นจากทุกข์, นี่พิเศษกว่ากันดังนี้. ทีนี้ถ้าว่าถึงตัวเราแม้ยังเป็นปุถุชนอยู่ แต่ก็ได้ยินได้ฟังธรรม แต่ก็ไม่ใช่พระอริยะ, เพราะฉะนั้น ก็ยังคงยินดีในอิฏฐารมณ์ ยินร้ายในอนิฏฐารมณ์. แต่ถึงเช่นนั้น ก็ยังต่างจากปุถุชนที่ไม่ได้ยินไม่ได้ฟัง, เพราะถึงยังยินดียินร้าย เมื่อรู้สึกนึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็พอจะประทังยับยั้งไว้ได้บ้าง ไม่ปล่อยให้ยินดียินร้ายจนเกินไป, คนที่ยินดีจนเกินไปแสดงอาการเหมือนบ้าหรืออาจตายก็มี, คนที่ยินร้ายเกินไปถึงตายมีมาก, มีผู้เล่าว่า คนที่เป็นคนใช้เขาคนหนึ่ง ซื้อลอตเตอรี่ไว้แล้วก็ถูก แต่ตัวเองยังไม่รู้, นายข้างรู้ก็จัดตบแต่งอาหารแล้ว เชิญคนใช้มา

กินอาหาร, พอคนใช้กินอาหารแล้ว ก็บอกว่า ต่อไปเจ้าจะไม่ต้องมาเป็นลูกจ้างอีกละ เพราะถูกลอตเตอรี่ได้เงินมาก. ลูกจ้างพอได้ยินเช่นนั้นสอก ๒-๓ ที ตายเลย, นี่ยินดีเกินไป, พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้รู้จักว่า อิฏฐารมณ์ คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และ อนิฏฐารมณ์ คือ อลาภ อยศ นินทา ทุกข์ เป็นของมีประจำอยู่ในโลก, โลกคือสัตว์ก็วนเวียนอยู่ในโลกธรรม, เพราะฉะนั้น ไม่ควรยินดีในอิฏฐารมณ์ ไม่ควรยินร้ายในอนิฏฐารมณ์, ถ้าทำได้ก็พ้นจากทุกข์. แต่ถ้าเมื่อยังยินดียินร้ายอยู่จะทำอย่างไร ก็ควรจะให้รู้ตามเป็นจริงไว้ จะได้ไม่ยินดีเกินไปหรือยินร้ายเกินไป, ถ้ายินดียินร้ายไม่ครอบงำจิตได้ทีเดียว นั่นเป็นอย่างสูง.

๒๑/๑๑ ก. ย. ๕๐

อัปปิจฉา กับ สันตุฏฐี

ในหมวดธรรม มีลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘ เป็นต้น.

อัปปิจฉา แปลว่า ปรารถนาน้อย. อัปป แปลว่า น้อย รวมกับ อิจฉา ซึ่งแปลว่า ปรารถนา จึงเป็น **อัปปิจฉา**. อิจฉา ไม่ใช่ ริษยา อย่างที่พูดกันนั้นไม่ถูก. ริษยา ศัพท์ภาษาบาลีว่า อิสสา, แต่ อิจฉา แปลว่า ความปรารถนา ความหวัง. **อัปปิจฉา** แปลว่า ความปรารถนาน้อย หรือความหวังน้อย คือมีอะไรอยู่มากเกินสมควร ไม่ชอบใจ ไม่พอใจ ต้องสละให้แก่ผู้อื่นไป มีไว้แต่พอใช้เท่านั้น มีมากไม่ได้ต้องสละไป นี่เรียกว่า **อัปปิจฉา**.

ส่วน **สันตุฏฐี** แปลว่า ยินดีด้วยของของตน หมายความว่า

เมื่อได้มาเท่าใด ก็ยินดีอยู่เท่านั้น ไม่พยายามที่จะให้ได้นอกไปจากที่ได้มา ได้มาเท่าใดก็ยินดีเท่านั้น เรียกว่า สันตุฏฐี หรือเรียกว่า สันโดส, มีอาการต่างกันกับ อัปปิจฉา. และ สันตุฏฐี นั้น ท่านแยกอาการออกไปเป็น ๓ คือ :-

ยถาลาภสันโดส หรือ ยถาลาภสันตุฏฐี, ยถาลาภ ได้อย่างไร หมายความว่า ยินดีตามที่ได้มาอย่างไร ได้มาอย่างไรก็ยินดีอย่างนั้น เรียกว่า ยถาลาภสันโดส หรือ ยถาลาภสันตุฏฐี.

ยถาพลสันโดส หรือ ยถาพลสันตุฏฐี ยินดีตามกำลัง เช่นคนที่มีกำลังน้อย หรือ พระที่มีกำลังน้อย จะทรงนุ่งห่มผ้าที่หนา ๆ หนัก ๆ ไม่ไหว ท่านอนุญาตให้เอาผ้าหรือของที่มีอยู่ไปแลกเปลี่ยนแก่ผู้ที่ควรแลกเปลี่ยนได้ เลือกเอาสิ่งของที่สมควรแก่กำลังที่จะใช้นี่ไม่เสียสันโดษ, ถึงของอื่น ๆ ก็เหมือนกัน ถ้าเกินกำลัง, คือใหญ่เกินกำลังหรือหนักเกินกำลัง ใช้ไม่ไหว ท่านอนุญาตให้แลกเปลี่ยนโดยอาการที่สมควร แล้วเอามาใช้ได้.

ยถาสารุปปสันโดส หรือ ยถาสารุปปสันตุฏฐี, สารุปปสมควร, ยถาสารุปปสันโดส ยินดีตามสมควร คือควรแก่ภาวะความเป็นอยู่ของตน เช่น เป็นบรรพชิต เป็นผู้บวช คือ เป็นภิกษุหรือสามเณรในพระพุทธศาสนา ห้ามไม่ให้รับเงินรับทอง หรือ เก็บเงินเก็บทอง, แต่ถ้าจะยินดีตามได้ เขาให้เงินทองก็ต้องรับ แต่นี่รับไม่ได้ ไม่สมควร เลือกรับแต่ของที่สมควร ของที่ไม่สมควรถ้าจะได้มาก็ไม่รับ - หรือ ที่ได้มาแล้วก็ต้องสละทิ้ง, ที่ไม่ห้ามถึงปรับเป็น

อาบัติ ก็ให้แลกเปลี่ยนด้วยอาการที่สมควร เช่น ได้แพรที่เป็นดอกดวงโต ๆ เป็นรูปสัตว์ จะเอามาทำ สบง หรือ จีวร ใช้ ก็น่าเกลียด ไม่สมควร แลกเอาผ้าสบงจีวรที่สมควรแก่สมณะมาใช้ได้.

จึงรวมสันโดษ หรือ สันตุฏฐีเป็น ๓ คือ ยถาลาภสันโดส ยินดีตามที่ได้. ๑. ยถาพลสันโดส ยินดีตามกำลัง ๑, ยถาสารุปป-สันโดส ยินดีตามสมควร ๑.

๒๑/๑๓ ก. ย. ๕๐

หมวด ๑๐

นาถกรณธรรม คือ ธรรมะทำที่พึ่ง ๑๐ อย่าง

เมื่อว่าถึง นาถกรณธรรม ควรรู้เรื่องของนาถะเสียก่อน, นาถะ แปลว่า ที่พึ่ง, คนเราที่เกิดมาในชั้นต้นจำต้องพึ่งผู้อื่นก่อน ไม่เช่นนั้นก็มีชีวิตอยู่ต่อมาไม่ได้ ในชั้นต้นทีเดียวก็ต้องพึ่งมารดาบิดา หรือผู้ที่ตั้งอยู่ในฐานะมารดาบิดา, ไม่เหมือนสัตว์เดรัจฉานบางจำพวกที่เกิดมาแล้วก็เลี้ยงชีวิตของมันไปเอง, มารดาบิดาไม่ต้องเป็นธุระเลี้ยงดู. เมื่อต่อไปเติบโตขึ้นก็ต้องพึ่งครู คือครูที่สอนความรู้ต่าง ๆ ในแผนกหนึ่ง ๆ, คนต้องการรู้แผนกไหน ก็ต้องพึ่งครูในแผนกนั้น. ต่อจากนั้นก็ต้องพึ่งหัวหน้า หัวหน้าของครอบครัว หรือ หัวหน้าของการงาน ตลอดจนหัวหน้าของผู้ปกครอง, แต่ผู้เป็นที่พึ่งเหล่านั้น ถ้าเป็นที่พึ่งที่ดี ก็นำผู้พึ่งไปในทางดีให้เกิดสุขสำราญ, แต่ถ้าผู้เป็นที่พึ่งเป็นคนชั่ว ก็นำผู้พึ่งไปในทางชั่วให้เกิดทุกข์ยากลำบาก, หรือผู้เป็นที่พึ่งทำการดี ก็นำไปในกิจการที่ดีที่ชอบ, ให้ทำดีทำชอบ, ถ้าผู้เป็นที่พึ่งทำการชั่ว ก็นำไปให้ทำกิจชั่ว, เพราะผู้นำนั้นแหละเป็นหลักสำคัญ เมื่อนำไปในทางดี ผู้พึ่งก็เป็นคนดีได้, เมื่อนำไปในทางชั่ว ผู้พึ่งก็เป็นคนชั่วได้, นี่เป็นที่พึ่งภายนอก. แต่ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าสอนให้พึ่งตัวเอง, เพราะถ้ามัวมุ่งแต่จะพึ่งผู้อื่น, แม้ผู้เป็นที่พึ่งจะเป็นที่พึ่งที่ดี ก็อาจจะไม่อยู่เป็นที่พึ่งได้เสมอไป จะต้องแยกจากกันไป, ถ้าผู้เป็นที่พึ่งเป็นคนชั่ว ก็จะทำให้ผู้พึ่งชั่วร้ายไป, เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนให้พึ่งตัว ดังพระพุทธภาษิตว่า อตฺตา หิ อตฺตโน

นาโถ ตนนั่นแหละเป็นที่พึ่งของตน. คำว่า ตน เมื่อพิจารณาดูตามหลักพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, เพราะขันธ์ ๕ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับไป, แต่ "ตน" หรือ "เรา" ไม่เคยรู้สึกว่าเกิดหรือดับ ไม่เคยเป็น ๒. ถ้าว่าตามปฏิจจสมุปบาท ก็น่าจะได้แก่ ภโว คือ ภพ ตัว เป็น, เป็นอย่างไร ? เป็น ตามอุปาทานความยึดถืออันสืบเนื่องมาจากกรรม คือ สังขาร ที่เคยแสดงกันมาแล้ว เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้พิจารณาทุก ๆ วัน หรือเนือง ๆ ดังที่ได้เคยสวดกันมาอยู่เสมอว่า กมฺมสฺสโกมฺหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน กมฺมทายาโท เป็นผู้รับผลของกรรม กมฺมโยนิ เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด กมฺมพนฺธุ เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กมฺมปฏิสรโณ เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ยं กมฺมं กริสฺสามิ กลฺยาณं วา ปาปกं วา เราจักทำกรรมอันใด ไว้ดีหรือชั่ว ตสฺส ทายาโท ภวิสฺสามิ จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ดังที่เคยแสดงมาแล้ว[๑] นี่ท่านสอนให้รู้จักกรรมที่เป็นเช่นนั้น เมื่อรู้เช่นนี้แล้วจะได้เลือกทำกรรมที่ดี หลีกเว้นกรรมที่ชั่ว, เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ได้ชื่อว่า ตัวเองเป็นที่พึ่งของตัว.

แต่ในนาถกรณธรรม ท่านแสดงธรรมที่ทำที่พึ่งไว้ ๑๐ คือ เมื่อคนทำธรรมหรือกรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ให้เกิดมีขึ้นในตัวแล้ว ก็ได้ชื่อว่า เป็นผู้ทำตัวให้เป็นที่พึ่งของตัวในทางดีหรือด้วยกรรมดี. ธรรมที่ทำที่พึ่ง ๑๐ อย่างนี้ ข้ออื่น ๆ ก็เคยแสดงมาแล้ว มีอยู่ก็เพียงข้อ ๔

---

๑. ในหมวดอภิณหปัจจเวกขณ์ หน้า ๑๑๖.

และข้อ ๕ คือ :–

ข้อ ๔ โสวจัสสตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย. ทางพระพุทธศาสนาสอนให้เป็นผู้ว่าง่าย, แต่ว่าจะง่ายไปหมดไม่ได้ ไม่ไหว เพราะอาจจะผิด, ถ้าคนพาลว่าอย่างไร เราไปเชื่อตามคนพาลก็ผิด, ต่อเมื่อคนเป็นบัณฑิต ฉลาดและเป็นผู้ใคร่ครวญรอบคอบแล้วว่า นั่นแหละจึงควรเชื่อฟัง, ถ้าเชื่อฟังไปเสียหมด จะกลายเป็นอย่างนิทานที่เขาเล่ากันเรื่องหามลา มีเรื่องเล่าว่า มีคน ๒ คน คือพ่อกับลูก พากันไปซื้อลา ซื้อได้แล้วก็จูงลามา. คนที่อยู่ตามทางเห็นเข้าก็ติว่า ๒ คนนี้โง่ จูงให้ลาเดินไปเปล่า ๆ ไม่ขี่ไป. พ่อได้ยินก็ให้ลูกขี่ลาเดินต่อไป คนตามทางเห็นเข้าก็ติอีกว่า เด็กคนนี้ไม่มีสัมมาคารวะ ตัวขี่ลาปล่อยให้ผู้ใหญ่ซึ่งเป็นคนแก่เดิน. พ่อให้ลูกลงเดิน ตัวขึ้นขี่ไปแทน. คนเห็นเขาก็ติอีกว่า ผู้ใหญ่คนนี้ไม่มีความกรุณาต่อเด็ก ตัวเองขี่ลาปล่อยให้เด็กเดิน. พ่อก็ให้ลูกขึ้นขี่อีกคนหนึ่งเป็น ๒ คนทั้งพ่อลูก. คนเห็นเข้าก็ติเอาว่า ลาตัวเล็กนิดเดียวขึ้นขี่ไปทั้ง ๒ คน ไม่มีความกรุณาต่อสัตว์. ๒ คนพ่อลูกไม่รู้จะทำอย่างไร จึงเอาเชือกมัดลาแล้วเอาไม้ทำคานสอดหามไป. เรื่องนี้แสดงว่า เชื่อหรือว่าง่ายด้วยไม่พิจารณาใช้ไม่ได้ ท่านมุ่งหมายถึงคนพูดต้องเป็นบัณฑิต แม้เป็นบัณฑิตก็ต้องใคร่ครวญให้รอบคอบเสียก่อนแล้วว่า นั่นจึงควรเชื่อ, แต่ว่าในชั้นต้นเมื่อได้ยินคนอื่นว่า ก็ต้องอดทนฟังเขาไปก่อน อย่าเพิ่งแสดงว่าชอบใจหรือไม่ชอบใจ, เมื่อฟังแล้วมาพิจารณาดูด้วยตัวเองว่าควรอย่างไร, เมื่อพิจารณาเห็นว่าควรอย่างไร แล้วจึงทำไปตามที่

เห็นควร, เช่นนี้จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ว่าง่าย และเป็นไปในทางที่ดีที่ถูก.

ข้อ ๕ กิงกรณีเยสุ ทักขตา ความขยันช่วยเอาใจใส่ในกิจธุระของเพื่อนภิกษุสามเณร คือความเป็นผู้หมั่นในกิจที่ควรทำ, กิจการอันใดที่ควรทำ หมั่นทำกิจอันนั้น ไม่ทอดธุระปล่อยวางทั้งเสีย.

นอกจากนั้นก็เข้าใจกันอยู่แล้ว, เมื่อคนทำธรรมทั้ง ๑๐ ประการ ซึ่งเรียกว่า นาถกรณธรรม ธรรมทำที่พึ่งให้มีในตน ก็ชื่อว่าทำตนให้เป็นที่พึ่งของตน, ที่พึ่งทั้งในบัจจุบันนี้ คือในเวลาที่เป็น ๆ อยู่ ตนก็เป็นที่พึ่งของตน เพราะทำธรรมที่พึ่งให้เกิดในตน, ถ้าละโลกนี้ไป ซึ่งทุก ๆ คนจะต้องเป็นเช่นนั้น ก็จะมีความอุ่นใจไม่ว้าเหว่ เพราะมีนาถกรณธรรม ธรรมทำที่พึ่งอยู่ในใจ.

๓๐/๓๐ ก.ย. ๖๐

อนุสสติ ๑๐

อนุสสติ ๑๐ ที่จริงอ่านแล้วก็เข้าใจไม่ยาก, อนุสสติ แปลว่าความระลึกตาม หรือ ตามระลึก, แต่ก็ต้องมีธรรมที่ควรระลึก หรือจะเรียกว่าอารมณ์ที่ยึดหน่วง หรือควรระลึกก็ได้ ท่านแจกธรรมหรืออารมณ์ที่ควรระลึกออกไปเป็น ๑๐ อย่างคือ :-

พุทธานุสสติ ตามระลึกถึงพระพุทธเจ้า โดยตรงท่านให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าโดยพระคุณ คือพระพุทธเจ้ามีพระคุณอย่างไร เช่น อรหำ หมายความว่าอย่างไร แล้วระลึกไปตามพระคุณนั้น หรือ สมฺมาสมฺพุทฺโธ มีเนื้อความเป็นอย่างไร ก็ระลึกไปตามพระคุณบทนั้นเป็นต้น เรียกว่า พุทธานุสสติ.

ธัมมานุสสติ ระลึกถึงพระธรรม, ถ้าพูดเพียงระลึกถึงพระธรรมเช่นนี้ ก็พอเข้าใจได้ง่าย ๆ แต่ถ้านึกไปอีกทีว่า ระลึกถึงพระธรรม ระลึกถึงอย่างไร, ถ้าระลึกถึงพระธรรมโดยพระคุณ คือ สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวดีแล้ว. สนฺทิฏฺ-ฐิโก อันผู้ศึกษาพึงเห็นเอง, อกาลิโก ไม่นิยมกาล, เอหิปสฺสิโก ควรกล่าวว่าท่านจงมาดู, โอปนยิโก ควรน้อมมา, ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ อันผู้รู้พึงรู้ฉะเพาะตน, เช่นนี้แล้ว พิจารณาต่อไปว่าอะไรเป็นธรรม, เพราะที่ท่านแสดงว่า สฺวากขาโต ภควตา ธมฺโม ธรรมพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวแล้วดี ไม่ได้แสดงว่าธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคกล่าวแล้วดี, เมื่อพิจารณาเช่นนี้แล้วก็จะต้องเห็นว่าสาสนธรรม, สาสนธรรมที่ได้ชื่อว่า พระผู้นีพระภาคกล่าวดีแล้ว ก็เพราะแสดงสัจจธรรม ธรรมที่เป็นตัวจริง ย่อลงก็คือเหตุและผล ตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไปจนถึงเบื้องสูง นี่อย่างหนึ่ง ธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลอีกอย่างหนึ่ง, เหตุผลอยู่ที่ไหน ? เหตุผลอยู่ที่เรานี่แหละ เมื่อพิจารณาดูเหตุผลที่เราว่า ในบัดนี้เรามีเหตุผลอะไรอยู่ ตรวจให้ดีก็จะเห็นได้. ในบางคราวก็จะเห็นว่าเรามีเหตุที่ดี และก็มีผลดีต่อเนื่องกับเหตุ, ในบางคราวเรามีเหตุชั่ว และมีผลชั่วต่อเนื่องกับเหตุ, ดูเช่นนี้ดูเหตุผลที่ตัว ดูจนเหตุผลสงบแล้ว อะไรปรากฏก็ดูต่อไป, นี่เป็น ธัมมานุสสติ ระลึกถึงพระธรรม.

สังฆานุสสติ ระลึกถึงพระสงฆ์, พระสงฆ์หมายถึงอริยสงฆ์ที่เป็น สุปฏิปนฺโน ปฏิบัติดี อุชุปฏิปนฺโน ปฏิบัติตรง, ญายปฏิปนฺโน

ปฏิบัติเพื่อธรรมที่พระอริยะได้บรรลุ, สามีจิปฏิปนฺโน ปฏิบัติชอบยิ่ง, ตั้งต้นแต่ สุปฏิปนฺโน ท่านปฏิบัติดี ปฏิบัติดีอย่างไร ? นึกถึงความปฏิบัติดีของท่านไป หรือจะระลึกข้อใดข้อหนึ่งก็ได้ นี่เป็น สังฆานุสสติ ระลึกถึงพระสงฆ์.

แต่ถ้าเพียงแต่เอาศัพท์มานึกภาวนา เช่น พุทฺโธ ๆ ๆ ไม่พิจารณาให้รู้เนื้อความว่า พุทฺโธ เป็นอย่างไร ไม่ตรงกับพุทธานุสสติ เป็นทางสมถะไป, หรือ ธมฺโม ก็เหมือนกัน ถ้าฉวยเอาศัพท์มานึกภาวนาว่า ธมฺโม ๆ ๆ จนจิตต์แน่วแน่ นี่ก็ไม่ตรงกับธัมมานุสสติ กลายเป็นทางสมถะ, สงฺโฆ ก็เหมือนกัน ฉวยเอาศัพท์มานึกภาวนาว่า สงฺโฆ ๆ ๆ จนจิตต์แน่วแน่ก็ไม่ตรงกับสังฆานุสสติ, ถ้าเพียงแต่เอาศัพท์มาภาวนาเช่น พุทฺโธ หรือ ธมฺโม หรือ สงฺโฆ ในใจเช่นนั้น จนจิตต์แน่วแน่มั่นคง, จิตต์ก็สงบและอาจปรากฏรูปขึ้น, เช่นมีบางคนเล่าว่า เขาภาวนา พุทฺโธ ๆ ๆ จนจิตต์แน่วแน่แล้ว ปรากฏเป็นรูปพระพุทธเจ้าขึ้น เห็นขึ้นด้วยใจ, นี่เป็นทางสมถะจึงปรากฏเป็นรูปขึ้น, แต่พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ ท่านไม่ได้หมายให้เอาศัพท์มาภาวนา ท่านให้พิจารณาถึงพระคุณ.

สีลานุสสติ ระลึกถึงศีล ก็ระลึกดูศีลของตัวนั่นแหละ ตรวจดูตัวเองว่า ในบัดนี้ศีลเราดีเรียบร้อย ไม่ด่างพร้อยบกพร่อง หรือไม่, ถ้าเห็นว่าด่างพร้อยบกพร่องข้อใด ก็แสดงเสียแล้วพิจารณาดูไปใหม่จนเห็นไม่มีขาดตกบกพร่อง, ก็ดูไปจนจิตต์สงบระงับ นี่เป็น สีลา-

นุสสติ อีกข้อหนึ่ง.

จาคานุสสติ ระลึกถึงจาคะ, จาคะ ก็คือ สละบริจาค, ท่านแสดงว่า ระลึกถึงทาน คือ วัตถุทานที่เราได้บริจาคมาแล้ว ระลึกเพื่ออุดหนุนใจให้ใจดี ใจเบิกบานบันเทิงขึ้น นี่อย่างหนึ่ง, ดู จาคะ คือการสละ การปล่อยวางที่ใจนี้แหละว่า ในบัดนี้ใจเรายังยึดถืออยู่หรือ ยึดถืออะไรอยู่, ถ้ายังยึดถืออะไรอยู่ ก็ไม่เป็นจาคะ คือไม่ปล่อยวาง, ถ้าไม่ยึดถือ ก็เป็นจาคะ คือปล่อยวาง, แต่ถ้าพิจารณาดูเห็นว่ายังยึดถืออยู่ ยึดถืออะไรก็ตาม, ก็ดูความยึดถือนั่นแหละดูไป ๆ, ความยึดถือเป็นกิเลส, เมื่อถูกดู ความยึดถือที่เป็นกิเลสนั้นทนบัญญาที่พิจารณาดูไม่ได้ ก็จะสงบ เป็นจาคะ คือปล่อยวาง นี่อย่างหนึ่ง, รวมเรียกว่า จาคานุสสติ.

เทวตานุสสติ ระลึกถึงเทวดา, ศัพท์ว่าเทวดานี้เราเรียกคุ้นเคยกันมา หมายถึงตัว เทวะ แต่ว่าไม่สู้จะตรงนัก. ศัพท์เดิมว่า เทวะ หมายถึง เทพ จะหมายถึงสมมติเทพ หรืออุปปัตติเทพ หรือวิสุทธิเทพก็ตาม แต่ท่านมักจะสอนให้นึกถึงอุปปัตติเทพ เทพโดยอุปปัติ คือที่เกิดเป็นเทวะ, ส่วน ตา ที่มาต่อเข้าเรียกว่า เทวตา หรือภาษาไทยเรียกว่า เทวดา เป็นอีกส่วนหนึ่ง แปลว่า ความเป็นเทวะ ก็ได้ คุณที่เป็นเหตุให้เป็นเทวะ ก็ได้ อย่างเราเรียกว่า เทวดา ไม่ใช่หมายถึงผู้นั้น หมายถึงความเป็นเทวะของผู้นั้น หรือหมายถึงคุณที่ให้เป็นเทวะของผู้นั้น, เพราะเขามีคุณให้เป็นเทวะ จึงเรียกว่าเทวดา แต่เรามาเรียกว่าเทวดา หมายถึงผู้ที่เป็นเทวะกันเสีย ในพระบาลีก็ใช้

อย่างนั้น แต่ที่จริงเทวดาไม่ใช่บุคคล คือไม่ใช่ผู้นั้นผู้นี้ อย่างที่เรียกว่า ท้าวสักกะหรือพระอินทร์ หมายความว่า ความเป็นเทวะอย่างหนึ่ง คุณที่เป็นเหตุให้เป็นเทวะอีกอย่างหนึ่ง. เมื่อระลึกถึงเทวดา ก็คือ ระลึกถึงคุณที่ให้เป็นเทวะ, หรือระลึกถึงความเป็นเทวะ, คุณอะไรที่จะให้เป็นเทวะ ก็ระลึกถึงคุณอันนั้น นี่เป็น เทวตานุสสติ ถ้าว่าตามหลักก็ระลึกถึง เทวธรรม ธรรมของเทวะ หรือ ธรรมที่จะให้คนเป็นเทวะ.

มรณัสสติ ระลึกถึงความตาย นี่ก็เข้าใจกันง่าย ท่านแสดงอานิสงส์ไว้ คือ อย่างหนึ่ง ไม่ให้ประมาทในความตาย อะไรที่ควรทำจะได้รีบทำเสีย อะไรที่ไม่ควรทำที่เป็นบาปเป็นอกุศล จะได้ไม่ทำ, อีกอย่างหนึ่ง ระลึกว่า เรามีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ก็เพื่อจะให้ชินกับความตาย, ไม่เช่นนั้น คนเราพอรู้สึกว่าจะตายขึ้นมาก็ตกอกตกใจ เพราะเห็นเป็นของแปลกปลาดที่ตัวเองไม่พอใจ ไม่ชอบใจ ทำให้ใจดิ้นเต้น ตกใจหวาดเสียว อันไม่เป็นการดีการชอบ แต่ความตายก็ต้องมาถึง, ถ้าระลึกจนชินไปแล้วก็จะได้ไม่กลัวตาย, เมื่อจะตายก็ตาย เพราะล่วงความตายไปไม่ได้ นี่อีกชั้นหนึ่ง อีกชั้นหนึ่ง ดูความตาย พิจารณาให้เห็นว่าความตายมีที่ไหน ? ความตาย มีแก่ร่างกาย เพราะร่างกายมีเกิดคือชาติเป็นต้น ในที่สุดก็มีความตายเป็นคู่กันอยู่, ผู้พิจารณาดูความตายที่มีแก่ร่างกาย จนเห็นว่า ความตายมีแก่ร่างกาย ไม่ได้มีแก่ผู้พิจารณา, ดังมีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า ท่านผู้รู้ มีญาณเกิดขึ้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมี

ความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา เช่น นี้แล้ว, ผู้รู้พิจารณาก็เป็นผู้รู้จักความตาย แต่ไม่ใช่เป็นผู้ตาย ถ้าเช่น นี้ได้เป็นดี. ระลึกถึงความตายนี้ เป็น มรณัสสติ.

กายคตาสติ ระลึกไปตามกายหรือระลึกไปในกาย, กายก็หมาย ถึงรูปกายที่แยกออกเป็นอาการต่าง ๆ ตั้งแต่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก จนถึงมูตรหรือมัตถลุงคัง มันสมอง ซึ่งเรียกว่า อาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ให้เห็นว่าอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้นนี้ เมื่อแยกเป็นส่วน ๆ ก็เป็นเช่นนั้น, รวม เข้าก็เป็นกายนี้แหละ เพื่อไม่ยินดีไม่ติดในกาย นี่อีกข้อหนึ่ง เป็น กายคตาสติ

อานาปานัสสติ ระลึกถึงลมหายใจ จะออกก่อนหรือกลับ ก่อนก็ตาม เพราะในตำราท่านก็เถียงกัน: บางตำราว่า ลมหายใจออก ก่อนแล้วก็กลับคือเข้า, บางตำราว่า เข้าก่อนแล้วก็กลับคือออก ระลึก ไปอย่างที่เคยสอนกันมาแล้ว เพื่อให้จิตต์สงบ เป็น อานาปานัสสติ.

อุปสมานุสสติ ระลึกถึงอุปสมะ, อุปสมะ แปลว่า สงบ, อุปสมะ หรือ สันติ ก็ความเดียวกัน, สันติ ก็แปลว่า ระงับ หรือสงบ, ท่านใช้เป็นชื่อของพระนิพพาน, เพราะพระนิพพานเป็นที่ ระงับ เป็นที่สงบ. ระลึกถึงอุปสมะ ก็ระลึกถึงพระนิพพาน หรือคุณ ของนิพพานว่าเป็นที่ระงับ เป็นที่สงบ ท่านสอนกันมาอย่างนั้น. แต่ ถ้าพิจารณาดูแล้วเรายังไม่รู้จักพระนิพพานว่าเป็นอย่างไร, เมื่อระลึก ถึงพระนิพพานก็ต้องบั้นพระนพพานขึ้น แล้วก็นำมาระลึกไปว่า นั้น

สงบระงับ นั้นประณีตเป็นต้น เช่นนี้ยากที่จะให้เห็นจริงทราบซึ้งได้, ถ้ามุ่งแต่เพียงศัพท์ว่า อุปสมะ ความสงบ ดูความสงบ ระลึกถึงความสงบที่มีอยู่ที่ใจ เช่นหลับตาแล้วดูใจว่าเป็นอย่างไร, ในชั้นต้น อาจจะเห็นว่า ใจมีอาการพุ้งสร้านไปรับอารมณ์ต่าง ๆ แต่เมื่อดูไป ความพุ้งสร้านของใจก็สงบ, ความสงบนี้แหละเป็นอุปสมะ, ดูอุปสมะ ระลึกถึงอุปสมะความสงบนี้ไป เช่นนี้พอเห็น.

อนุสสติ ระลึกถึง ธรรม หรือ คุณ หรือ อารมณ์ ที่ควรระลึก ๑๐ อย่าง ดังนี้.

๓๐/๔ ต. ค. ๖๐

หมวดเบ็ดเตล็ด

อุปกิเลส ๑๖

ว่าถึง อุปกิเลส, กิเลส เราเรียกว่า กิเลส แปลว่า เครื่องที่ทำใจให้เสร้าหมอง. อุปกิเลส แปลว่า เครื่องที่เข้าไปทำใจให้เสร้าหมอง มีอยู่ด้วยกัน ๑๖ อย่าง :–

ข้อ ๑ อภิชฌาวิสมโลภะ หรือเรียกว่า อภิชฌาวิสมโลภ. อภิชฌา แปลว่า เพ่งจำเพาะ, วิสมะ แปลว่า ไม่สม่ำเสมอ. โลภ ความโลภ. รวมกันเข้าแปลว่า ความโลภไม่สม่ำเสมอ คือ เพ่งจำเพาะหรือด้วยเพ่งจำเพาะ หรือที่มุ่งจะให้ได้, อาการแรงกว่าโลภ. โลภะเบื้น แต่เพียงความอยากได้ อภิชฌามุ่งแต่จะให้ได้ทีเดียว ไม่เลือกทางดีชั่วผิดถูก เอาแต่ได้เบื้นประมาณ เรียกเต็มที่ว่า อภิชฌาวิสมโลภ เรียกย่อว่า อภิชฌา. คนที่ถือเอาของที่เขาไม่ให้ก็ด้วยอภิชฌา เพียงแต่โลภก็ยังไม่ถึงทำให้ถือเอาของเขา เพราะเบื้นแต่เพียงความอยากได้ โลภจึงอ่อนกว่าอภิชฌา.

ข้อ ๒ โทสะ เราก็พูดกันว่า โทสะ อาการก็คือทำใจให้เดือดร้อน, แปลตามศัพท์ว่า ประทุษร้าย คือประทุษร้ายใจ ทำใจให้เดือดร้อน.

ข้อ ๓ โกธะ เราเรียกว่า โกรธ ภาษาบาลีว่า โกธะ ภาษาสันสกฤตเบื้น โกฺรธะ, เราเรียกตามสันสกฤตเบื้นโกรธ คือ อาการที่พลุ่งขึ้นมาในใจ ใจกำเริบขึ้นกว่าปกติเพราะไม่ชอบ แต่ไม่แรงถึงโทสะ.

ข้อ ๔ อุปนาหะ ผูกโกรธ อ่อนลงมาอีก เพียงแต่ไม่ลืม

แต่ไม่ถึงคิดทำร้ายเขา เช่นเขาทำอะไรให้ไม่ชอบใจ จำได้นึกไว้ ผูกใจไว้ ไม่ถึงกับโกรธ อ่อนกว่าโกรธ.

ข้อ ๕ มักขะ หลบหลู่คุณท่าน คือใครมีบุญมีคุณแล้ว ไม่นึกถึงคุณท่าน ตรงกันข้ามกับกตัญญูกตเวที.

ข้อ ๖ ปลาสะ ตีเสมอ ยกตัวขึ้นเทียมท่าน บางทีเขาเรียกว่าเบ้อเย้อ อ่อนกว่าดูถูกเขา เป็นแต่ยกตนขึ้นให้เสมอ ตีตนให้เสมอ ที่ไทยเราเรียกว่า ตีตัวเสมอ

ข้อ ๗ อิสสา ที่เราเรียกกันว่า ริษยา เห็นใครได้ดีทนอยู่ไม่ได้ ต้องบั่ดเขา ทำให้เขาเสื่อมเสีย เขาได้ดีมุ่งให้ได้ความเสื่อมเสีย เขาได้สุขมุ่งจะให้เขาเสื่อมความสุข.

ข้อ ๘ มัจฉริยะ ตระหนี่ หรือ มัจเฉระ ก็อย่างเดียวกัน ท่านใช้ทั่วไป ถ้าจะให้จำเพาะท่านก็เอาศัพท์อื่นนำเข้า เช่นตระหนี่ทรัพย์ ตระหนี่ความรู้ ตระหนี่คุณความดี และอะไรต่าง ๆ.

ข้อ ๙ มายา เจ้าเล่ห์ หรือ ลวง พูดอะไรทำอะไรให้เขาเข้าใจผิดพลาด.

ข้อ ๑๐ สาเถยยะ โอ้อวดต่าง ๆ เช่นอวดคุณความดี อวดทรัพย์สิน อวดความรู้ แต่ถ้ามุ่งพูดจริง ๆ เพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่มุ่งโอ้อวด ก็ไม่ใช่สาเถยยะ.

ข้อ ๑๑ ถัมภะ หัวดื้อ ถ้าเป็นสิ่งของ ท่านแปลว่า เสา. แต่คนที่หัวแข็งหัวดื้อก็เหมือนดังเสา เป็นชื่อของกิเลส เรียกว่า ถัมภะ. ถ้าเป็นสันสกฤตเป็น สตัมภะ ไทยเราเรียกว่า สดมภ์.

แต่ก่อนมีขุนนางข้าราชการ เรียกว่า จตุสดมภ์ แปลว่า เสา ๔ คือ เวียง วัง คลัง นา. ท่านที่เป็นหัวหน้าทั้ง ๔ หมู่นี้ เรียกว่า จตุสดมภ์ ๔ เสา.

ข้อ ๑๒ สารัมภะ แข่งดี, ในทางโลก ท่านไม่สู้จะว่ากระไรไม่ดีเดียน เพราะทำดีแข่งกับเขา เมื่อเห็นเขาทำดีก็ทำดีแข่งกับเขา. แต่ว่าในทางธรรมท่านว่าเป็นอุปกิเลส เพราะผู้มุ่งแข่งดีกับเขา ใจไม่ปกติ ใจไม่เรียบร้อย. จะทำดีอะไรก็ทำ, พระพุทธเจ้าก็สอนให้ทำดี เมื่อยังไม่ถึงที่สุด ก็อย่าหยุดอยู่ แต่ไม่ใช่มุ่งแข่งดี. ต่อเมื่อมีมุ่งแข่งดี จึงเรียกว่า สารัมภะ.

ข้อ ๑๓ มานะ ถือตัว ที่จริงทุก ๆ คนก็มีมานะ คือเป็นตัวตนด้วยกันทั้งนั้น เมื่อยังเป็นปุถุชนอยู่ แต่ว่าเพียงเท่านั้นเป็นสามัญ. ที่เป็นอุปกิเลสคือแรงยิ่งขึ้นไป อย่างท่านเรียกว่า ขัตติยมานะ ถือว่าเราเป็นกษัตริย์เป็นต้น, แต่ ทางธรรม ในพระพุทธศาสนา มานะไม่ดีทั้งนั้น เพราะยังยึดถืออยู่.

ข้อ ๑๔ อติมานะ มานะยิ่ง คือดูถูกดูหมิ่นคนอื่น.

ว่าถึงศัพท์ มานะ, มานะ เป็นกลาง ๆ แปลว่า ถือตัว ถือตน ยังแยกออกไปอีกเพราะเติมคำข้างหน้าคือ โอมานะ หรือ อวมานะ มานะต่ำ หมายความว่าดูถูกตัวเอง ยอมตัวเป็นคนเลว อะไรที่ดีที่ชอบไม่ทำ อ้างว่าทำไม่ได้ นี่เป็นโอมานะ หรืออวมานะ. อติมานะ มานะยิ่ง ถึงดูถูกดูหมิ่นคนอื่น เห็นว่าตัวดีกว่าเขา เขาเลวกว่าตัว ดูถูกดูหมิ่นเขา; อีกอย่างหนึ่ง อธิมานะ ก็แปลว่า

มานะยิ่ง แต่ท่านหมายความไปอีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ที่ปฏิบัติทำจิตต์ใจให้สงบ จนพิจารณาดูที่ตัวเองไม่เห็นมีกิเลสพุ่งขึ้นมาครอบงำจิตต์ เข้าใจว่าตัวได้บัลลุ อริยมรรค อริยผล. ในบทปาราชิกข้อที่ว่าด้วยเรื่องอวดอุตตริมนุสสธรรมว่า ภิกษุที่ไม่บัลลุอุตตริมนุสสธรรม ธรรมอันยิ่งของมนุษย์ หรือธรรมที่ทำมนุษย์ให้ยิ่งแล้ว กล่าวแสดงแก่ผู้อื่นให้เขาได้ยินรู้ความ ด้วยมุ่งหลอกเขา ท่านปรับเป็นปาราชิก แต่ถ้าเข้าใจว่าตัวเองได้บัลลุ เพราะพิจารณาดูกิเลส เห็นสงบระงับเรียบร้อยไม่ปรากฏ เช่นนี้ยกเว้น ไม่ต้องปาราชิก.

อวมานะ มานะต่ำ ควรติ เพราะคนเราถ้ามีอวมานะดูถูกตัวเองแล้ว จะหาดีจะทำดีไม่ได้. พวกที่ไม่ทำดีขึ้นไปให้เสมอกับผู้อื่นที่ดียอมตัวเป็นคนเลวเสียเช่นนี้เพราะอวมานะ ถ้ามีอวมานะประจำอยู่แล้วไม่มีทางที่จะดีขึ้นได้, อติมานะ ถึงกับดูถูกผู้อื่น ก็ควรติ. พระพุทธเจ้าก็ทรงติ, ในที่นี้ตรัสว่าเป็นอุปกิเลส.

แต่ ทางวินัย พระพุทธเจ้าเองทรงบัญญัติพระวินัยให้ถือ, เมื่อไม่ถือก็ไม่มีมานะ พระผู้ไม่ถือก็เป็นคนสามัญ ถ้าถือเข้าก็มานะนั้นเอง, เพราะฉะนั้นมานะทางวินัย ไม่เป็นข้อที่จะพึงติเตียน เป็นข้อที่ควรจะยกย่อง, มีตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้าปรับโทษแก่ภิกษุที่เป็น กุลทูสกะ แปลว่า ประทุษร้ายสกุล, ไม่ใช่ไปทำร้ายเขาแต่ยอมตัวเป็นคนเลวไปรับใช้เขา, เขาจะใช้ทำอะไร ก็รับใช้ทำให้เขาอย่างคนใช้, ภิกษุที่ประพฤติตนเช่นนี้ทำให้เขาดูถูกได้ จึงเรียกว่า กุลทูสก ผู้ประทุษร้ายสกุล, นี่พระพุทธเจ้าปรับอาบัติเพราะอะไร ก็เพราะไม่มีมานะคือ

ไม่ถือตัวว่าเป็นบรรพชิต เป็นภิกษุไปยอมตัวเป็นคนใช้เขา. เพราะฉะนั้น มานะในทางวินัย และการถือวินัยไม่มีเสียหาย, ถ้าไม่ถือวินัย และไม่มีมานะใช้ไม่ได้.

ข้อ ๑๕ มทะ มัวเมา แต่ไม่ใช่เมาเหล้าเมากันชา หมายถึงเมากิเลส เช่น เมายศศักดิ์ ที่เขาเรียกว่า บ้ายศ บ้ายอ, มัวเมาหลงอยู่ในสิ่งอะไร ก็เรียกว่ามัวเมาในสิ่งนั้น.

ข้อ ๑๖ ปมาทะ ประมาท คือ เลินเล่อ เผลอ ปล่อยสติ, ดังบาลีว่า ปมาโท รกฺขโต มลํ ประมาทเป็นมลทินของผู้รักษา. มทะ กับ ปมาทะ ธาตุเดียวกัน แต่อาการต่างกัน, ถ้าแรงหนักขึ้น เป็น อุมมาทะ นั่นบ้าทีเดียว แต่ไม่ได้แสดงไว้ในที่นี้เพราะเป็นเรื่องของคนบ้า.

ในมละ ๙ ก็ซ้ำอยู่ในอุปกิเลสนั้น มีที่แสดงต่างออกไป คือ มุสาวาท พูดปด ปาปิจฉา ปรารถนาลามก คือปรารถนาชั่ว มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด.

๒๕/๒๐ ก. ย. ๖๐

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

สติปัฏฐาน ๔

ว่าถึงสติปัฏฐาน, สติปัฏฐาน แปลว่า การตั้งสติ, สติ แปลกันมาแล้วว่า ระลึก ปัฏฐาน แปลว่าการตั้งมั่น สติปัฏฐาน แปลว่า การตั้งมั่นซึ่งสติ, พระพุทธเจ้าสอนให้ตั้งมั่น พิจารณากาย พิจารณาเวทนา พิจารณาจิตต์ พิจารณาธรรม จึงแยกสติปัฏฐานออกเป็น ๔ คือ กายานุปัสสนา พิจารณากาย, เวทนานุปัสสนา พิจารณาเวทนา, จิตตานุปัสสนา พิจารณาจิตต์, ธัมมานุปัสสนา พิจารณาธรรม.

มีนักธรรมแสดงว่า ตามธรรมดาคนเราในชั้นต้นติดกาย จะทำอะไรก็มุ่งทำนุบำรุงกายนั้นแหละเป็นใหญ่ เช่นต้องอาศัยผ้านุ่งห่ม ตามธรรมดาก็เพื่อจะปกปิดร่างกายและกำจัดเย็นร้อนเกินสมควร, แต่ผู้ติดกายไม่ใช่เท่านั้น มุ่งผ้านุ่งห่มให้งดงามสะสวย ให้วิเศษ มีราคาแพง แม้จะลำบากแก่กาย คือของจะต้องแข็ง ต้องคับ ต้องหนัก ก็ทนได้ มุ่งแต่จะให้กายสะสวยงดงามหรือดีทัดเทียมกับเขา หรือยิ่งกว่าเขานี่เป็นผู้ติดกาย, อาหารโดยตรงก็เพื่อจะทำนุบำรุงร่างกายให้เป็นไปได้จนกว่าจะถึงที่สุด, แต่ผู้ติดกายมุ่งจะให้ได้อาหารที่นิยมว่าดีวิเศษ ถึงตัวเองจะไม่ชอบใจ แต่เขานิยมกันว่าดีก็ขืนแสวงหา, ที่อยู่อาศัย ตามธรรมดาก็เพียงแต่จะกันเย็นร้อนลม ฝน อยู่ให้เป็นสุขสบาย, แต่ผู้ติดกายไม่เพียง

เท่านั้น ต้องการให้ที่อยู่อาศัยสะสวยงดงามใหญ่โต แม้ต้องลำบากในการบริหารรักษาแต่ก็ทนเอา. ผู้ติดกายเป็นเช่นนี้ พระพุทธเจ้าจึงสอนให้พิจารณากายให้เห็นว่า กายนี้ก็สักแต่ว่ากายเท่านั้น เป็นอยู่ชั่วคราวในที่สุดก็แตกสลายไป จะทำนุบำรุงกายเท่าไร ๆ ให้วิเศษอย่างไร ๆ กายก็ทนอยู่ไม่ได้. แต่ตามพระบาลีในสติปัฏฐาน ท่านให้พิจารณากำหนดลมหายใจออกและกลับเป็นข้อต้น. เพราะอะไร ? ก็เพราะร่างกายที่จะเป็นอยู่ได้ ก็ต้องอาศัยลมหายใจ ถ้าไม่มีลมหายใจก็ตาย. ท่านจึงให้พิจารณาลมหายใจ อย่างที่เรียนกันมา ปฏิบัติกันอยู่ในอานาปานสติเป็นข้อต้น ข้อสุดท้ายให้พิจารณากายให้เห็นว่าเป็นของที่ต้องตาย ตั้งต้นแต่พิจารณากายที่ตายวันหนึ่ง ๒ วัน ๓ วัน ขึ้นพอง สีเขียวคล้ำน้ำเหลืองไหล จนเหลือแต่กระดูกและเอ็น จนถึงเหลือแต่กระดูก กระดูกก็ผุ. พิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงเช่นนี้ เพื่อจะได้ไม่ยึดกาย. เมื่อไม่ยึดกายว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวเป็นตนของเราแล้ว ความโลภมุ่งที่จะให้ได้ของที่ทำนุบำรุงกายก็เบาบางลงไป เป็นอันแยกกายออกไปส่วนหนึ่ง ผู้พิจารณาเป็นส่วนหนึ่ง. ถ้าไม่พิจารณาเช่นนั้นแล้ว คนกับกายก็เป็นอันเดียวกันไป ถ้าพิจารณากายให้เห็นตามเป็นจริง ผู้พิจารณาจะรู้สึกตัวได้ ว่าตัวเป็นผู้พิจารณา กายก็เป็นกาย. ถ้าพิจารณาได้จนเห็นตามเป็นจริง แม้ชั่วครู่ชั่วขณะ ก็สงบความยึดกายว่าเป็นของเรา เราเป็นกาย กายเป็นตัวเป็นตนของเราได้.

แต่เมื่อเป็นเช่นนั้น อาจจะมาติดเวทนา คือติดสุข คือไม่เกี่ยวข้องกับกายจนเกินไป แต่ยังชอบสุขชอบสบาย, คนที่ติดเวทนาเช่นนี้

พึงเห็นได้ว่าไม่ค่อยจะเอื้อเฟื้อกับการตกแต่งร่างกาย, อาหารก็ไม่มุ่งถึงของดีของเลว เพ่งให้ทำนุบำรุงร่างกายได้ก็แล้วกัน, ที่อยู่อาศัยก็พอเป็นสุข จะสะสวยงดงาม เขาจะนิยมกันหรือไม่นิยมก็ไม่ว่า มุ่งแต่ความสุขความสบาย, ถ้ามุ่งสุขเวทนาคือเสวยสุขเช่นนี้ ไม่ได้สุขสมปรารถนาก็เดือดร้อน ได้สมปรารถนาก็หมกมุ่นมัวเมา. การที่มุ่งให้ได้สุขก็เป็นโลภะ ไม่ได้สุขก็เกิดเดือดร้อนไม่พอใจก็เป็นโทสะ ได้สุขแล้วก็หลงอยู่ในสุขก็เป็นโมหะ. เวทนาตามธรรมดา สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ตาม ไม่ใช่คงที่ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นใหม่แล้วก็ดับไป, เช่นสุขเกิดขึ้นแล้วก็ดับ กลายเป็นทุกข์บ้าง ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขบ้าง ทุกข์เกิดขึ้นแล้วก็ดับ แล้วก็เปลี่ยนเป็นสุขบ้าง วนเวียนกันอยู่เช่นนี้, ถ้ามัวติดเวทนาอยู่แล้ว ก็ต้องหมกมุ่นอยู่กับเวทนา, พระพุทธเจ้าจึงสอนให้พิจารณาเวทนา ให้เห็นเวทนาสักแต่ว่าเป็นเวทนา ผู้พิจารณาเป็นผู้พิจารณา ไม่ใช่เป็นเวทนา, นี่เป็นวิธีแยกเวทนากับผู้พิจารณาออกจากกัน.

ผู้พิจารณาเวทนา บันเทาความยึดเวทนาได้ แต่อาจจะไปติดจิตต์ คือไปมุ่งให้จิตต์อยู่สบายสงบ, ใครมากวนทำให้ยุ่งเหยิงก็ไม่ชอบ ชอบอยู่เฉย ๆ ไม่ให้ใครมารบกวน, แต่ว่าก็ไม่ได้เสมอไป แม้จะไม่มีใครมารบกวน ความคิดของตัวเองก็รบกวน คือไปคิดดีบ้าง คิดชั่วบ้าง คิดไม่ดีไม่ชั่วบ้าง อยู่คนเดียว, บางคราวก็ดีใจ บางคราวก็เสียใจ บางคราวก็มึนซึม, พระพุทธเจ้าจึงสอนให้พิจารณาจิตต์, ลำพังแต่จิตต์คนเราธรรมดาไม่อาจจะเห็นได้ว่าเป็นอย่างไร จะเห็นได้ก็แต่เมื่อมีอาการ

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาจิตต์ ก็คือให้พิจารณาอาการของจิตต์

ถ้าจิตต์ประกอบด้วยราคะ ก็ให้รู้ว่า นี่จิตต์ประกอบด้วยราคะ.
จิตต์ปราศจากราคะ ก็ให้รู้ว่า นี่จิตต์ปราศจากราคะ.
จิตต์ประกอบด้วยโทสะ ก็ให้รู้ว่า นี่จิตต์ประกอบด้วยโทสะ.
จิตต์ปราศจากโทสะ ก็ให้รู้ว่า นี่จิตต์ปราศจากโทสะ.
จิตต์ประกอบด้วยโมหะ ก็ให้รู้ว่า นี่จิตต์ประกอบด้วยโมหะ.
จิตต์ปราศจากโมหะ ก็ให้รู้ว่า นี่จิตต์ปราศจากโมหะ.

นี่โดยทั่วไปเป็น ๓ อาการ, แต่ท่านสอนให้พิจารณาต่อไปอีก.

จิตต์ย่อหย่อน คือจิตต์ท้อแท้ เรียกว่า จิตตสังเขป,
จิตต์ฟุ้งสร้านซัดส่าย เรียกว่า จิตตวิกเขป,

เราพิจารณาจะเห็นได้ว่า บางคราวมีจิตต์ย่อหย่อน บางคราวก็มีจิตต์ฟุ้งสร้านซัดส่าย ท่านก็ให้พิจารณาให้รู้ไว้ คือ ถ้ามีจิตต์ย่อหย่อนก็ให้รู้, มีจิตต์ฟุ้งสร้านซัดส่ายก็ให้รู้.

บางคราวจิตต์กว้างขวางเผื่อแผ่ซึ่งเรียกว่า, มหัคคตจิตต์ จิตต์ถึงความเป็นใหญ่ คือกว้างขวางเผื่อแผ่, บางคราวตรงกันข้าม ไม่กว้างขวาง ไม่เผื่อแผ่, ท่านก็ให้พิจารณาให้รู้ คือมีจิตต์ถึงความเป็นใหญ่ คือกว้างขวางเผื่อแผ่ก็ให้รู้, เมื่อตรงกันข้ามไม่เป็นเช่นนั้นก็ให้รู้.

บางคราวจิตต์ขยันขันแข็งอาจหาญ รู้สึกว่าสามารถจะทำอะไรต่ออะไรได้. ซึ่งเรียกว่า สอุตตรจิตต์. บางคราวตรงกันข้าม ท้อแท้

ขี้เกียจ ท่านก็ให้พิจารณาให้รู้ คือถ้าจิตต์อาจหาญขยันขันแข็งก็ให้รู้ว่าเป็นอย่างนั้น, ถ้าเกียจคร้านซบเซาก็ให้รู้ว่าเป็นอย่างนั้น.

จิตต์ตั้งมั่นคือมุ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียว ซึ่งเรียกว่า **สมาหิตจิตต์** หรือจิตต์ฟุ้งสร้านไม่ตั้งมั่น ท่านก็ให้พิจารณาให้รู้ตามเป็นจริง.

จิตต์พ้น ซึ่งเรียกว่า **วิมุตตจิตต์** คือพ้นจาก โลภะ โทสะ โมหะ หรือพ้นจากความยุ่งเหยิงอะไรในชั่วขณะหนึ่ง หรือไม่พ้นยังมัวยุ่งเหยิงพัวพันอยู่ก็ให้รู้.

รวบรวมลงไปแล้ว ก็คือ จิตต์เป็นอย่างไร แม้เป็นไปในทางดี ก็ให้รู้ว่านี่เป็นไปในทางดี เป็นไปในทางชั่ว ก็ให้รู้ว่านี่เป็นไปในทางชั่ว, พิจารณาดูจิตต์ จิตต์เป็นอย่างไร ให้รู้อย่างนั้น. ในสติ-ปัฏฐาน ท่านไม่ได้สอนให้กำจัดความชั่วออกจากจิตต์ หรือทำดีให้เกิดขึ้นในจิตต์ แต่ท่านให้ดูให้รู้ตามเป็นจริง เมื่อจิตต์มีอาการดี ก็ดูให้รู้ตามเป็นจริง เมื่อจิตต์มีอาการชั่ว ก็ให้ดูให้รู้ตามเป็นจริง. การดูจิตต์ที่มีอาการต่าง ๆ นั้นเป็นทางปัญญา. ดูจิตต์มีอาการชั่ว ดูอาการชั่วที่เกิดขึ้นกับจิตต์, อาการชั่วที่เกิดขึ้นทนปัญญาที่ดูไม่ได้ ก็สงบไปเสื่อมไป หายไป แต่ถ้ามีอาการที่ดี ยิ่งดูเท่าไรก็ยิ่งดีประณีตยิ่งขึ้นไป, พระฉะนั้น ในสติปัฏฐานท่านไม่ได้สอนให้ละ ท่านสอนให้ดูให้รู้ตามเป็นจริง นี่เป็น **จิตตานุปัสสนา**.

จิตต์ที่จะมีอาการที่ดี หรืออาการที่ชั่ว ก็เพราะธรรม, ธรรมท่านแยกไว้เป็น ๓ คือ :–

ธรรมส่วนชั่ว เรียกว่า **นิวรณ์** แปลว่า ธรรมเครื่องกั้นไม่ให้

บัลลุคุณความดี ได้แก่ :–

กามฉันท์ ความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ. พยาบาท ความมุ่งร้ายผู้อื่น สัตว์อื่น.

ถีนะ ง่วงเหงา มิทธะ ง่วงนอน รวมเข้าก็เป็น ถีนมิทธะ ง่วงเหงาหาวนอน.

อุทธัจจะ ความฟุ้ง ฟุ้งไปรับอารมณ์ต่าง ๆ กุกกุจจะ ความรำคาญ คนที่อยู่นิ่งไม่ได้ รำคาญ ต้องเที่ยวไปโน่นไปนี่ อาการเช่นนี้เรียกว่า กุกกุจจะ, เพราะมีอาการไม่หยุดอยู่อย่างเดียวกัน ท่านจึงเรียกรวมว่า อุทธัจจกุกกุจจะ.

อีกอย่างหนึ่ง วิจิกิจฉา ความไม่แน่ใจ ลังเล สงสัย จะทำอะไรดีหรือไม่ดีไม่แน่ ทำอย่างนั้นดีหรือก็ไม่แน่ ทำอย่างนี้ดีหรือก็ไม่แน่, ไม่แน่ใจเลยทำอะไรไม่ได้ดี.

กามฉันท์, พยาบาท, ถีนมิทธะ, อุทธัจจกุกกุจจะ, วิจิกิจฉา จึงเป็นนิวรณธรรม ธรรมเป็นเครื่องกั้นไม่ให้บัลลุความดี นี่เป็นส่วนชั่ว, ท่านให้ดูให้รู้ตามเป็นจริง ข้อใดมีอยู่ก็ให้รู้ว่ามี ข้อใดไม่มีอยู่ก็ให้รู้ว่าไม่มี, เมื่อดูอยู่เช่นนี้ นิวรณ์ก็จะทนอยู่ไม่ได้ ต้องหลบหายไป.

ธรรมส่วนกลาง ๆ คือ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ นี่ไม่ใช่ชั่วไม่ใช่ดี เพราะเป็นผลที่มีสืบเนื่องมาจากกรรมเก่า มีตาสำหรับเห็น มีหูสำหรับได้ยิน มีจมูกสำหรับดมกลิ่น มีลิ้นสำหรับลิ้มรส มีกายสำหรับถูกต้องโผฏฐัพพะ มีมนะสำหรับนึกคิดเรื่อง แล้วเป็นปัจจัยให้เกิด

วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร นี่เป็นไปตามธรรมดา, ปุถุชนเรา ก็มี พระอรหันต์ก็มี, เพราะฉะนั้น ไม่ใช่ดี ไม่ใช่ชั่ว, แต่คนนั้น แหละ คนดีก็ใช้ ขันธ์ อายตนะ ในทางที่ดี คนชั่วก็ใช้ ขันธ์ อายตนะ ในทางชั่ว, เพราะฉะนั้น ขันธ์ อายตนะจึงเป็น กลาง ๆ ไม่ใช่ดี ไม่ใช่ชั่ว แต่เป็น ทุกขสัจจ สภาพที่จริงคือทุกข์, ดูบัญจขันธ์ อายตนะให้เห็นตามเป็นจริง ไม่ให้เอาขันธ์ เอาอายตนะมาเป็นตัว เป็นตน ให้เป็นผู้ดูขันธ์ ดูอายตนะ นี่อย่างหนึ่ง.

ธรรมส่วนดี ก็ได้แก่ โพชฌงค์ มี สติสัมโพชฌงค์เป็นต้น มี อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นสุดท้าย, ไปอ่านดูในโพชฌงค์ ๗ แล้วจึงอธิบายถึงเรื่องโพชฌงค์ จะว่าแต่เพียงย่อ ๆ ก่อน โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมส่วนดี เมื่อมีสติสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น ก็รู้สึกตัวว่ามีสติสัม-โพชฌงค์เกิดขึ้น เป็นลำดับไปจนถึง อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดูให้รู้จัก ธรรมที่เป็นส่วนดี คือโพชฌงค์ ให้รู้ตามเป็นจริง. โพชฌงค์เป็น ธรรมส่วนดี ยิ่งดูเท่าไร ก็ยิ่งดี ยิ่งประณีตขึ้นไป ไม่เหมือนส่วน ชั่วซึ่งเมื่อดูแล้วหลบไม่แสดงตัว, นี่เป็น ธัมมานุปัสสนา.

พิจารณากายเรียกว่า กายานุปัสสนา, พิจารณาเวทนาเรียก ว่า เวทนานุปัสสนา. พิจารณาจิตต์เรียกว่า จิตตานุปัสสนา. พิจารณาธรรมเรียกว่า ธัมมานุปัสสนา. นักธรรมบางท่านแสดง ว่า นี่แหละเป็นอุบายหรือเป็นวิธีที่จะให้ผู้พิจารณาแยก กาย เวทนา จิตต์ ธรรม ออกเป็นส่วนหนึ่ง ผู้พิจารณาก็เป็นผู้พิจารณาส่วนหนึ่ง, ผู้พิจารณากาย พิจารณาเวทนา พิจารณาจิตต์ พิจารณาธรรม

จนรู้จักกาย รู้จักเวทนา รู้จักจิตต์ รู้จักธรรม ก็เป็นผู้รู้ขึ้นในเวลานั้น แม้รู้ชั่วขณะก็เป็นผู้รู้ในขณะนั้น; แต่ถ้าไม่รู้ ก็หลงไปกับ กาย เวทนา จิตต์ ธรรม, นี่สติปัฏฐาน ๔ มีวิธีที่จะพิจารณาโดยย่อดังนี้.

ศัพท์ว่า อุบาย เราเรียกว่า อุบาย ภาษาบาลีว่า อุปายะ มักจะเข้าใจคลาดกันไป, ไทยเราพูดกันว่า คนโน้นทำอุบาย คนนี้ทำอุบาย ดูเป็นทีหลอกกัน ไม่แสดงความจริง หลอกให้เขาหลงเชื่อ ถ้าหลอกให้เขาหลงเชื่อได้มาก ก็ว่าคนนั้นมีอุบายดี, ถ้าหลอกเขาไม่ได้ เขาไม่เชื่อก็ว่าคนนั้นไม่มีอุบายหรืออุบายไม่ดี นี่ผิดศัพท์; อุบาย แยกออกเป็น ๒ คือ อุป กับ อาย หรือ อย, อุป แปลว่าเข้าถึง, อาย หรือ อย แปลว่าความเจริญ, อุปายะ แปลว่า เข้าถึงความเจริญ. เมื่อว่าถึง อายะ เช่นนี้ ก็มีอีกศัพท์ ๑ คือ อบาย แยกออกเป็น อป, อายะ รวมกันเข้าเป็น อปายะ แปลว่าปราศจากความเจริญ, อะไรที่เป็นความดี ความงาม ความเจริญ เรียกว่า อายะ อะไรที่เสื่อมปราศจากความเจริญ เรียกว่า อปายะ หรือ อบาย, รู้จักอายะว่านี้เป็นความเจริญ รู้จักอปายะว่านี้ปราศจากความเจริญ รู้จักทั้งสองนี้แล้วปฏิบัติตนเลี่ยงจาก อปายะ ดำเนินไปใน อายะ นี้เรียกว่า อุปายะ คือ อุบาย, หลีกชั่วดำเนินไปในทางดี จึงเรียกว่า อุบาย หรือ อุปายะ นี่ความหมาย, แต่มาถึงภาษาไทยเข้าใจเลือนกันไป บางทีใช้ว่า กลอุบาย หรือสมัยใหม่ใช้ว่า กโลบาย คือ กละ หรือ กล กับ อุบาย ผะสมกันเป็น

กโลบาย นั่นไม่ถูกกับความหมายเดิมทางพระพุทธศาสนา.

๑๐/๒๖ ส. ก. ๕๐

สัมมัปปธาน ๔

ว่าถึง ปธาน ความเพียร. ศัพท์ว่า ปธาน ที่ไทยเราเรียกกันว่า ประธานสภา ประธานกรรมการ, ศัพท์นี้ภาษาบาลีเป็น ปธานะ สันสกฤตเป็น ปรธานะ สะกดเข้าเป็นประธาน ในที่นี้เป็นชื่อของความเพียรที่ตั้งไว้, ธา ธาตุ แปลว่า ตั้งไว้ ประกอบกับ ป หรือ ปุร แปลว่าความเพียรที่ตั้งไว้เบื้องหน้า แยกออกเป็น ๔ อาการ คือ:-

สังวรปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้เพื่อสำรวมระวัง คือ ระวังความชั่วที่ยังไม่เกิดขึ้น อย่างหนึ่ง.

ปหานปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้เพื่อละ คือละความชั่วที่เกิดขึ้น ไม่ให้คงอยู่ในจิตต์ต่อไป อย่างหนึ่ง.

ภาวนาปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้เพื่อภาวนา คือทำให้มีให้เป็น ในที่นี้หมายถึงทำบุญกุศล หรือส่วนดีส่วนชอบที่ยังไม่มี ไม่เป็น ให้เกิด ให้มี ให้เป็นขึ้น เรียกว่า ภาวนาปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้เพื่อทำความดีหรือบุญกุศล ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อย่างหนึ่ง.

อนุรักขนาปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้เพื่อตามรักษา อนุรักขนา แปลว่า ตามรักษา หมายถึงรักษาความดี หรือบุญกุศลที่ทำให้เกิดขึ้นไว้แล้วนั้น ไม่ให้เสื่อมไป อย่างหนึ่ง.

นี้หมายเอาปธานที่เป็นไปในทางดีทางชอบ ถ้าจะเรียกให้ตรง

ท่านเรียกว่า สัมมัปปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้ชอบ แยกออกไป ก็เป็น สัมมา กับ ปธาน แต่สนธิโดยไวยากรณ์ของภาษา จึงเป็น สัมมัปปธาน แปลว่า ความเพียรที่ตั้งไว้โดยชอบ.

ปธาน เป็น อุปการธรรม ไม่ใช่ข้อปฏิบัติโดยตรง เป็นแต่อุปการะอุดหนุน, เมื่อเอาไปใช้ในทางดีทางชอบ ก็เป็น สัมมัปปธาน, ถ้าเอาไปใช้ในทางชั่วทางผิด ก็เป็น มิจฉัปปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้ผิด ถือเอาเนื้อความตรงกันข้าม. เมื่อคนตั้งใจจะทำชั่วทำผิดเป็นหลักแล้ว ก็ต้องสังวร ระวังไม่ให้มีความดีความชอบมาแก้ความชั่วความผิด ก็เป็น สังวรปธาน, ถ้าความดีความชอบเกิดขึ้นในจิตต์จะล้างความชั่วความผิด ก็ต้องพยายามละเสียอย่าให้มี ก็เป็น ปหานปธาน, พยายามตั้งความเพียรทำความชั่วความผิดที่ยังไม่ทำให้เกิดขึ้น เรียกว่า ภาวนาปธาน, รักษาความชั่วความผิดไว้เป็น อนุรักขนาปธาน, ถ้าอย่างนี้เป็น มิจฉัปปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้ผิด. แต่ทางพุทธศาสนามุ่ง สัมมัปปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้ชอบ และท่านแสดงต่อจาก สติปัฏฐาน การตั้งสติพิจารณา กาย เวทนา จิตต์ ธรรม, ทำไมจึงจะพิจารณา กาย เวทนา จิตต์ ธรรม และทำให้เป็นไปได้, นี่ต้องอาศัยปธานหรือ สัมมัปปธาน คือ อะไรที่จะทำให้เป็นอันตรายแก่สติปัฏฐาน ระวังไว้อย่าให้เกิดขึ้น นี่เป็น สังวรปธาน, ถ้าเกิดขึ้นในใจจะทำให้เสื่อมให้คลายจากสติปัฏฐาน ก็ใช้ ปหานปธาน ความเพียรที่ตั้งไว้เพื่อละเสีย, และใช้ ภาวนาปธาน ทำสติปัฏฐานที่ต้องการจะทำทำให้มีให้เป็นให้เกิดขึ้น, แล้วก็ใช้ อนุรักขนาปธาน รักษาไว้.

เพราะฉะนั้น ในหมวดของธรรมท่านแสดง สติปัฏฐาน เป็นหลักที่จะพึงประพฤติปฏิบัติ เพื่อแยกกายเวทนาจิตต์ธรรมออกเป็นส่วนหนึ่ง ผู้พิจารณาเป็นส่วนหนึ่ง, แต่จะทำได้ต้องอาศัย สัมมัปปธาน หรือ ปธาน พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดง ปธาน หรือ สัมมัปปธาน ต่อเนื่องกันไป, เพราะ ปธาน หรือ สัมมัปปธาน เป็น อุปการธรรม, ต่อจากปธาน หรือสัมมัปปธานก็ไปถึง อิทธิบาท, นั่นไปอ่านดูในอิทธิบาทแล้วจึงจะอธิบายต่อไป แต่อาจจะพิจารณาเข้าใจได้ เพราะเคยศึกษาเล่าเรียนกันมาแล้ว. คนเราทุก ๆ คน ที่เล่าเรียนได้ความรู้มาได้ในทางใดก็ตาม ในชั้นไหนก็ตาม ตรวจดูให้ดีจะเห็นได้ว่า เพราะอาศัยปธาน เป็นอุปการธรรม, ถ้าไม่มีปธานเป็นอุปการธรรมแล้ว เรียนไม่สำเร็จ, ที่เรียนมาสำเร็จก็เพราะเคยใช้ปธานกันมาแล้ว แต่ว่าใช้ในกิจที่เราประสงค์และเป็นไปในทางโลก, คนที่ทำอะไรก็ไม่สำเร็จ เรียนก็ไม่สำเร็จ นี่เพราะขาดปธาน คนที่ทำสำเร็จก็เพราะมีปธาน หรือประธานสำเร็จทางดี ก็จัดเข้าในสัมมัปปธาน สำเร็จทางชั่ว ก็จัดเข้าในมิจฉัปปธาน.

๑๑/๒๗ ส. ค. ๕๐

อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕

อิทธิบาท ๔

ว่าถึง อิทธิบาท ในภาษาบาลีว่า อิทธิปาทะ ในภาษาไทยเรียกว่า อิทธิบาท, อิทธิ แปลว่าความสำเร็จ นี่เป็นภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตเป็น ฤทธิ ใช้ซ้ำกันว่า อิทธิฤทธิ ก็มี, ปาทะ หรือ บาท

เป็นคุณที่ให้ถึง ให้บัลลุ ใช้เรียกเป็นชื่อเท้าสำหรับเดินก็ได้ อย่างบาทหรือพระบาท, ถ้าแปลตามศัพท์ ก็แปลว่าเครื่องให้ถึง, เท้าสำหรับเดิน ก็เป็นเครื่องให้ถึงถิ่นที่เราประสงค์, อิทธิปาทะ หรือ อิทธิบาท เครื่องให้ถึงความสำเร็จ เป็นชื่อของคุณความดี คือจะสำเร็จได้ด้วยคุณอะไร คุณอันนั้นเป็นเครื่องให้ถึงความสำเร็จ จึงเรียกว่า อิทธิบาท แยกออกโดยอาการเป็น ๔ คือ:–

ฉันทะ พอใจ.

วิริยะ ความเป็นผู้กล้าหาญ, ศัพท์เดิมคือ วีระ แปลว่ากล้า ลงปัจจัยตามไวยากรณ์เป็น วิริยะ แปลว่าความเป็นผู้กล้า เรามาเรียกว่าความเพียร คือมีอาการให้กล้าหาญไม่ย่อท้อ.

จิตตะ ก็คือส่งจิตต์ หรือตั้งจิตต์ หรือมุ่งจิตต์ไป.

วิมังสา พิจารณา สอบสวน เลือกพื้น ที่จะให้การทำนั้น สำเร็จไปได้ด้วยดี.

เหมือนดังเราจะเขียนหนังสือ เราพอใจในการเขียน ก็เป็น ฉันทะ, บากบั่นในการเขียนก็เป็น วิริยะ, ส่งใจไปในการเขียนก็เป็น จิตตะ, พิจารณาว่าเขียนอย่างไรจึงจะดีก็เป็น วิมังสา, รวมกันเข้าทั้ง ๔ อาการนี้จึงเป็น อิทธิบาท, แต่ท่านแสดงไว้ว่า จะยกอะไรข้อไหนขึ้นเป็นหัวหน้าก่อนแล้ว เอาอีก ๓ อย่างเข้าประกอบก็ได้, ยก ฉันทะ ความพอใจขึ้นไปเป็นหัวหน้าเป็นประธานแล้ว อาศัย วิริยะ จิตตะ วิมังสา เข้าประกอบก็ได้, ยก วิริยะ ขึ้นเป็นประธานแล้ว อาศัย ฉันทะ จิตตะ วิมังสา เข้าประกอบก็ได้, ยก จิตตะ คือส่ง

ใจตั้งใจเป็นประธานแล้ว เอา ฉันทะ วิริยะ วิมังสา เข้าประกอบก็ได้, ยก วิมังสา พิจารณาขึ้นเป็นประธานแล้วเอา ฉันทะ วิริยะ จิตตะ เข้าประกอบก็ได้, ถ้าเอาข้อใดเป็นใหญ่เป็นหัวหน้า อีก ๓ ข้อก็เป็นเครื่องประกอบร่วมกันไป นี่จึงเป็น อิทธิบาท เครื่องให้ถึงความสำเร็จ.

อินทรีย์ ๕ พละ ๕.

ถ้าจะถามต่อไปอีกว่า ทำไมจึงจะเกิดฉันทะ ? ทำไมจึงจะพอใจ ? ท่านก็แสดงต่อไป ให้ดูใน พละ ๕, พละ คือธรรมเป็นกำลัง ๕ แยกอาการออกไปก็เป็น สัทธา๑ วิริยะ๑ สติ๑ สมาธิ๑ ปัญญา๑, ธรรมเหล่านี้ต้องมีกำลัง หรือเป็นกำลังเกิดขึ้นในบุคคล บุคคลจึงสามารถต่อต้านข้าศึกได้สำเร็จ, ธรรมส่วนชั่วที่เป็นข้าศึกของพละก็มี ๕ เป็นคู่กัน :

อสัทธิยะ ความไม่เชื่อเป็นข้าศึกของ สัทธา ความเชื่อ.

โกสัชชะ ความเกียจคร้านเป็นข้าศึกของ วิริยะ ความเพียร.

สติสัมโมสา ความหลงสติเป็นข้าศึกของ สติ.

จิตตวิกเขปะ ความฟุ้งซ่านของจิตต์เป็นข้าศึกของ สมาธิ.

ทุปปัญญา รู้ชั่วหรือปัญญาอ่อน ปัญญาแร้นแค้น เป็นข้าศึกของ ปัญญา.

คนเราจะทำอะไร ให้สำเร็จได้ก็ต้องอาศัย สัทธา ความเชื่อ คือเชื่อว่ากิจที่จะทำนั้นเป็นกิจที่ดีอย่างหนึ่ง เชื่อว่าเราเองสามารถจะทำได้สำเร็จอีกอย่างหนึ่ง ทั้งสองอย่างนี้ต้องประกอบกัน, ถ้าไม่เชื่อว่า

กิจการที่จะทำนั้นดี ก็ไม่ทำ หรือเชื่อว่าดีแต่ว่าไม่เชื่อความสามารถของตัว นึกว่าทำไม่ได้ ดูถูกตัวเองเสีย ยอมตัวเองให้เลวเสีย ก็ไม่สำเร็จอีกเหมือนกัน, จึงต้องอาศัยความเชื่อ เชื่อว่ากิจที่จะทำนั้นดี และเชื่อความสามารถของตัวว่าทำได้, เมื่อเชื่อเช่นนั้นแล้วก็ต่อสู้กับ อสัทธิยะ ความไม่เชื่อ. วิริยะ ความบากบั่นก็ช่วยประกอบกับ สัทธา ความเชื่อ ต่อสู้กับ โกสัชชะ ความเกียจคร้าน. สติ ความระลึกหรือความระลึกได้ก็เข้าประกอบกัน สู้กับ สติสัมโมสา ความหลงสติ. สมาธิ ความตั้งใจมั่น ก็ต่อสู้กับ จิตตวิกเขปะ ความฟุ้งซ่านของจิตต์. ปัญญา ที่พิจารณาเพื่อให้รู้ตามเป็นจริงก็ต่อสู้กับ ทุปปัญญา รู้ชั่วรู้ผิด.

ในเวลาที่ต่อสู้กันนี้แหละ ธรรมเหล่านี้จึงได้ชื่อว่าเป็นกำลัง เป็นพละอย่างหนึ่ง ๆ, ถ้าต่อสู้กับข้าศึกไม่สำเร็จ แพ้ข้าศึก ข้าศึกก็เข้ามาครอบงำบุคคล บุคคลก็หมดกำลัง ไม่มีกำลัง ทำอะไรก็ไม่สำเร็จ, ถ้ามีธรรม ๕ อย่างนี้แข็งแรง ต่อสู้กับข้าศึกจนข้าศึกแพ้ สัทธา, วิริยะ, สติ, สมาธิ, ปัญญา ก็เป็นใหญ่ขึ้น ได้ชื่อว่าเป็นอินทรีย์: สัทธา ก็เป็นใหญ่ในการเชื่อ, วิริยะ ก็เป็นใหญ่ในการบากบั่น, สติ ก็เป็นใหญ่ในการนึก, สมาธิ ก็เป็นใหญ่ในการตั้งมั่น, ปัญญา ก็เป็นใหญ่ในการพิจารณาเพื่อให้รู้, เหมือนดังคนที่ต่อสู้กับข้าศึกสัตรู ในเวลาที่ต่อสู้กันก็ต้องใช้กำลัง ถ้ากำลังของตัวน้อย, ข้าศึกสัตรูก็ชนะ, ผู้แพ้ก็เป็นเชลยของข้าศึก นี่ก็เหมือนกัน ถ้าสัทธา, วิริยะ, สติ, สมาธิ, ปัญญา อ่อนก็มีกำลังน้อย, ข้าศึกมีกำลังมากกว่าก็ชนะ คนก็

เป็นเชลยของความชั่วที่เป็นข้าศึก แล้วแต่ความชั่วนั้นจะฉุดไปทางไหน, ถ้าต่อสู้กับข้าศึก ข้าศึกแพ้ ธรรม ๕ อย่างนี้ก็เลื่อนเป็น อินทรีย์ คือเป็นใหญ่.

เรียกตามชื่อเมื่อต่อสู้ข้าศึกว่า สัทธาพละ กำลังคือสัทธา, วิริยะพละ กำลังคือวิริยะ, สติพละ กำลังคือสติ, สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ, ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา. หรือว่าสัทธาเป็นกำลังเป็นต้นก็ได้.

เมื่อธรรมเหล่านี้ต่อสู้ข้าศึกชนะเป็นใหญ่ สัทธาก็เรียกว่า สัทธาอินทรีย์ สนธิเป็น สัทธินทรีย์ อินทรีย์คือสัทธา, วิริยะเรียกว่า วิริยะอินทรีย์ สนธิเป็น วิริยินทรีย์ อินทรีย์คือวิริยะ, สติเรียกว่า สติอินทรีย์ สนธิเข้าก็เป็น สตินทรีย์ อินทรีย์คือสติ, สมาธิเรียกว่า สมาธิอินทรีย์ สนธิเข้ากันเป็น สมาธินทรีย์ อินทรีย์คือสมาธิ, ปัญญาเรียกว่า ปัญญาอินทรีย์ สนธิเข้าก็เป็น ปัญญินทรีย์ อินทรีย์คือปัญญา, หรือว่าสัทธาเป็นอินทรีย์เป็นต้นก็ได้

เมื่อเป็น อินทรีย์ ก็ให้สำเร็จเป็น อิทธิบาท, เมื่อเป็น อิทธิบาท ก็หนุนให้เกิด สัมมัปปธาน หรือ ปธาน มุ่งทางชอบ, ปธาน หรือ สัมมัปปธาน ก็หนุนให้การปฏิบัติ สติปัฏฐาน ดำเนินไปได้ด้วยดี. เพราะฉะนั้น ถ้าว่าตามเหตุผล จะทำหรือจะเจริญสติปัฏฐานได้ ก็ต้องอาศัยสัมมัปปธาน, สัมมัปปธานจะเป็นไปได้ก็ต้องอาศัย อิทธิบาท อิทธิบาทจะเป็นไปได้ให้ถึงความสำเร็จก็ต้องอาศัย อินทรีย์ ๕, จะเป็นอินทรีย์ได้ก็ต้องอาศัยพละ ๕ ต่อสู้ข้าศึก. นี่ว่า

ตามลำดับของธรรมหมวดนี้. แม้ในกิจอื่นก็เช่นเดียวกัน คนจะทำอะไรสำเร็จได้ก็ต้อง มีสัทธา มีวิริยะ, มีสติ, มีสมาธิ, มีปัญญา แล้วต่อสู้กับข้าศึกจนข้าศึกแพ้ ธรรมเหล่านี้เป็นอินทรีย์ขึ้นแล้ว ก็เลื่อนเป็นอิทธิบาท เป็นปธาน ก็ให้การงานที่ทำ เช่น เรียนก็ตาม ทำการงานอะไรก็ตาม สำเร็จได้, ถ้าขาดไปเสีย ก็ขาดตั้งแต่พละ การก็ไม่สำเร็จ, เรามุ่งจะทำกัมมัฏฐาน ตั้งใจทำกัมมัฏฐาน เมื่อว่าตามลำดับของธรรมก็ต้องมีมาตั้งแต่พละ, คือเป็นพละ เป็นอินทรีย์ เป็นอิทธิบาท แล้วก็เป็นปธาน การทำกัมมัฏฐานจึงจะสำเร็จ, ถ้าขาด ก็ขาดมาตั้งแต่พละ คือธรรม ๕ ประการนี้อ่อนกำลังไม่พอต่อสู้ข้าศึก ก็ไม่สำเร็จ ต้องเป็นเชลยของข้าศึกไป, ตามหลักธรรมเนื่องกันเช่นนี้.

เมื่อ สติปัฏฐาน อาศัยสัมมัปปธาน ๆ อาศัยอิทธิบาท ๆ อาศัยอินทรีย์ ๆ อาศัยพละ. สติปัฏฐานก็ดำเนินไปได้ด้วยดี, เมื่อเป็นเช่นนี้ สติปัฏฐานก็จะเลื่อนชั้นขึ้นเป็น โพชฌงค์ องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้, นั่นไปดูในโพชฌงค์ ๗ อ่านแล้วพิจารณาดูเสีย, ต่อไปถึงมรรคมีองค์ ๘ เนื่องกันไป.

ว่าถึงหลักธรรมที่จะพึงปฏิบัติ สติปัฏฐานเป็นหลักที่จะพึงปฏิบัติ, สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ เป็นอุปการธรรม, ถ้าขาดอุปการธรรม สติปัฏฐาน พิจารณากาย เวทนา จิตต์ ธรรม ก็ไม่สำเร็จ. แม้ในกิจการงานอื่น ๆ ที่จะทำก็เหมือนกัน ถ้าขาดอุปการธรรมเหล่านี้แล้ว กิจการงานก็ไม่สำเร็จ; คนเราที่ทำกิจการงานมาสำเร็จได้ แม้ในทางโลกเป็นอย่าง ๆ ง่ายก็ตามยากก็ตาม ก็ต้อง

ประกอบด้วยอุปการธรรม คือ ปธาน, อิทธบาท, อินทรีย์, พละ เป็นอุปการะทั้งสิ้น.

๑๒/๒๗ ส. ก. ๕๐

โพชฌงค์ ๗

ว่าถึง โพชฌงค์ ๗ ต่อจากสติปัฏฐาน, ตามเรื่องที่ท่านแสดงตั้งสติปัฏฐาน เป็นหลัก, การปฏิบัติในสติปัฏฐานจะเป็นไปได้ต้องอาศัยสัมมัปปธาน, สัมมัปปธานต้องอาศัยอิทธิบาท, อิทธิบาทต้องอาศัยอินทรีย์, อินทรีย์ต้องอาศัยพละ เมื่ออาศัยปธาน หรือสัมมัปปธานไปจนถึงพละ เป็นอุปการะอุดหนุนสติปัฏฐาน การตั้งสติพิจารณาก็เจริญขึ้น เลื่อนเป็นชั้น โพชฌงค์.

เพราะสติปัฏฐานตั้ง สติ ระลึกพิจารณาเป็นหลัก เลื่อนจากสติปัฏฐานจึงเป็น สติสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความตรัสรู้ หรือองค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือสติบริบูรณ์ดีไม่หลงลืมสติ นี้เป็นข้อหนึ่ง.

ธัมมวิจยะ เลือกพิ้นธรรม หมายความว่าเมื่อมีสติบริบูรณ์ดีเลื่อนจากสติปัฏฐานขึ้นมาแล้ว ก็อาศัยธัมมวิจยะ พิจารณาดูธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอยู่นั้น, ถ้ามีอารมณ์อะไรเกิดขึ้นก็ให้รู้ตามเป็นจริง ไม่หลงอารมณ์ที่เกิดขึ้นเพราะการปฏิบัติ, ปัญญาที่พิจารณาอยู่ในการประพฤติประกอบกับสติ จึงเป็น ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความตรัสรู้ หรือองค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ ธัมมวิจยะ,

และอาศัย วิริยสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความตรัสรู้หรือองค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือวิริยะ ความเพียร เป็น ๓ องค์ ประกอบ

กันเข้าด้วยกัน ทำหน้าที่ให้เป็นไปด้วยดี ไม่มีนิวรณ์เข้ามาพัวพันเกี่ยวข้อง ก็จะเกิดปีติความเอิบอิ่มกาย เอิบอิ่มใจ, ความเอิบอิ่มกายเอิบอิ่มใจที่เกิดขึ้น สืบเนื่องมาจากองค์ทั้ง ๓ ข้างต้นเป็น ปีติสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความตรัสรู้ หรือองค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ ปีติ.

ท่านแสดงว่าเมื่อปีติเกิดขึ้น สุขคือความสบายกายสบายใจก็เกิดขึ้น, เมื่อสบายกายสบายใจอันเป็นสุขเกิดขึ้น ความสงบอันเป็นปัสสัทธิก็เกิดขึ้น สืบต่อกันไปเป็น ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความตรัสรู้ หรือองค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้คือปัสสัทธิ. คนที่ทำอะไรไม่ได้ความสบายไม่ได้ความสุข ก็ไม่สงบ จิตก็ฟุ้งซ่าน จิตฟุ้งซ่านหนักเข้า ร่างกายก็ทนไม่ได้ ต้องฟุ้งซ่านไป, ถ้าเกิดความเอิบอิ่มขึ้น ใจก็เป็นสุข, เมื่อใจเป็นสุข ก็สงบเป็นปัสสัทธิ. ตรวจดูตัวเราเอง ถ้าเราทำอะไรรู้สึกได้ความอิ่มใจและได้ความสุข ความสงบอยู่ในการงานนั้นก็มี, แต่ถ้าไม่ได้ความอิ่มใจในการงาน ก็ไม่ได้ความสุข, เมื่อไม่ได้ความสุข ความสงบอยู่ในการงานก็ไม่มี ทำอะไรก็ไม่สำเร็จ, ปัสสัทธิจึงเป็นโพชฌงค์องค์แห่งความตรัสรู้ หรือองค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้คือปัสสัทธิ ความสงบ.

เมื่อความสงบมีเกิดขึ้น จิตก็ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ, สมาธิก็เป็น สมาธิสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความตรัสรู้หรือองค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ สมาธิ.

เมื่อสมาธิหรือสมาธิสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น ปัญญาที่พิจารณาเห็น

ตามเป็นจริงอันเป็นอุเบกขาก็เกิดขึ้น, อุเบกขา ภาษาบาลีเรียกว่า อุเปกฺขา แยก อุป ออกเป็นศัพท์หนึ่ง อิกฺข ศัพท์หนึ่ง รวมกันเข้าเป็น อุเปกฺขา คือ พิจารณาดูตามเป็นจริง ไม่แก้ไข ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย คงพิจารณาดูตามเป็นจริง เป็นอุเบกขา, เพราะฉะนั้น อุเบกขาจึงเป็น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ องค์แห่งความตรัสรู้หรือองค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ คือ อุเบกขา, ไม่ใช่อุเบกขาเป็นกลางเฉย ๆ อย่างอุเบกขาเวทนา, อุเบกขาเวทนาเฉย ๆ ไม่ประกอบด้วยความรู้ แต่อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ดูจนรู้ตามเป็นจริง แล้วไม่ยินดียินร้าย เป็นปัญญา.

โพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการนี้ เมื่อเกิดขึ้นด้วยกันเป็น มัคคสามัคคี ความพร้อมเพรียงของมรรค คือ การปฏิบัติ หรือ ทางปฏิบัติ ก็เป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติประกอบด้วยความรู้ รู้อยู่กับรู้.

๑๓/๒๔ ส.ค. ๘๐

มรรคมีองค์ ๘

วันนี้ว่าถึง อริยมรรค เสียก่อน เพื่อให้ต่อกับโพชฌงค์, ท่านเรียกย่อ ๆ กันว่า มรรค เพื่อจะให้ความแน่นอนก็เรียกว่า อริยมรรค, มรรค แปลว่า ทาง เช่น ทางที่คนเราจะไป ทางน้ำเรียกว่า ชลมรรค, ทางบกเรียกว่า สถลมรรค, ต่อมามีทางอากาศเข้า เห็นจะต้องเรียก อากาศมรรค การเดินไปตามทางก็เรียกว่า มรรค เหมือนกัน. เพราะฉะนั้นจึงหมายถึงว่า ทางที่เดินไปเรียกว่า มรรค อย่างหนึ่ง การเดินไปตามทางก็เรียกว่า มรรค อีกอย่างหนึ่ง, และ

ใช้ได้ทั่ว ๆ ไป ทางชั่วก็เรียกว่า มรรคชั่ว หรือจะเรียกว่า มิจฉามรรค ก็ได้, ทางดีทางชอบก็อาจจะเรียกว่า สัมมามรรค แต่นี่เรียกกันเอาเอง จะเรียกทางชั่วว่า ทุมรรค และเรียกทางดีว่า สุมรรค ก็น่าจะได้ แต่ไม่มีแบบแผนที่ท่านใช้กัน ตามพระบาลีท่านเรียกว่า ทุกขนิโรธ คามินีปฏิปทา ทางดำเนินไปเพื่อถึงความดับทุกข์ แต่เรียกเช่นนั้นยาวนัก ก็เรียกกันย่อ ๆ ว่า มรรคมีองค์ ๘ คนมักจะเข้าใจผิดไปจนถึงพระเทศน์กันว่า ๘ ทางก็มี, . นั่นเพราะไม่พิจารณาดูให้ดีจึงว่าเช่นนั้น, ที่ถูกแล้วมีทางเดียว แต่มี ๘ องค์ คือ ๘ อาการ. เหมือนอย่างเราจะเดินทางจากตำบลนี้ไปถึงตำบลโน้น ทางเดินก็ต้องมีทางเดียว การเดินก็เดินทางเดียว แต่มีองค์ต่างกันคือ ๑ เราตั้งใจว่าจะเดินไป, ๒ ใช้ตาดูทาง, ๓ ใช้หูฟัง กลัวอันตรายจะมีขึ้นในระหว่างเดิน, ๔ ก้าวเท้าไป, นี่เรียกว่า ๔ ทางไม่ได้ ต้องเรียกว่าทางเดียว แต่มีองค์คืออาการเป็น ๔, เพราะฉะนั้น ที่แปลว่ามรรค ๘ ทางนั้นผิด มรรคมีทางเดียวแต่มีองค์คืออาการเป็น ๘.

ข้อ ๑ ก็คือ สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ เห็นชอบอย่างไร? เห็นใน ทุกข์ เห็นใน ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ เห็นใน ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ เห็นใน ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินไปถึงความดับทุกข์ หรือการดำเนินไปเพื่อถึงความดับทุกข์. เพราะสัมมาทิฏฐิ เห็นในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือเรียกสั้น ๆ ว่ามรรค. รวมเข้าก็ เห็นอริยสัจจ์ นั่นเอง.

เห็นทุกข์นั้น ตามพระบาลี ท่านแสดงทุกข์ไว้ ๑๑ อย่าง คือ :–

๑. **ชาติ** เป็นทุกข์.

๒. **ชรา** ความชำรุดทรุดโทรมของกาย เป็นทุกข์.

๓. **มรณะ** ความสลาย หรือความทำลาย ความตาย เป็นทุกข์.

๔. **โสกะ** ความแห้งใจ คือหัวใจที่เหี่ยวแห้ง.

๕. **ปริเทวะ** ความคร่ำครวญใจ ถ้าหนักเข้าก็ออกมาทางวาจา.

๖. **ทุกขะ** ความไม่สบายกาย ความเจ็บไข้ของกาย.

๗. **โทมนัสสะ** ความไม่สบายใจ.

๘. **อุปายาส** ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์แต่ละอย่าง ๆ.

๙. **อัปปิยสัมปโยค. อัปปิยะ** แปลว่า สิ่งที่ไม่รัก **สัมปโยค** แปลว่า ประสพ **อัปปิยสัมปโยค** ประสพสิ่งที่ไม่รัก เป็นทุกข์.

๑๐. **ปิยวิปปโยค ปิยะ** ที่รัก **วิปปโยค** ความพลัดพราก **ปิยวิปปโยค** ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก เป็นทุกข์.

๑๑. ปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง ก็เป็นทุกข์.

รวมเป็นทุกข์ ๑๑ อย่าง. แต่เมื่อพิจารณาแล้ว จะแยกได้เป็น ๒ คือ ทุกข์สำหรับกาย คือร่างกายหรือรูปกายส่วนหนึ่ง ทุกข์สำหรับจิตต์ หรือส่วนสำหรับใจ เป็นทุกข์ทางใจอีกส่วนหนึ่ง.

ชาติ ชรา มรณะ เป็นทุกข์สำหรับกาย, **ชาติ** ความเกิดเป็นทุกข์อย่างไร? เพราะเป็นต้นเหตุ คือ ชาตินั้นกายให้เกิดขึ้น ถ้าเพียงแต่เกิดขึ้นเท่านั้นไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่นแล้ว จะบอกว่าเป็นทุกข์ไม่ได้ แต่เพราะชาติความเกิดทำให้เกิดกายขึ้น แล้วก็แปรปรวน

ทรุดโทรมที่เรียกว่า ชรา, ชรา แยกออกเป็น ๒ คือ ชราขั้น หรือ แก่ขั้น ได้แก่เมื่อแรกเกิดมายังเล็ก ๆ แล้วก็เติบโตขึ้นโดยลำดับจนถึงท่ามกลางเรียกว่า แก่ขึ้น พอถึงท่ามกลางแล้วก็เดินลง ชำรุดลงเรื่อย นี่เรียกว่า แก่ลง, นี่เรียกกันเอาเองไม่ใช่พระบาลี, เพราะถ้าไม่มีแก่ขึ้นจนถึงท่ามกลาง แก่ลงก็ไม่มี, เหมือนคนขึ้นสะพาน ขึ้นสูงโดยลำดับจนถึงท่ามกลางแล้ว ก็ลงอีกข้างหนึ่ง, ถ้าไม่ขึ้นก่อนก็ไม่มีลง จนถึง มรณะ ความที่กายแตกสลาย, ชาติ ชรา มรณะ จึงประจำอยู่แก่กาย ไม่มีกายก็ไม่มีชาติ ไม่มีชรา ไม่มีมรณะ, แต่เพราะมีกาย กายเกิดปรากฏขึ้นก็เพราะชาติ แล้วก็มีชรา มรณะ, ประจำติดเนื่องกันมา; ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นทุกข์ประจำกาย; ถ้ามีกายแล้ว ก็ต้องมีชาติ ชรา มรณะ ประจำอยู่เสมอ นี่ส่วนหนึ่ง.

โสกะ ความแห้งใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญ โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ ความประสพกับสิ่งที่ไม่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความปรารถนาไม่ได้สมหวัง นี้เป็นทุกข์ทางใจ.

แต่ส่วน ทุกขะ (ที่ท่านเรียงไว้ต่อ โสกปริเทวะ ว่า โสก-ปริเทวทุกฺขโทมนสฺส ฯ) เป็นทุกข์ทางกาย หมายถึง พยาธิ, เพราะพยาธิเกิดมีแก่กายจึงเป็นทุกข์ทางกาย, ทำไมท่านเอาไปไว้ในหมวดทุกข์ทางใจ คือ โสกปริเทวะเป็นต้น? พิจารณาดูจะเห็นได้ว่า พยาธิทุกข์ ไม่มีประจำ มีเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มีพยาธิ สบายปลอดโปร่งจากเจ็บไข้ บางคราวก็เจ็บไข้ไม่สบายเป็นทุกข์, โสกะ

ความแห้งใจก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี, ปริเทวะ ความคร่ำครวญ ก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี, โทมนัสสะ ก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี, อุปายาส ความคับแค้นใจก็มีเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี, ประสพกับสิ่งที่ไม่รัก ก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี, พลัดพรากจากสิ่งที่รัก ก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี, ปรารถนาสิ่งใดไม่สมหวัง ก็มีมาเป็นคราว ๆ บางคราวก็ไม่มี เพราะบางคราวเราก็ไม่ปรารถนาอะไร นี่เป็นทุกข์จร, ท่านไปมุ่งเอาอาการที่มาเป็นคราว ๆ ไว้พวกเดียวกัน จึงเอาทุกข์กายอันหมายถึงพยาธินั้น ไปไว้ในพวกทุกข์ใจ เพราะมีเป็นคราว ๆ เป็นทุกข์จรด้วยกัน. ส่วน ชาติ ชรา มรณะ ประจำอยู่เสมอไม่ใช่มีมาเป็นคราว ๆ, ประจำอย่างไร? ชาติ ความเกิดทำให้กายเกิดขึ้นแล้วชำรุดอยู่เสมอทุกเวลา แปรอยู่เสมอทุกลมหายใจเข้าออก มรณะ ก็สลายอยู่เสมอ, แต่เพราะว่ามี สันตติ คือมีของใหม่เกิดขึ้นแทนสืบต่อกัน เช่น เล็บ ผม ที่ตัดออกไป นี่ได้ชื่อว่า มรณะ หลุดไปแล้วก็งอกขึ้นใหม่เป็น ชาติ อีก, ผิวหนังที่เก่าก็หลุดไป แล้วก็มีเกิดขึ้นใหม่อีก, เท้าที่เราเดินอยู่ ถ้าไม่มีของใหม่เกิดขึ้นแทนแล้ว จะสึกเลยเข้าไปกว่าหัวเข่าอีก, แต่ไม่เป็นเช่นนั้นเพราะมีของใหม่เกิดขึ้นแทน, ของใหม่ที่เกิดขึ้นแทนก็เป็น ชาติ แล้วก็ ชรา คือชำรุด แล้วก็ มรณะ, การสืบต่อกันเช่นนี้ท่านเรียกว่า สันตติ, ว่าสำหรับรูป คือ รูปกาย ท่านเรียกว่า รูปสันตติ ความสืบต่อของรูป, ส่วนทางนาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เกิดขึ้น

ใหม่แล้วก็ดับไป, เช่นที่เราพูดอยู่นี้ พอพูดแล้วเสียงก็หายไป ดับไป ผู้ฟังก็ได้รู้สึกทางหู เป็น โสตวิญญาณ แล้วถึงเวทนา แล้วก็ถึงสัญญา แล้วถึงสังขาร แล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นใหม่, ความสืบต่อของนาม เช่นนี้เรียกว่า **นามสันตติ.** เมื่อไม่ถือเอาว่าเป็นทุกข์ประจำหรือทุกข์จร แต่ถือเอา กาย และ ใจ เป็นที่ตั้ง ก็แยกออกเป็น ๒ คือ ทุกข์สำหรับกายหรือรูปกายส่วนหนึ่ง, ทุกข์สำหรับใจส่วนหนึ่ง, **ชาติ ชรา พยาธิ** (คือทุกข์กาย) และ **มรณะ เป็นทุกข์สำหรับกาย** คือ รูปกาย, โสกะ ปริเทวะ โทมนัสสะ อุปายาส ประสพกับสิ่งที่ไม่รัก พลัดพรากจากสิ่งที่รัก ปรารถนาสิ่งใดไม่สมหวัง นี่เป็นทุกข์ทางใจ.

พิจารณาต่อไปว่า ทำไมจึงเป็นทุกข์ทางใจ ก็จะเห็นได้ว่าเพราะมีกิเลสอยู่กับใจ หรือว่าให้ชัดลงไปก็คือ ตัณหา ความดิ้นรนที่จะให้ได้ ให้เป็น ให้เสื่อมศูนย์, โสกะ ความแห้งใจ เกิดเพราะอะไร? เพราะไม่ได้สิ่งที่เราชอบ ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบจึงเกิดโสกะ ความแห้งใจ, ปริเทวะ โทมนัสสะ อุปายาส ก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น โสกะ ความแห้งใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญ โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ ๔ อย่างนี้รวมเข้าก็เป็น ๒ คือ ประสพกับสิ่งที่ไม่รัก อย่างหนึ่ง พลัดพรากจากสิ่งที่รัก อย่างหนึ่ง, ถ้าไม่ประสพกับสิ่งที่ไม่รัก ไม่พลัดพรากจากสิ่งที่รักแล้ว โสกปริเทว-โทมนัสสอุปายาส ก็ไม่มี, แต่นี่ต้องประสพต้องพลัดพราก จึงมี โสกปริเทวโทมนัสสอุปายาส, ๔ อาการนี้ เมื่อรวมเข้าจึงเป็น ๒ คือ

ประสพสิ่งที่ไม่รัก พลัดพรากจากสิ่งที่รัก, ๒ นี้ก็รวมลงไปหา ๑ คือ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สมหวัง ถ้าปรารถนาสิ่งใดได้สิ่งนั่นสมหวัง ประสพสิ่งที่ไม่รักก็ไม่มี พลัดพรากจากสิ่งที่รักก็ไม่มี, แต่เพราะเมื่อปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สมหวังจึงมีประสพกับสิ่งที่ไม่รัก พลัดพรากจากสิ่งที่รัก. ความประสพกับสิ่งที่ไม่รัก และพลัดพรากจากสิ่งที่รัก จึงรวมลงไปหา ๑ คือปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง ทั้งหมดนี้ก็อยู่ที่ใจ, ใจใคร? ใจของคนที่ยังมีกิเลส, ผู้ไม่มีกิเลสไม่มีทุกข์ใจ เช่นพระอรหันต์ มีแต่ทุกข์กายไม่มีทุกข์ทางใจ, จิตต์หรือใจท่านมี แต่ท่านไม่มีกิเลส ท่านจึงไม่มีทุกข์ทางใจ ส่วนปุถุชน หรือพระอริยะชั้นต้นยังมีทุกข์ทางใจอยู่.

ทุกข์ เมื่อว่าโดยอาการทั้งหมดก็เป็น ๑๑ เมื่อย่นลงก็เป็น ๒ คือ ทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจ, ทุกข์ทางใจเมื่อย่นลงไป ก็ไปหา ๑ คือ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง. พิจารณาให้เห็นทุกข์ตามเป็นจริงทั้ง ๒ ประเภทนี้ จนทุกข์กายก็เป็นทุกข์กาย ประจำอยู่ตามธรรมดา ไม่เป็นเราไม่เป็นของเรา, เมื่อเป็นเช่นนี้ ทุกข์ทางใจจะสงบลงได้ชั่วครั้งคราว. ความเห็นทุกข์หรือบัญญาที่เห็นทุกข์เช่นนี้ เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ: เห็นใน ทุกข์, เห็นใน ทุกขสมุทัย คือเห็นตัณหาว่า เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ดังที่เคยแสดงกันมาแล้ว, เห็นใน ทุกขนิโรธ คือเห็นดับตัณหา, เห็นใน มรรค คือรู้จักมรรคข้อปฏิบัติว่าเป็นเช่นนั้น. สัมมาทิฏฐิ มีหน้าที่เห็นทุกข์ เห็นทุกขสมุทัย เห็นทุกขนิโรธ เห็นมรรค, เมื่อ สัมมาทิฏฐิ เห็นตามเป็นจริงเช่นนี้

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบก็เกิดขึ้นตามสัมมาทิฏฐิ.

๑๔/๒ ก.ย. ๔๐

มรรคมีองค์ ๘ (ต่อ)

ต่อจากสัมมาทิฏฐิ ก็ถึงสัมมาสังกัปปะ. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ แยกออกเป็น สังกัปปะ ความดำริ สัมมา ชอบ. ในพระบาลีแสดงว่า เนกขัมมสังกัปปะ ดำริในการออก ๑ อัพยาปาทสังกัปปะ ดำริในอันไม่ปองร้ายคือพยาบาท ๑ อวิหิงสาสังกัปปะ ดำริในการไม่เบียดเบียฬ ๑.

เนกขัมมสังกัปปะ ดำริในการออก ท่านแก้ไว้ว่า ออกจากกาม คือออกจากกิเลสกาม น่าจะสงเคราะห์ใน อโลภะ, แต่ถ้าดูตามความต่อเนื่องกันมาคือ สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ เห็นในอริยสัจจ์ ๔ แล้ว เนกขัมมสังกัปปะ น่าจะหมายความว่า ดำริในการออกจากทุกข์. อะไรเป็นทุกข์ ก็แสดงมาแล้ว โดยย่อก็คือ ปัญจขันธ์ หรือ กาย เป็นทุกข์. ดำริในการออกจากทุกข์ ก็คือดำริออกจากปัญจขันธ์ หรือกาย.

อัพยาปาทสังกัปปะ ดำริในการไม่พยาบาทหรือปองร้าย หมายถึงปองร้ายหรือพยาบาทผู้อื่น จะเป็นคนก็ตามสัตว์ก็ตาม ด้วยอำนาจโทสะ คือเมื่อความโกรธเกิดขึ้นก็มุ่งร้าย, การมุ่งร้ายเรียกว่าพยาบาท. ดำริในอันไม่ปองร้าย หรือไม่มุ่งร้ายคือไม่พยาบาท สงเคราะห์ใน อโทสะนี่อีกข้อหนึ่ง.

วิหิงสา เราแปลกันว่าเบียดเบียฬ คือทำผู้อื่นให้ตายหรือให้

ลำบากด้วยอำนาจ โมหะ คือความหลง เช่นรังแกข่มเหงเขาด้วยเห็นว่าสนุกดี หรือยิงนกตกปลาเล่นเห็นว่าสนุกดีไม่มีความโลภ ไม่มีโทสะ แต่มาจากโมหะคือความหลง. อวิหิงสาสังกัปปะ ดำริในความไม่เบียดเบียฬ คือไม่ทำคนหรือสัตว์อื่นให้เดือดร้อนหรือลำบากถึงตายก็ตาม ไม่ถึงตายก็ตาม ด้วยเหตุว่าเป็นการสนุกของตน สงเคราะห์ในอโมหะ. นี่เป็นองค์ที่ ๒.

สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือพูดชอบ หมายความว่า พูดเว้นจากวจีทุจจริต ๔ คือจิตต์ไม่คิดพูดวจีทุจจริต, ไม่จำเป็นจะต้องพูดออกไป เพียงแต่ไม่คิดพูดวจีทุจริตเท่านั้น ก็เป็นสัมมาวาจา เจรจาชอบหรือพูดชอบ. นี่เป็นองค์ที่ ๓.

สัมมากัมมันตะ, กัมมันตะ หมายความว่า การงานที่ต้องทำทางกาย กัมมันตะ กับ กรรม ก็ศัพท์เดียวกัน แต่เติม อันตะ เข้าไป, การงานชอบหมายความว่า เว้นจากกายทุจจริต ไม่จำเป็นต้องทำ เพียงแต่ใจคิดเว้นไม่ทำกายทุจจริต ก็เป็นสัมมากัมมันตะ. นี่เป็นองค์ที่ ๔.

สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ก็คือเลี้ยงชีพหรือชีวิตชอบ, เลี้ยงชีพอย่างใดที่เป็นไปในทางชั่วทำตัวให้เป็นคนเลว ทำผู้อื่นให้เดือดร้อนเป็น มิจฉาอาชีวะ, เว้นเลี้ยงชีพอย่างนั้นเป็น สัมมาอาชีวะ. นี่เป็นองค์ที่ ๕.

สัมมาวายามะ พยายามชอบ ก็คือพยายามตามปธานทั้ง ๔ ที่แสดงมาแล้ว และถ้าพูดด้วยองค์มรรคนี้แล้ว ก็พยายามทำสัมมา-

ทิฏฐินี่เอง. นี่เป็นองค์ที่ ๖.

สัมมาสติ ระลึกชอบ, ถ้าพูดกลาง ๆ ก็คือสัมมาสติที่แสดงกันมาแล้ว, แต่ว่าในองค์มรรคนี้ สัมมาสติ ก็ควรหมายถึงระลึกไปตามสัมมาทิฏฐิ นี่เป็นองค์ที่ ๗.

สัมมาสมาธิ ตั้งจิตต์มั่นโดยชอบ, ถ้าแสดงทั่ว ๆ ไป ท่านแสดงว่าตั้งจิตต์ให้แน่วแน่ ในอารมณ์ที่ยึดหน่วงอันเดียว จนถึงบัลลุฌานที่ ๑, ที่ ๒, ที่ ๓, ที่ ๔. แต่ถ้าพิจารณาดูองค์มรรคเหล่านี้แล้ว ก็ตั้งใจมั่นไปตามสัมมาทิฏฐินั่นเอง นี่เป็นองค์ที่ ๘.

ท่านแสดงว่ามรรคต้องพร้อมเพรียงกัน ที่เรียกว่า มัคคสามัคคี ความพร้อมเพรียงกันของมรรค, สัมมาทิฏฐิ ทำหน้าที่พิจารณาในอริยสัจจ์, สัมมาสังกัปปะ คือ เนกขัมมสังกัปปะ ดำริในการออก, อัพยาปาทสังกัปปะ ดำริในอันไม่ปองร้าย, อวิหิงสาสังกัปปะ ดำริในอันไม่เบียดเบียฬ จึงต่อเนื่องไป, ส่วน สัมมาวาจา พูดชอบ สัมมากัมมันตะ ทำชอบ ดูเป็นทีว่าต้องพูดชอบจึงจะเป็น สัมมาวาจา ต้องทำชอบจึงจะเป็น สัมมากัมมันตะ ถ้าเช่นนี้แล้วมรรคก็ไม่เป็นสามัคคี ก็แตกแยกกัน. เพราะฉะนั้น พระบาลีจึงแสดงว่า สัมมาวาจา คือเว้นจากวจีทุจจริต สัมมากัมมันตะ คือเว้นจากกายทุจจริต, จะให้มรรคเป็นสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ก็คือเมื่อสัมมาทิฏฐิมีหน้าที่พิจารณาให้เห็นอริยสัจจ์ ๔, สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ก็คือดำริไปตามสัมมาทิฏฐิ. สัมมาวาจา ก็ไม่คิดที่จะพูดชั่ว เพราะตั้งใจอยู่ในการพิจารณา, สัมมากัมมันตะ ก็เหมือนกัน, เมื่อมีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ, เลี้ยงชีพ ก็ต้องชอบ พยายาม ก็ต้องชอบ สติ ก็ต้องระลึกชอบ สมาธิ ก็ต้องตั้งมั่นชอบ ไปตามกัน, ถ้าเป็นเช่นนี้แล้ว มรรคก็เป็น มัคคสามัคคี, เมื่อมรรคเป็นสามัคคี คือ พร้อมเพรียงกันแล้ว ก็เป็นเหตุให้เห็นอริยสัจจ์ ๔ ตามเป็นจริง.

คนที่ตั้งใจปฏิบัติตามอริยมรรค ตั้งต้นก็พิจารณาเพื่อให้เห็นชอบ แต่ไม่สำเร็จ ไม่ถึง เห็นชอบ ก็เพราะมรรคไม่สามัคคี ไม่พร้อมเพรียงกัน, ต่อเมื่อรวมองค์มรรคต่าง ๆ เหล่านั้นให้พร้อมเพรียงกัน เหมือนดังการเดินทางที่แสดงมาแล้ว คือ ใจคิดจะเดิน ตาต้องดูทาง ดูอันตราย หูต้องฟังอันตราย เท้าก้าวเดิน รวมกันไป เช่นนี้ การเดินจึงจะสำเร็จ, มรรคมีองค์ ๘ ก็เป็นเช่นเดียวกัน ต้องมีสามัคคีกัน ทำหน้าที่พร้อมไปด้วยกัน จึงจะให้สำเร็จกิจ คือเห็น อริยสัจจ์ ๔ ตามเป็นจริง.

แต่แม้จะมุ่งปฏิบัติในมรรค ตั้งต้นแต่พิจารณาอริยสัจจ์ ๔ อันเป็นสัมมาทิฏฐิ, ก็ต้องเริ่มต้นมาแต่ พละ ๕ อินทรีย์ ๕ อิทธิบาท ๔ สัมมัปปธาน ๔ จึงจะอุดหนุน สติปัฏฐาน ให้เจริญยิ่งขึ้น จนสติปัฏฐานเลื่อนขึ้นเป็น สติสัมโพชฌงค์ แล้วประกอบด้วยองค์อีก ๖ รวมเป็น โพชฌงค์ ๗, โพชฌงค์ ๗ มี อุเบกขาโพชฌงค์ คือปัญญาที่พิจารณาเห็นตามเป็นจริง ไม่ยินดียินร้าย เป็นส่วนปัญญา, เมื่อปัญญาที่จริงพิจารณานั้นเลื่อนสูงขึ้น ก็เป็น สัมมาทิฏฐิ ในองค์มรรค และประกอบด้วยองค์มรรคอีก ๗ จึงเป็นมัคคสามัคคี. ถ้าว่าจำเพาะหน้าที่ที่จะปฏิบัติเพื่อให้เห็นง่าย ๆ สัมมาทิฏฐิ มีหน้าที่พิจารณาเพื่อให้เห็นอริยสัจจ ๔ ตามเป็นจริง สัมมาสมาธิ อุดหนุนให้การพิจารณาอริยสัจจ์ ๔

ให้ตั้งมั่นอยู่ได้ ถ้าขาดสัมมาสมาธิ การตั้งใจมั่นก็ไม่มี การพิจารณาอริยสัจจ์ ๔ ก็ไม่เห็น. ธรรมเหล่านี้อาศัยซึ่งกันและกันไป จึงเรียกว่าโพธิปักขิยธรรม ธรรมเป็นฝ่ายแห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ หรือ ธรรมเป็นฝ่ายแห่งความตรัสรู้, แต่ธรรมเหล่านี้ละเอียดต้องพิจารณาดูให้ดี ไม่เช่นนั้นก็เป็นแต่พอรู้เลา ๆ อาจจะไม่เข้าใจอรรถ คือ เนื้อความได้ดี แต่ท่านแสดงไว้อย่างนี้ก็แสดงไปตามเรื่อง.

๑๕/๓ ก. ย. ๖๐.

สรุปเรื่องพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา

วันนี้ จะสรุปเรื่องพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา, เมื่อว่าถึงพระพุทธศาสนา ก็ต้องว่าถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้และประกาศพระพุทธศาสนา. ในเบื้องต้น พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ พระองค์ทรงเกิดในสกุลกษัตริย์ซึ่งเป็นสกุลสูง เป็นโคตมโคตร ซึ่งเป็นโคตรที่เขานิยมนับถือกัน ทั้งเป็นขัตติยมหาศาล คือกษัตริย์ที่มั่งมี มีรูปพรรณสัณฐานงาม มีพื้นเพเป็นคนเฉลียวฉลาด ทั้งทรงเรียนความรู้จนเป็นผู้สามารถในกิจการงานที่พึงประกอบทำตามหน้าที่ของผู้ปกครองได้ด้วยดี ไม่มีบกพร่อง มีปราสาทเป็นที่อยู่เหมาะแก่ฤดูทั้งสาม ๓ ปราสาท มีคนใช้ของใช้บริบูรณ์พูนเพื่อย มีคนคอยบำรุงบำเรอทั้งกลางวันกลางคืน, ทรงปกครองประชุมชนที่อยู่ในปกครองให้เป็นไปได้ด้วยดีไม่มีข้อที่จะพึงติเตียนได้, ทั้งในเวลานั้นก็ไม่มีศัตรูภายนอกที่จะเข้ามารุกรานอาณาเขตต์ ไม่มีศัตรูภายในที่จะเกิดขึ้นเป็นกบฏในภายในบ้านเมือง, มีพระชายา มีพระโอรส ที่จะสืบสายบริบูรณ์หมด ซึ่งน่าจะทำให้พระองค์ทรงลุ่มหลงอยู่, แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่, เพราะทรงพิจารณาเห็นไกล คือ เห็นว่าคนทั้งหมด ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ไปตาม ๆ กัน, เพราะคนที่เกิดมาก่อน แก่เจ็บตายไปให้คนปัจจุบันเห็น, คนปัจจุบันก็ต้องแก่เจ็บตายให้คนภายหลังเห็น, คนภายหลังก็จะต้องแก่เจ็บตายให้คนภายหลังต่อ ๆ ไปเห็น เป็นตัวอย่าง, จึงทรงสังเวชคือ

สลดใจ ทรงเห็นว่าการปล่อยให้พระองค์หมกมุ่นอยู่ในความสุขเช่นนั้น ไม่ทำให้พ้นเพดีขึ้นไปกว่าเดิมได้ ทั้งไม่พ้นจากความแก่ความเจ็บความตาย, เมื่อทรงสังเวชสลดใจแรงกล้า จึงเสด็จออกไปแสวงหาโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องพ้น หรือธรรมเป็นที่พ้น จนได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทโธ ตรัสรู้เองโดยชอบ หรือเป็นพุทโธ ผู้ตื่น ดังที่ได้เรียนกันมาแล้วตามเรื่องที่เรียกว่าพุทธประวัติ เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ทรงคิดจะแสดงคำสั่งสอนด้วยพระกรุณาคือสงสาร แต่มาทรงพิจารณาเห็นว่า คนหรือสัตว์โลกยังเป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในอาลัยคือความพัวพัน ยากที่จะมีผู้ตรัสรู้ตามพระองค์ได้, ตามพระประวัติแสดงว่าทรงท้อ แต่เพราะอาศัยพระเมตตากรุณามุทิตาอุเบกขา ซึ่งเรียกว่าพรหมวิหารเข้ามาเตือนพระทัย ที่ท่านแสดงไว้ว่าพระมหาพรหมมาทรงอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม จึงได้ทรงแสดงธรรมประกาศศาสนา แสดงสัจจธรรม, ในชั้นต้นทรงแสดงแก่บรรพชิตด้วยกันก่อน ต่อไปแสดงแก่ท่านผู้ครองแก่เรียน เช่น กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี ต่อไปก็ทรงแสดงแก่คนธรรมดา, เพราะทรงพิจารณาเห็นว่า เมื่อบุคคลไม่ได้บรรลุถึงธรรมพิเศษชั้นสูง ก็พอจะปฏิบัติให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข ตามหมู่ตามคณะได้ จึงรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแยกเป็น ๓ คือ สอนให้คนรู้จริงเห็นจริง ซึ่งเรียกว่าปรมัตถประโยชน์อย่างหนึ่งเป็นชั้นสูง, สอนให้คนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อกันและกัน สำหรับคนที่อยู่ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ ซึ่งเรียกว่าสัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ภายหน้าส่วนหนึ่ง, สอนให้คนตั้งตัวได้ ซึ่งเรียกว่าทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบันอีกอย่างหนึ่ง. ถ้าบุคคลประพฤติตามหรือปฏิบัติตามคำสั่งสอน

ของพระพุทธเจ้า คนที่ตั้งตัวยังไม่ได้ เมื่อปฏิบัติในทิฏฐธัมมิกัตถะ ก็จะตั้งตัวได้ คนที่ตั้งตัวได้อยู่ด้วยกันเป็นหมวดหมู่ เมื่อประพฤติในสัมปรายิกัตถะต่อกันและกัน ก็จะอยู่ด้วยกันเป็นสุข กว่าจะตาย, แต่ว่าเพราะยังไม่บรรลุถึงปรมัตถประโยชน์ แม้ตายไปก็จะต้องไปเกิดอีก เมื่อเกิดอีกก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายอีก, ต่อเมื่อได้บรรลุปรมัตถประโยชน์นั่นแหละจึงจะไม่ต้องเกิดไม่ต้องแก่ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตาย.

เมื่อคนเรารู้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามในประโยชน์ทั้ง ๓ ตามสามารถ ชั้นต้นก็ปฏิบัติทิฏฐธัมมิกัตถะ ชั้นที่ ๒ ก็ปฏิบัติสัมปรายิกัตถะ ชั้นที่ ๓ ถ้าสามารถก็ปฏิบัติปรมัตถะ, แม้ยังไม่บรรลุปรมัตถะในบั้จจุบัน ก็ได้ชื่อว่าปฏิบัติในกุศลธรรมชั้นสูง เป็นอันได้เริ่มบากทางเข้าสู่ประโยชน์ชั้นสูง, ผลที่ได้ประสพก็เป็นสุขทั้งในบั้จจุบันทั้งในกาลต่อไป กว่าจะถึงที่สุด. เพราะคนเรารู้อยู่ด้วยกันทุกคนแล้วว่าต้องตายด้วยกันทั้งหมด, ตายแล้วใครจะต้องการเกิดชั่ว คงต้องการเกิดดี, แม้เป็นเช่นนี้คนก็ยังไม่ประพฤติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. เพราะอะไร ? แสดงตามนัยหนึ่ง เพราะถูกมารเข้ามาครอบงำหรือเข้ามาผจญ. ศัพท์ว่า มาร มาจาก มรฺ ธาตุ แปลว่า ตาย, มาร แปลว่าผู้ให้ตาย หมายความว่า ผู้ฆ่า, คนเราไม่สามารถทำทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ก็เพราะมาร จึงตั้งตัวไม่ได้, คนไม่สามารถปฏิบัติสัมปรายิกัตถประโยชน์ก็เพราะมาร จึงไม่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อกัน, คนไม่ได้ปฏิบัติในปรมัตถประโยชน์ก็เพราะมาร, มารเป็นผู้คอยทำลายล้าง เป็นผู้ฆ่าคุณความดีตามภูมิตามชั้น. มารนั้นท่านแจกเป็น ๕ คือ :–

ขันธ์ เรียกว่าขันธมาร ได้แก่กายอันนี้ที่แยกออกโดยอาการเป็นขันธ์ ๕, เป็นมารอย่างไร ? คนมุ่งที่จะทำดีทำชอบและจะทำได้ก็ต้องอาศัยกายอันนี้ กายอันนี้ถ้าเจ็บไข้ได้พยาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ทำไม่ได้ เช่นคนเจ็บอยู่ จะทำกิจการอย่างใด ในทิฏฐธัมมิกัตถะ หรือ สัมปรายิกัตถะ หรือ ปรมัตถะ ก็ทำไม่ได้ หรือได้บ้างก็ไม่สะดวก, เพราะฉะนั้น ขันธ์ ๕ อันรวมเข้าเป็นกายอันนี้ จึงเรียกว่ามาร, อีกอย่างหนึ่งขันธ์ ๕ เป็นที่ยึดถือของสัตว์ ที่ยังข้องอยู่, เมื่อสัตว์ยึดถือ ข้องอยู่ในขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ ก็เป็นมาร ทำลายล้างคุณงามความดี เรียกว่าขันธมาร มารคือขันธ์ อย่าง ๑

อภิสังขาร ความคิดนึกอันประกอบกับอารมณ์ ท่านแยกเป็น ๓ คือ อปุญญาภิสังขาร คิดนึกเรื่องที่ชั่วอันปรุงแต่งจิตต์ให้ชั่วอย่างหนึ่ง, ปุญญาภิสังขาร คิดนึกเรื่องที่ดีอันปรุงแต่งจิตต์ให้ดีอย่างหนึ่ง อเนญชาภิสังขาร คิดนึกอยู่ในอารมณ์อันเดียวจนจิตต์แน่วแน่ไม่หวั่นไหวอีกอย่างหนึ่ง, อปุญญาภิสังขาร เป็นมารของปุญญาภิสังขาร ปุญญาภิสังขารก็เป็นมารของอเนญชาภิสังขาร อเนญชาภิสังขารก็เป็นมารของความตรัสรู้เป็นมารกันเป็นชั้น ๆ รวมเข้าก็เรียกว่า อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขารนี่อย่าง ๑.

มัจจุ แปลว่า ความตาย ความตายมีแก่อะไร ? มีแก่ร่างกายอันนี้ที่แยกออกเป็นขันธ์ ๕, กายอันนี้ยังมีอยู่ ก็สามารถจะช่วยให้ทำกิจการงานได้ ถ้ากายอันนี้สลาย แม้จะตั้งใจทำกิจการงานก็ไม่สำเร็จ เพราะไม่มีกายที่เป็นเครื่องมือ, มัจจุความตายของกายอันนี้ จึงเป็นมาร

เรียกว่ามัจจุมาร มารคือความตาย อย่าง ๑.

เทวปุตตมาร มารคือเทวบุตร, แต่ก่อนท่านแสดงกันว่าได้แก่พระยามาร ที่มาผจญพระพุทธเจ้า ขี่ช้างนาฬาคีรี สูง ๑๕๐ โยชน์ เท้าหน้ายันบัลลังก์ เท้าหลังยันขอบจักรวาฬ, แต่เมื่อพิจารณาแล้วอาจสำเร็จสันนิษฐานว่า อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนี่เอง, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นสำคัญก็รวมลงที่คนหรือตลอดถึงสัตว์ด้วย, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ของคนตลอดจนถึงของสัตว์ ควรจัดเข้าว่าเป็นเทวปุตตมาร เพราะมีรูปร่างมีเสียงมีกลิ่นมีรสมีโผฏฐัพพะ, คนมุ่งจะทำดีทำชอบ แต่ถ้ามี รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบใจเข้ามาประสพ ก็ไปยินดี ใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบ เพราะฉะนั้น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชอบที่เป็นที่ตั้งของราคะ จึงเป็นมาร, ถ้ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นที่ตั้งของความยินร้าย คือโกรธแค้นขัดเคือง คนก็ไปโกรธแค้นขัดเคืองต่อ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่รวมเข้าเป็นรูปเป็นร่างเป็นคนเป็นสัตว์ นี้ก็ป้องกันหรือทำลายความดี, ถ้ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นที่ตั้งของความหลง คนก็หลงต่อ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เช่น หลงกลัวผี กลัวสัตว์ร้าย กลัวอะไรต่าง ๆ ตลอดถึงกลัว แก่ เจ็บ ตาย นี้ก็ป้องกันหรือทำลายความดี, รวมความว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ก็ยั่วให้เกิดความยินดี ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย ก็ยั่วให้เกิดความยินร้าย เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ก็ยั่วให้เกิดความหลงงมงาย ไม่คล้าทำคุณ

ความดีได้ จึงเป็นมาร เรียกว่าเทวปุตตมาร มารคือเทพบุตร อย่าง ๑.

อีกอย่างหนึ่งที่เป็นสำคัญก็คือกิเลส เครื่องเสร้าหมองใจ หรือเครื่องที่ทำใจให้เสร้าหมอง เคยแสดงกันมาแล้ว, เมื่อกล่าวโดยย่อกิเลสอย่างละเอียดอย่างกลางอย่างต่ำ เป็นมารของกันและกันเป็นชั้น ๆ, กิเลสอย่างต่ำ เป็นมารของกิเลสอย่างกลาง กิเลสอย่างกลาง เป็นมารของกิเลสอย่างสูง กิเลสอย่างสูง เป็นมารของการตรัสรู้, แต่ว่าโดยนัยหนึ่ง ตามพระพุทธภาษิตที่แสดงถึงกิเลสมีอาการต่าง ๆ ท่านแยกเป็น ๔ คือ:—

กามะ ความใคร่ที่นอนเนื่องอยู่กับจิตต์ เมื่อมีอารมณ์มาประสพก็ออกมาใคร่อารมณ์ นี่อย่างหนึ่ง.

ภวะ ความเป็นที่นอนเนื่องอยู่กับจิตต์ เมื่อได้รู้ความเป็นอะไรต่าง ๆ ก็ออกมาเป็นนั่นเป็นนี่ อีกอย่างหนึ่ง.

ทิฏฐิ ความเห็นที่มีอยู่ในจิตต์ มุ่งเอาความเห็นผิดอยู่ แต่ถ้ามีอารมณ์มาประสพ ความเห็นที่มีอยู่ก็ออกมาเห็นอารมณ์ แล้วก็เห็นผิดจากความจริงไป นี่อีกอย่างหนึ่ง.

อวิชชา ตามศัพท์ แปลว่า ความไม่รู้จะพึงแยกออกได้เป็น ๒ คือ อวิชชาเดิม ได้แก่ความไม่รู้ คือไม่รู้อะไร ๆ ออกไป เหมือนดังคนอยู่ในห้องมืด ไม่รู้ว่าในห้องนั้นมีอะไร มืด ท่านจึงเรียกว่า ตโม หรือ ตมะ แปลว่า มืด, เมื่อมีอารมณ์มาประสพ อวิชชานั้นออกไปรู้จักอารมณ์ อวิชชาก็มีอาการคือรู้ผิดจากความจริง, ความจริงเป็นอย่างหนึ่ง แต่รู้ผิดจากความจริงไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง, นี่เป็นอวิชชามีอาการ หรือ

อาการของอวิชชา, เหมือนดังคนอยู่ในห้องมืด ไม่รู้ว่าในห้องมีอะไร เมื่อมีแสงสว่างเข้าไปในช่องหนึ่ง ก็เห็นสิ่งที่อยู่ในห้องนั้นช่องหนึ่ง ก็นึกว่ามีเท่านั้นแหละ, ครั้นมีแสงสว่างเข้าไปอีกช่องหนึ่ง ก็เห็นว่ามีเท่านั้นแหละ ไม่เห็นตลอด, เช่นเห็นเกิดแล้วก็ดีใจ เห็นตายก็เสียใจ สำหรับคนที่รักใคร่กัน แต่ถ้าคนที่เกลียดกัน เกิดขึ้นก็ไม่ชอบใจ ตายไปก็ยินดี.

กาม ภพ (ภวะ) ทิฏฐิ อวิชชา ทั้ง ๔ นี้ ที่นอนเนื่องครอบงำจิตต์อยู่ ยังไม่แสดงออกมาให้ปรากฏ ท่านเรียกว่า อัณณวะ อัณณพ แปลว่า ทะเล เหมือนดังน้ำในทะเลที่นอนอยู่ไม่ไหลก็ท่วมปกบิดของที่อยู่ภายใต้ไว้, เรียกว่า โอฆะ บ้าง โอฆะแปลว่ากระแส หมายความว่ากระแสน้ำที่ไหลไปพัดพานท่วมทับสิ่งที่อยู่ในกระแสนั้น, กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา ที่แสดงอาการออกไป ก็ท่วมทับไหลพัดพานใจสัตว์ จึงเรียกว่าโอฆะ, กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชานี้ ที่มีอาการผูกใจสัตว์ไว้ให้ติดอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ หรือในภพ เรียกว่า โยคะ แปลว่า เครื่องประกอบร้อยรัดใจสัตว์ไว้ เรียกว่าคันถะ, แต่ก็ ๔ อาการนี้แหละ; ถ้ามีอาการที่ท่วมทับให้จมอยู่ ก็เปรียบด้วยทะเล เรียกว่าอัณณพ, ที่ไหลพัดพานท่วมทับใจเรียกว่า โอฆะ, ที่ผูกใจไว้ เรียก โยคะ, ที่ร้อยรัดใจไว้ก็เรียกว่า คันถะ. สังโยชน์ก็ศัพท์เดียวกับโยคะ แปลว่าประกอบพร้อม, แม้พระอริยบุคคลชั้นต้นก็ละได้เพียงสังโยชน์บางอย่าง ต่อชั้นสูงสุดจึงละสังโยชน์ได้หมด, เหล่านี้แหละเป็นกิเลส เป็นมารทำลายล้างคุณความดีที่ไม่ให้คนทำถูกต้องตามคลองธรรม จึงเรียกว่า กิเลสมาร มาร คือ กิเลส.

เมื่อคนอยู่ในอำนาจของมาร มารทำลายล้างความดี ใช้ไปให้ทำชั่วต่าง ๆ, คนหรือสัตว์ก็ทำตามอำนาจมาร นี่แหละมันจึงเกิดยุ่งกันขึ้น, คนตั้งตัวไม่ได้ก็เพราะมาร อยู่ด้วยกันไม่เป็นสุขก็เพราะมาร ไม่รู้ตามเป็นจริงก็เพราะมาร, แม้เราจะยังละมารกำจัดมารไม่ได้ แต่ก็ควรจะรู้จักหน้าตาของมารไว้, เมื่อมารอะไรเกิดขึ้นครอบงำใจ ก็มีสติระลึกได้และรู้ตัว.

ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าชนะมารก็ด้วยผจญมาร ผจญก็ต่อสู้มาร ต่อสู้มารด้วยอะไร? ด้วยบารมี คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี นี่เป็นข้อปฏิบัติโดยตรง วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา เป็นอุปการะช่วยอุดหนุน, ชนะมารชั้นต้นก็เป็นด้วยบารมีสามัญ, ชนะมารชั้นกลางก็ด้วยอุปบารมีบารมีที่จวนใกล้, ชนะมารชั้นสูงสุดก็ด้วยปรมัตถบารมี จึงได้เป็นพระพุทธเจ้า, เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าชนะขันธ์ เพราะท่านไม่ยึดถือขันธ์ ไม่อยู่ในอำนาจของขันธ์ ชนะอภิสังขารเพราะท่านไม่อยู่ในอำนาจของความนึกคิด ชนะมัจจุมารคือความตาย เพราะท่านอยู่เหนือความตาย ความตายไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับท่าน ชนะเทวปุตตมาร คือ ชนะ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ชนะกิเลสมาร มาร คือ กิเลส เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า มารชิโน ผู้ชนะมาร หรือ ชิตมาโร มีมารอันพระองค์ชนะแล้ว.

เรายังตกอยู่ในอำนาจหรือวิสัยของมาร เพราะบำเพ็ญบารมียังไม่เต็มที่ แต่ถึงเช่นนั้น เมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ควรจะนำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเข้ามาบำเพ็ญให้เป็นบารมีไป, ชั้น

ต้นก็ปฏิบัติทิฏฐธัมมิกัตถะ ชั้นที่ ๒ ก็ปฏิบัติสัมปรายิกัตถะ, ส่วนปรมัตถะแม้จะยังไม่เห็นทาง หรือเห็นว่าไม่สามารถจะปฏิบัติได้ ก็พึงรู้ไว้ตามเรื่องตามราว และก็ควรปฏิบัติในข้อที่พอสามารถปฏิบัติได้ ถึงยังจะไม่ได้บรรลุปรมัตถะในชาตินี้ ก็จักเป็นบุญกุศลให้ผลดีทั้งในชาตินี้แลต่อไปกว่าจะถึงที่สุด. เพราะคนเราเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย เมื่อไม่มีที่ยึดเหนี่ยวของใจ ใจก็ว้าเหว่ ถ้ามีที่ยึดเหนี่ยวของใจแล้ว ใจก็อุ่นหนาฝาคั่ง ตายไปด้วยใจที่อุ่นหนาฝาคั่งก็เป็นสุข ตายด้วยใจที่ว้าเหว่ก็เปล่าเปลี่ยวไม่เป็นสุข.

๓๔/๑๗ ก. ค. ๒๔๘๓

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร นครหลวง ฯ
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๑๗/๑๑/๒๕๑๕

วันกำหนดส่ง

ขับสองข้างที่ โรงขับสองขึ้นทางกรุงราชบุรีวังตะวันตก

ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดนางนิมิตวิหาร โทร. ๘๑๗๗๙๐

นายขับรถ สุเชาวราญ ผู้ขับสองข้างโรงขนาด พ.ศ. ๒๕๑๐